

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΜΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

**ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΒΙΩΜΑΤΙΚΕΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ TRANS ΑΤΟΜΩΝ**

Διπλωματική Εργασία

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Κοζαδίνου Μαρία

Μέλη Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Φερώνας Ανδρέας – Επιβλέπων καθηγητής

Σπυριδάκης Εμμανουήλ – Αναπληρωτής καθηγητής

Παπαδιαμαντάκη Παναγιώτα – Επίκουρη καθηγήτρια

Κόρινθος

Οκτώβριος 2017 – Ιανουάριος 2018

Copyright© 2017 (Κοζαδίνου Μαρία)

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας έκδοσης, εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση των μελετών για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τους συγγραφείς. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα των κειμένων εκφράζουν τους συγγραφείς και μόνο.

*Στα άτομα που επέλεξαν να μιλήσουν ανοικτά
για τη βιωματική διαφορετικότητά τους
και στην αγαπημένη οικογένειά μου.*

«Ο κόσμος των ανθρώπων είναι αδιανόητος χωρίς κάποιους τρόπους για να μαθαίνουμε ποιοι είναι οι Άλλοι και κάποια αίσθηση αυτού που είμαστε εμείς».

Richard Jenkins

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	9
Αποσαφήνιση χρήσιμων όρων	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
A). ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	
1). Ευρύτερες ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις	
1.1). Ανθρωπολογία του Φύλου	20
1.2). Ανθρωπολογία και Κοινωνιολογία του Σώματος	26
2). Θεωρίες περί φύλου και περί διαφορετικότητας	29
3). Ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της έρευνας	35
4). Προγενέστερες μελέτες με θέμα το <i>trans βίωμα</i>	42
B). ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	
1). Σκοπός της έρευνας – Ερευνητικοί άξονες	48
2). Δεοντολογία της έρευνας	50
3). Δυσκολίες της έρευνας	53
4). Μεθοδολογία και εργαλείο της έρευνας	56
5). Δειγματοληψία της έρευνας	58
6). Ανάλυση ερευνητικών αποτελεσμάτων	61
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	90
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ	96

Βιβλιογραφικές αναφορές	99
Διαδικτυακές πηγές	101
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	102

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιείται στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση και Ιδιότητα του Πολίτη», του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, του Πανεπιστημίου της Πελοποννήσου. Τα στοιχεία που φιλοξενούνται στο παρόν έργο αποτελούν προϊόντα ερευνητικής διαδικασίας, η οποία έλαβε χώρα εντός του χρονικού διαστήματος Οκτωβρίου 2017 – Ιανουαρίου 2018.

Το θέμα της έρευνας αφορά στην εις βάθος κατανόηση της έννοιας του φύλου, μία έννοια που – όπως αποδεικνύεται – παραμένει περίπλοκη και απασχολεί ακόμη, τόσο επιστημονικά όσο και κοινωνικά. Ειδικότερα, η μελέτη στοχεύει στην επιστημονική και ερευνητική προσέγγιση της, βιωματικά, *έμφυλης «διαφορετικότητας» των trans ατόμων*. Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος δεν είναι τυχαία. Πέραν των προσωπικών ερευνητικών ενδιαφερόντων μου, το φύλο αποτελεί ακόμη κριτήριο κοινωνικής διάκρισης – περισσότερο, δε, για τα ίδια τα trans άτομα – γεγονός που το καθιστά άμεσα συνδεδεμένο με τη θεματολογία του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος η οποία αφορά και στις κοινωνικές διακρίσεις.

Πριν προβώ στην εισαγωγή και στη περαιτέρω ανάπτυξη-ανάλυση του θέματος, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου προς όλα εκείνα τα άτομα που βοήθησαν – και όχι μόνο – στη διαδικασία υλοποίησης της παρούσας μελέτης. Είναι σαφές πως, για να καταστεί εφικτή μία έρευνα και μία μετέπειτα γραπτή αποτύπωσή της χρειάζεται συνεργασία, επιστημονική διαλλακτικότητα και αλληλοσεβασμός. Στο συγκεκριμένο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών, η παρουσία των προαναφερθείσων αρχών ήταν έντονη και ουσιαστικά βοηθητική.

Αρχικά, ευχαριστώ όσα trans άτομα δέχθηκαν να μοιραστούν μαζί μου τη προσωπική, βιωματική, εμπειρία τους. Αυτή η διαδικασία του «προσωπικού μοιράσματος» δεν ήταν μία εύκολη συνθήκη για τα ίδια τα άτομα που έλαβαν μέρος στη συγκεκριμένη έρευνα. Εξίσου δεν ήταν εύκολο για εμένα, ως ερευνήτρια, να εισέλθω σε εκείνες τις ευαίσθητες πτυχές της ζωής των εν λόγω ατόμων.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη ΔΕΠ του τμήματος για τη πολύ σημαντική και ουσιαστική αρωγή τους.

Ειδικότερα, τον επιβλέποντα καθηγητή μου – κύριο Φερώνα Ανδρέα – για τη συνεργασία, τις ενθαρρυντικές παροτρύνσεις και τις χρήσιμες παρατηρήσεις του. Τον κύριο Σπυριδάκη Εμμανουήλ, επίσης για τη συνεργασία και για τις επιστημονικές γνώσεις που μοιράστηκε μαζί μας, οι οποίες λειτούργησαν ως οδηγός για τη καλύτερη κατανόηση εκείνου του μεθοδολογικού είδους που ονομάζεται ποιοτική μέθοδος έρευνας πεδίου. Την κυρία Παπαδιαμαντάκη Παναγιώτα, για την αξιολογη επιστημονική συμμετοχή της στην εκμάθηση της συγγραφής της διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς όλους εκείνους τους ανθρώπους που έδειξαν εμπιστοσύνη στη προσωπικότητα, στην εργατικότητα, στις δυνατότητες και στις ικανότητές μου. Συγκεκριμένα, την οικογένειά μου η οποία αποτελεί το προσωπικό στήριγμά μου και με ενθαρρύνει να προχωρώ προς πάσα οδό εξέλιξης έχω επιλέξει. Τα άτομα με τα οποία κατά καιρούς έχω συνεργαστεί – είτε σε ακαδημαϊκό είτε σε επαγγελματικό επίπεδο – και τα οποία συνέβαλαν/συμβάλουν, με το δικό τους μοναδικό τρόπο, στον άνθρωπο που είμαι και σε εκείνο τον άνθρωπο που επιθυμώ να εξελιχθώ. Ευχαριστώ, λοιπόν, όλους εκείνους τους «αφανείς» συνοδοιπόρους των οποίων η παρουσία είναι τόσο εμφανής στη ζωή μου, κι ας μη το γνωρίζουν.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη, εξαιρετικά επίκαιρη και συγκυριακή, αντλώντας ενδιαφέροντα στοιχεία από τα κοινωνικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα – όπως ήταν η ψήφιση του νομοσχεδίου για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – εντός του ημερολογιακού έτους 2017, διερευνά το *βίωμα του φύλου* υπό το πρίσμα της *έμφυλης «διαφορετικότητας»* των *trans* ατόμων. Το αντικείμενο της έρευνας προσεγγίζεται *ανθρωπολογικά* και το μεθοδολογικό είδος που υιοθετείται για την υλοποίησή της είναι η ποιοτική μέθοδος έρευνας. Τα αποτελέσματα που προκύπτουν είναι ερευνητικά αξιόλογα και σκιαγραφούν κατάλληλα την *έμφυλη «διαφορετικότητα»* που βιώνουν ορισμένα *trans* άτομα. Προκειμένου να κατανοηθεί αυτή η *«διαφορετικότητα»*, η εστίαση επιχειρείται στην ανάλυση του καθεαυτού *έμφυλου βιώματος* των *trans* ατόμων, στη *σεξουαλικότητά* τους και στην *ευρύτερη κοινωνική ζωή* τους. Τα συμπεράσματα, τα οποία αναδύονται μέσα από τη ποιοτική ανάλυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων, αφορούν στην επαλήθευση των θεωρητικών προσεγγίσεων περί της *κοινωνικής κατασκευής* και της *ταυτότητας του φύλου*, στον *έμφυλο αυτοπροσδιορισμό* και στη, βιωματικά, *«διαφορετική»* αίσθηση του *σώματος*. Επιπλέον, προκαλούν ιδιαίτερους προβληματισμούς αναφορικά με τη γενικότερη νοηματοδότηση της έννοιας *φύλο* και παράγουν – τουλάχιστον για την ελληνική πραγματικότητα – νέες διερωτήσεις. Ακόμα, ίσως δύναται να τεθεί ένας προβληματισμός – ο οποίος αφορά στην επιστημονική κοινότητα – σχετικά με μία *«αλλαγή παραδείγματος»* ως προς τις θεωρητικές προσεγγίσεις που γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Σε κάθε περίπτωση, τα νέα δεδομένα που προκύπτουν χρίζουν περεταίρω επιστημονικής έρευνας η οποία θα ήταν καλό να διαθέτει μεγάλη εμπέλεια και σαφώς θα πρέπει να υιοθετεί ένα διεπιστημονικό μοντέλο προσέγγισης.

Λέξεις – κλειδιά: διαφορετικότητα, φύλο, κοινωνική κατασκευή, ταυτότητα, βιωματικές εμπειρίες, *trans*.

ABSTRACT

This study, which is extremely timely and serendipitous, drawing on interesting data from the current social events, that took place in Greece – such as the passage of a law on the legal recognition of gender identity – in the calendar year 2017, analyses the *experience of gender* under the prism of gendered “*difference*” of *trans* individuals. The object of the research is *anthropologically* approached and the methodological type, which is adopted for its implementation, is the qualitative research method. The arising results are remarkable for the research and outline, appropriately, the gendered “*difference*” which is experienced by *trans* individuals. In order to understand this “*difference*”, the focus is on the analysis of *trans*’ *gendered experience* itself, their *sexuality* and their wider *social life*. The findings, which are emerging from the qualitative analysis of the research results, refer to the verification of the theoretical approaches to *social construction* and *gender identity*, to the *self-identification* and to the “*different*” experiential feeling of the *body*. Moreover, they provoke distinct concerns about the general concept of *gender* and they produce – at least for the Greek reality – new questions. Furthermore, there may be another concern – in respect of the scientific community – about «*paradigm shift*» regarding the theoretical approaches that we know until today. In any case, the new data, which are arising, appoint further scientific research, which may allocate a great range and definitely, should adopt an interdisciplinary model of approach.

Keywords: difference, gender, social construction, identity, experiences, trans.

Αποσαφήνιση χρήσιμων όρων

Στο παρόν χωρίο φιλοξενείται η ερμηνεία συγκεκριμένων όρων, οι οποίοι κρίθηκαν ουσιαστικά χρήσιμοι, προκειμένου να προσεγγιστεί γλωσσικά και να κατανοηθεί κατάλληλα το θέμα της παρούσας μελέτης. Οι εν λόγω όροι εμφανίζονται τακτικά στο κείμενο όπως αναδύθηκαν μέσα από τις συνομιλίες με τα υποκείμενα της έρευνας. Η ορθή χρήση των παρακάτω εννοιών αποτελεί προϋπόθεση για την εμπάθυνση στο υπό μελέτη πεδίο και η αποσαφήνισή τους διευκολύνει τους αναγνώστες και τις αναγνώστριες.

Φύλο (Gender): Το *φύλο* χαρακτηρίζεται είτε ως *βιολογικό (sex)* είτε ως *κοινωνικό (gender)*. Στη παρούσα έρευνα υιοθετείται, περισσότερο, ο χαρακτηρισμός *κοινωνικό φύλο (gender)*. Επομένως, ως *κοινωνικό φύλο* ορίζονται οι κοινωνικά καθορισμένοι «κανόνες» και οι *ρόλοι* για τους άνδρες και για τις γυναίκες σε μια κοινωνία. Οι στάσεις, τα έθιμα και οι αξίες που σχετίζονται με το *φύλο* είναι κοινωνικά κατασκευασμένες. Ωστόσο, τα άτομα αναπτύσσουν την ταυτότητα των δύο φύλων με δύο βασικούς τρόπους: μέσα από μια έμφυτη αίσθηση της δικής τους ταυτότητας και μέσω των εμπειριών της ζωής και των αλληλεπιδράσεών τους με τα υπόλοιπα άτομα μίας κοινωνίας. Η κυρίαρχη δυτική κοινωνία ορίζει, γενικά, το *φύλο* ως ένα δυαδικό σύστημα – γυναίκες και άνδρες – αλλά διάφοροι πολιτισμοί ορίζουν το *φύλο* ως ένα πιο ρευστό και υπαρκτό συνεχές (Anti-Defamation League, 2017).

Ταυτότητα φύλου (Gender identity): Η *ταυτότητα φύλου* αναφέρεται στο πώς ή στο εάν ταυτίζονται τα άτομα με το γενετήσιο – *βιολογικό* – φύλο τους. Δεδομένου ότι η *ταυτότητα φύλου* δείχνει να είναι μία εσωτερική βιωματική διαδικασία, για κάθε άτομο, δεν είναι κατ' ανάγκη ορατή προς όλους (Anti-Defamation League, 2017).

Δυσφορία-Ασυμφωνία φύλου (Gender dysphoria): Ο όρος αναφέρεται στη δυσχέρεια, στον ψυχικό πόνο, που βιώνει ένα άτομο ως συνέπεια του *βιολογικού (sex)* και *κοινωνικού (gender)* *φύλου* που του αποδόθηκαν κατά τη στιγμή της γέννησής του. Σε αυτή τη περίπτωση το άτομο συγκρούεται εσωτερικά, καθώς το *εκχωρημένο κοινωνικά φύλο* δεν συνάδει με τη προσωπική ταυτότητα φύλου του.

Πλην αυτού, όμως, είναι σημαντικό να τονισθεί πως ο όρος «*δυσφορία*» χρησιμοποιείται εξίσου για να χαρακτηρίσει τόσο το συναίσθημα που βιώνουν τα *trans* άτομα όταν γίνονται δέκτες ρατσιστικών επιθέσεων ή συμπεριφορών, όσο και η αίσθηση που έχει ένα μέρος της κοινωνίας απέναντί τους, κρίνοντας τους *trans* ανθρώπους ως «μη φυσιολογικούς» ή ως «διαταραγμένους» ψυχικά. Η «*διαφορετικότητα*» των *trans* ατόμων επικρίνεται πολλές φορές και συχνά λειτουργεί ως κίνητρο για τον στιγματισμό και τη κοινωνική περιθωριοποίησή τους.

Έμφυλος ρόλος (Gender role): Η χρήση του όρου αφορά στο σύνολο των *ρόλων* και των *συμπεριφορών* που κοινωνικά αποδίδονται και αναμένονται από τα εκάστοτε περιβάλλοντα – πολιτισμικό, οικογενειακό, σχολικό, επαγγελματικό – με βάση το *φύλο* που αποδόθηκε σε κάθε άτομο κατά τη στιγμή της γέννησής του (Anti-Defamation League, 2017).

Έκφραση φύλου (Gender expression): Η *έκφραση φύλου* αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επικοινωνούν/μεταδίδουν στο εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον τους τη *ταυτότητα φύλου* τους, μέσω της συμπεριφοράς, της ένδυσης, του κουρέματος, της φωνής και της εμφάνισης, αποδίδοντας έμφαση ή μεταβάλλοντας τα χαρακτηριστικά του σώματός τους. Η *έκφραση φύλου* δείχνει να μην αποτελεί ένδειξη του *σεξουαλικού προσανατολισμού* ενός ατόμου (Anti-Defamation League, 2017).

Σεξουαλικός προσανατολισμός (Sexual orientation): Ο όρος αναφέρεται στις *σεξουαλικές προτιμήσεις* που αναπτύσσει ένα άτομο, οι οποίες καθορίζονται από τα συναισθηματικά, τα σαρκικά και/ή τα ρομαντικά θέληγτρόα του. Στα είδη του *σεξουαλικού προσανατολισμού* αναφέρονται: οι *ομοφυλόφιλες (homosexual)* σεξουαλικές προτιμήσεις, οι οποίες αφορούν στα άτομα που ελκύονται από άλλα άτομα του ίδιου φύλου (*gay, lesbian*), οι *αμφιφυλόφιλες (bisexual)* σεξουαλικές προτιμήσεις, που αφορούν στα άτομα τα οποία αισθάνονται μία παράλληλη έλξη προς το γυναικείο και το ανδρικό φύλο, οι *ετεροφυλόφιλες (heterosexual)* σεξουαλικές προτιμήσεις, οι οποίες αφορούν στα άτομα που ελκύονται από άλλα άτομα ενός αντίθετου φύλου.

Επιπλέον, ως προς τον σεξουαλικό προσανατολισμό, εμφανίζονται δύο νέοι όροι: ο «ασεξουαλικός» (*asexual*) προσανατολισμός, ο οποίος αφορά στα άτομα που δεν νιώθουν σεξουαλική έλξη, μπορούν όμως να αισθανθούν άλλες μορφές έλξης (παραδείγματος χάριν, πνευματική ή συναισθηματική έλξη) και ο «πανσεξουαλικός» (*pansexuality*) προσανατολισμός, ο οποίος αναφέρεται στα άτομα που νιώθουν συναισθηματική, σαρκική και/ή ρομαντική έλξη προς μερικά άτομα, ανεξάρτητα από την *έμφυλη ταυτότητα* ή το βιολογικό φύλο των συγκεκριμένων ατόμων (Anti-Defamation League, 2017).

Trans: Όρος ομπρέλα ο οποίος αναφέρεται σε όλες τις ταυτότητες φύλου, εντός του φάσματος ταυτότητας φύλου (*gender identity spectrum*) (Anti-Defamation League, 2017). Ο όρος *trans* περιλαμβάνει όλα εκείνα τα άτομα τα οποία βιώνουν και αντιλαμβάνονται με μία «διαφορετική» αίσθηση το φύλο τους. Επομένως αυτοπροσδιορίζονται και εκφράζουν την *έμφυλη ταυτότητά* τους σύμφωνα με το πώς νιώθουν, ανεξάρτητα εντελώς από τη βιολογία-φυσιολογία των σωματικών και των κοινωνικών χαρακτηριστικών τους.

Transgender: Όρος ομπρέλα ο οποίος αφορά στα άτομα των οποίων η ταυτότητα φύλου διαφέρει από το φύλο που τους αποδόθηκε κατά τη στιγμή της γέννησής τους. Ο όρος *transgender* δείχνει να περιλαμβάνει τις εξής ταυτότητες φύλου: *transsexuals*, *non-binary (NB)*, *trans women*, *trans men*, *two-spirit* (EQUALJUS, 2011).

Non-binary: Όρος ομπρέλα ο οποίος περιλαμβάνει ταυτότητες φύλου που δεν συνάδουν, αποκλειστικά, με τη θηλυκή ή την αρσενική ταυτότητα φύλου και επομένως, βρίσκονται εκτός της *δυσδικής ταυτότητας φύλου* (γυναίκα-άνδρας). Αναφορικά με την *έκφραση φύλου*, τα *non-binary* άτομα ταυτίζονται – ή δεν ταυτίζονται – με έναν συνδυασμό αρρενωπότητας και θηλυκότητας.

Agender (Αφυλο): Ταυτότητα φύλου η οποία περιλαμβάνεται στις δύο ομάδες ομπρέλες *non-binary* και *trans/transgender*. Ο όρος χαρακτηρίζει τα «χωρίς φύλο» («*without gender*») άτομα. Η έννοια παραπέμπει είτε στη *μη δυσδική ταυτότητα φύλου* (γυναίκα-άνδρας) είτε δηλώνει τη *μη κατοχή ταυτότητας φύλου* από τα άτομα.

Gender-fluid (Ρευστό φύλο): Ταυτότητα φύλου η οποία περιλαμβάνεται εξίσου στις δύο ομάδες ομπρέλες *non-binary* και *trans/transgender*. Ως όρος φαίνεται να χρησιμοποιείται πριν από το 1990. Τα άτομα με *ρευστό φύλο* υιοθετούν *διαφορετικές ταυτότητες φύλου* σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Ένα *non-binary gender-fluid* άτομο μπορεί τη μία στιγμή να ταυτίζεται με πολλαπλές έμφυλες ταυτότητες και την επόμενη στιγμή να μη ταυτίζεται με αυτές. Ακόμα, το ίδιο άτομο, ενδέχεται να ταυτίζεται με έναν ή περισσότερους συνδυασμούς μεταξύ έμφυλων ταυτοτήτων (παραδείγματος χάριν, ένα άτομο που αισθάνεται ταυτόχρονα – ή όχι – γυναίκα και άνδρας). Μερικά από τα *gender-fluid* άτομα δύνανται να βιώνουν συχνά – εντός της ίδιας ημέρας/στιγμής – αυτές τις *εναλλαγές ταυτότητας φύλου*, ενώ άλλα άτομα βιώνουν τις *εναλλαγές ταυτότητας φύλου* μηνιαία ή λιγότερο συχνά.

Coming out (of the closet): Δεν υπάρχει αντίστοιχος ελληνικός όρος. Θα μπορούσαμε να μεταφράσουμε τον υπάρχοντα όρο ως «έξοδος από τη ντουλάπα», δηλαδή αποκάλυψη. Το να βρίσκεται κάποιο άτομο «στη ντουλάπα» σημαίνει πως δεν κοινοποιεί τη ταυτότητά του. Μερικά LGBTQI+ (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer/Questioning, Intersex+) άτομα επιλέγουν να αποκαλύψουν τη ταυτότητά τους σε ορισμένες περιπτώσεις-συνθήκες, ενώ σε άλλες όχι. Το να «βγαίνει» ένα άτομο «έξω από τη ντουλάπα» του σημαίνει πως δηλώνει δημόσια, πια, τη ταυτότητά του. Αυτή η έξοδος αποτελεί μία προσωπική απόφαση του κάθε ατόμου και είναι μία δια βίου διαδικασία (Anti-Defamation League, 2017).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν ερευνητικό έργο – το οποίο έχει τον τίτλο «*Φύλο και Διαφορετικότητα: Βιωματικές εμπειρίες trans ατόμων*» - υλοποιήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, με τίτλο «Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση και Ιδιότητα του Πολίτη», του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου της Πελοποννήσου, κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ Οκτωβρίου 2017 – Ιανουαρίου 2018 και έλαβε χώρα στη πόλη της Αθήνας. Τα άτομα που θέλησαν να συμμετάσχουν σε αυτή την ερευνητική διαδικασία και να αφηγηθούν ελεύθερα τις έμφυλες βιωματικές εμπειρίες τους κατοικούσαν εξίσου στη περιοχή της Αθήνας, γεγονός που διευκόλυνε πολύ την ολοκλήρωση της μελέτης.

Το θέμα που επιδιώκει να αναπτύξει-αναλύσει αυτή η έρευνα αφορά ουσιαστικά στη κατανόηση της *διαφορετικότητας*. Αφορά σε εκείνους τους «*διαφορετικούς άλλους*», τους οποίους – συχνά – οι κοινωνίες θέτουν στο περιθώριο της ζωής, χωρίς να γνωρίζουν τα βιώματα της *πραγματικότητάς* τους. Στη προκειμένη περίπτωση ως «*διαφορετικοί άλλοι*» ορίζονται οι trans άνθρωποι. Τα trans άτομα – τουλάχιστον στην Ελλάδα – έχουν περιθωριοποιηθεί κοινωνικά, εξαιτίας της ταυτότητας φύλου τους ή λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού τους. Η *ετερότητα*, συχνά, γίνεται αντιληπτή από τους ανθρώπους ως ένα στοιχείο αρνητικότητας, *μιαρότητας* και κατά καιρούς «*ανωμαλίας*». Ο,τιδήποτε δείχνει να μη συνάδει με τις νόρμες και τα «καλούπια» της εκάστοτε κοινωνίας και εποχής, βάλλεται και κατακρίνεται ποικιλοτρόπως. Οι άνθρωποι φοβούνται κάθετί που είναι «έξω» από τη προσωπική οπτική τους, φοβούνται κάθετί το οποίο παραβαίνει τους νόμους της φύσης και της *κανονικότητας*. Στην αθηναϊκή κοινωνία του 2017 μπορούμε να παρατηρήσουμε τέτοια σημάδια φόβου. Το αντίβαρο σε αυτή τη συνθήκη είναι η κατανόηση, η γνώση για όσα θεωρούμε διαφορετικά γύρω μας. Άλλωστε, έχοντας κατανοήσει τον κόσμο που μας περιβάλλει – εντός του οποίου καλούμαστε να συνυπάρξουμε με διαφορετικούς ανθρώπους – μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τον εαυτό μας.

Η συγκεκριμένη μελέτη επιχειρεί να αναδείξει και να ερμηνεύσει εκείνο το «*διαφορετικό*» βίωμα της έμφυλης ταυτότητας των trans ατόμων. Σκοπός είναι – μέσα από τη παρούσα έρευνα – ο λόγος να δοθεί στα ίδια τα trans άτομα, προκειμένου να κατανοηθεί τί ακριβώς είναι εκείνο που βιώνουν και πώς νοηματοδοτούν το φύλο τους.

Παρά το γεγονός πως υπάρχουν αρκετοί επιστήμονες – κυρίως ψυχολόγοι, σεξολόγοι και ψυχίατροι – που έχουν προσεγγίσει το *trans φαινόμενο* εν προκειμένω, κρίθηκε σημαντικό το βήμα να δοθεί στα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας για να μιλήσουν για όσα πραγματικά αισθάνονται και ζουν, αναφορικά πάντα με το φύλο τους, όντας μέλη της αθηναϊκής κοινωνίας του 2017.

Η επιλογή του ερευνητικού θέματος δεν ήταν τυχαία. Η επιθυμία για τη πραγματοποίησή του οφείλεται, αρχικά, στο *ανθρωπολογικό* υπόβαθρο της ερευνήτριας, το οποίο στοχεύει εξ ορισμού στη μελέτη της *ετερότητας*, στη μελέτη των «*διαφορετικών άλλων*». Πέραν τούτου, όμως, αυτή η έρευνα παρακινείται και από ένα προσωπικό επιστημονικό ενδιαφέρον το οποίο αφορά στην έννοια του *φύλου* και στο πώς εκείνη συνδέεται με τη *διαφορετικότητα*. Ουσιαστικά, μέσα από αυτή τη μελέτη δίνεται απάντηση στο ερώτημα εάν και κατά πόσο η «*διαφορετική*» αίσθηση με την οποία βιώνουν τα *trans* άτομα το *φύλο* τους σχετίζεται με τη *διαφορετικότητά* τους εν συνόλω. Επιπλέον, το αντικείμενο της μελέτης αποτέλεσε μία ερευνητική πρόκληση καθώς στην ελληνική βιβλιογραφία δεν συναντώνται αρκετές κοινωνικές έρευνες που να αφορούν στις έμφυλες βιωματικές εμπειρίες των *trans* ατόμων ή ακόμα και να υφίστανται, δεν έχουν πραγματοποιηθεί από κοινωνικούς ανθρωπολόγους. Συνεπώς, η σπουδαιότητα της συγκεκριμένης μελέτης έγκειται ακριβώς στους λόγους που μόλις αναφέρθηκαν.

Από τα ανωτέρω λεχθέντα, γίνεται σαφές πως η επιστημονική προσέγγιση του υπό μελέτη πεδίου είναι *ανθρωπολογική*. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δημητρίου (2001:13), λέγοντας *ανθρωπολογική προσέγγιση εννοούμε τη διεπιστημονική έρευνα η οποία μελετά τον Άλλον, δηλαδή τον ξένο και τον άφωνο, όποιον βρίσκεται έξω από το ρητό και κυρίαρχο λόγο της κοινωνίας μας ή ακολουθεί διαφορετικό τρόπο ζωής και σκέψης, 1). για να κατανοήσει τον τρόπο ζωής του και να σεβαστεί την ιδιαιτερότητά του, 2). για να συναγάγει από τη σύγκριση τις οικουμενικές αξίες του ανθρώπου, 3). για να αντικρίσει με το πρίσμα αυτό τη κοινωνία μας, ώστε να μπορεί να την κρίνει και να την αναπτύξει, με τελικό στόχο τη χειραφέτηση του ανθρώπου*. Επομένως, όπως συνάγεται από το συγκεκριμένο απόσπασμα, η ανθρωπολογική προσέγγιση αφορά σε μία εις βάθος μελέτη του «*άλλου*», του «*ξένου*» για εμάς και η οποία – μέσω της σύγκρισης – επιδιώκει να ερμηνεύσει και να κατανοήσει εκείνο που θεωρείται πως δεν συμβαδίζει με την εκάστοτε κοινωνική *κανονικότητα*.

Για να επιτευχθεί επιστημονικά αυτή η ερμηνεία, ο κοινωνικός ανθρωπολόγος χρειάζεται να πλησιάσει εκ των έσω τα υποκείμενα της μελέτης του και να κτίσει μία γέφυρα εμπιστοσύνης και επικοινωνίας μαζί τους. Μόνο έτσι μπορεί να αντιληφθεί ορθά τις δικές τους στάσεις και συμπεριφορές. Ωστόσο, λόγω της επιστημονικής ιδιότητάς του, οφείλει να παραμένει αντικειμενικός και να ερευνά αμερόληπτα χωρίς να κάνει κατάχρηση της θέσης του. Βέβαια αυτά τα σημαντικά στοιχεία πρέπει να χαρακτηρίζουν κάθε επιστήμονα και ερευνητή απλώς, στη περίπτωση των κοινωνικών ανθρωπολόγων ίσως οφείλουν να είναι πιο έντονα και αυτό διότι η επαφή που κτίζουν οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι με τα υποκείμενα της εκάστοτε έρευνάς τους στοχεύει σε μία πιο οικεία και άμεση επικοινωνία, η οποία αρκετές φορές ενδέχεται να είναι μακροχρόνια, ανάλογα με τη χρονική έκταση της μελέτης τους. Επομένως, αντιλαμβανόμαστε πως η θέση του ερευνητή αλλά και η γενικότερη διαχείριση του ερευνητικού πεδίου αποτελούν πολύπλοκες συνθήκες.

Μία ακόμα περίπλοκη συνθήκη, η οποία αφορά στον ερευνητή και στο ερευνητικό εγχείρημά του, είναι η επιλογή της κατάλληλης μεθοδολογίας. Η μεθοδολογία αποτελεί έναν από τους βασικότερους πυλώνες κάθε ερευνητικής διαδικασίας και σκοπεύει στο να βοηθήσει και να καθοδηγήσει χρήσιμα τον μελετητή. Υπάρχουν δύο μεθοδολογικά είδη, η ποιοτική και η ποσοτική μέθοδος έρευνας. Στη παρούσα μελέτη υιοθετήθηκε το μοντέλο της ποιοτικής μεθόδου έρευνας καθώς αυτό κρίθηκε κατάλληλο για την κατανόηση και για την ερμηνεία όλων των στοιχείων που συλλέχθηκαν. Άλλωστε το έμφυλο βίωμα – στο οποίο εστιάζει αυτή η έρευνα – δεν είναι μία μετρήσιμη έννοια που θα μπορούσε να αποδοθεί ερευνητικά με ποσοστά. Επιπλέον, η συγκεκριμένη μέθοδος κατέστησε πιο άμεση την επικοινωνία και ανέδειξε τη διαντίδραση μεταξύ της ερευνήτριας και των συνεντευξιαζόμενων υποκειμένων.

Ωστόσο, πέραν της ερευνητικής μεθοδολογίας που μόλις αναλύσαμε, η μελέτη χρειάζεται και κάποιο ερευνητικό εργαλείο. Το εργαλείο της έρευνας είναι εκείνο που βοηθάει στο να συλλέξει ο μελετητής τα στοιχεία που αφορούν στο θέμα της πραγμάτευσής του και στο να καταστήσει εφικτά τα αποτελέσματα της έρευνάς του. Τα εργαλεία της έρευνας είναι ποικίλα. Στη συγκεκριμένη μελέτη, όμως, ως ερευνητικό εργαλείο επιλέχθηκε η βιογραφική συνέντευξη. Αυτή η επιλογή δεν ήταν εξίσου τυχαία. Οι λόγοι που επιλέχθηκε το συγκεκριμένο ερευνητικό εργαλείο και όχι κάποιο άλλο θα αναφερθούν στη πορεία της εργασίας και μάλιστα αναλυτικότερα.

Εφόσον έχουμε περιγράψει, λοιπόν, ορισμένα από τα βασικότερα σημεία της μελέτης, κλείνουμε αυτή την εισαγωγή αναφερόμενοι στη δομή που θα ακολουθήσει η παρούσα διπλωματική εργασία. Αρχικά να σημειωθεί πως η δομή της εργασίας αποτελείται από δύο κύρια μέρη, το πρώτο μέρος είναι το θεωρητικό ενώ το δεύτερο είναι το εμπειρικό μέρος της μελέτης.

Στο θεωρητικό μέρος της μελέτης γίνεται μία πρώτη, ευρύτερη, αναφορά σε δύο ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις, στην *Ανθρωπολογία του Φύλου* και στην *Ανθρωπολογία-Κοινωνιολογία του Σώματος*. Η εκτενής ανάλυση αυτών των δύο επιστημονικών κατευθύνσεων περιλαμβάνει τη κατανόηση, τη συμβολή και τον σκοπό τους εντός του επιστημονικού χώρου. Επιπλέον, μέσω της συγκεκριμένης αναφοράς, διαφαίνεται η σύνδεση με τις πιο εξειδικευμένες θεωρητικές προσεγγίσεις της μελέτης για το *φύλο* και για τη *διαφορετικότητα* – για τις οποίες θα γίνει λόγος στη συνέχεια της εργασίας – και παρουσιάζονται έννοιες οι οποίες αναδύθηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις – όπως είναι το *φύλο* και το *σώμα* – και οι οποίες συνδέονται άμεσα με την *έμφυλη διαφορετικότητα* των trans ατόμων. Συνεπώς, αξίζει να σημειωθεί το πώς προσεγγίστηκαν οι συγκεκριμένες έννοιες του *φύλου* και του *σώματος* τόσο από τη κοινωνική ανθρωπολογία όσο και από τη κοινωνιολογία.

Στη συνέχεια του θεωρητικού μέρους της μελέτης περιλαμβάνονται i). ορισμένες θεωρίες περί *φύλου* και περί *διαφορετικότητας*, ii). το ιστορικό/κοινωνικό πλαίσιο της παρούσας έρευνας και iii). κάποιες προγενέστερες μελέτες που αφορούν στο *trans βίωμα*. Σε αυτές τις επιμέρους υποενότητες επιδιώκεται μία μακροσκελής αναφορά σε σημαντικές θεωρήσεις που προσεγγίζουν επιστημονικά το θέμα του *φύλου* και της *διαφορετικότητας* – όπως είναι οι προσεγγίσεις της Butler J., του Jenkins R. και του Δημητρίου Σ. αντίστοιχα – στο ιστορικό/κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύχθηκε το *trans φαινόμενο* και σε ενδιαφέρουσες προγενέστερες μελέτες οι οποίες πραγματεύονται τη *trans εμπειρία*, όπως είναι η μελέτη του Benjamin Harry (1964) και η μελέτη της Γεωργάκα Ουρανίας (2013).

Ειδικότερα όσον αφορά στην υποενότητα του ιστορικού/κοινωνικού πλαισίου της έρευνας γίνεται μία ανάλυση της έννοιας *trans*, ώστε να δούμε πώς έχει αναπτυχθεί αυτή η έννοια εντός διαφορετικών κοινωνιών και πολιτισμών. Ουσιαστικά, σκιαγραφείται ιστορικά το εάν και το πώς έγιναν αποδεκτοί οι trans άνθρωποι σε διαφορετικές κοινωνίες.

Επιπλέον, σε αυτό το χωρίο της εργασίας θα επιτευχθεί η σύνδεση με το παρόν των trans ανθρώπων εντός των δυτικών κοινωνιών πια – μιλώντας στα πλαίσια της θέσπισης νόμων για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – και θα εστιάσουμε στο τί συμβαίνει με τα trans άτομα στην Ελλάδα του 2017.

Έχοντας ολοκληρώσει το θεωρητικό μέρος – το οποίο μόλις αναλύσαμε παραπάνω – περνάμε πια στο εμπειρικό μέρος της μελέτης, στο οποίο περιγράφεται βήμα προς βήμα η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την υλοποίηση της έρευνας. Η συγκεκριμένη ενότητα της εργασίας περιλαμβάνει αρχικά την ανάλυση του σκοπού και των αξόνων της έρευνας, την ερευνητική δεοντολογία καθώς και τις δυσκολίες της παρούσας μελέτης. Στη συνέχεια παρουσιάζονται λεπτομερώς η μεθοδολογία και το εργαλείο της έρευνας, η δειγματοληψία και η ανάλυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων που παρήχθησαν. Αυτή η ενότητα περιγράφει και αναλύει επαρκώς το «τεχνικό» πλάνο που ακολουθήθηκε και το οποίο βοήθησε στην υλοποίηση της παρούσας ερευνητικής διαδικασίας. Επιπροσθέτως, εστιάζει πλήρως στα αποτελέσματα της έρευνας τα οποία παρά το γεγονός πως δεν μπορούν να είναι γενικεύσιμα λόγω της χρήσης της ποιοτικής μεθόδου και εξαιτίας του μικρού δείγματος, ωστόσο, είναι ερευνητικά αξιόλογα καθώς περιγράφουν μία εις βάθος βιωματική πραγματικότητα των συγκεκριμένων trans ατόμων που συμμετείχαν σε αυτή τη μελέτη.

Το εμπειρικό μέρος της μελέτης κλείνει με δύο πολύ σημαντικά μέρη – τα οποία σαφώς δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν – τα συμπεράσματα και τις ερευνητικές προτάσεις της ερευνήτριας. Τα συμπεράσματα της έρευνας αφορούν, αποκλειστικά και μόνο, στα όσα στοιχεία συλλέχθηκαν από τις βιογραφικές συνεντεύξεις των υποκειμένων της έρευνας και τα οποία έχουν άμεση σύνδεση με το θεωρητικό υπόβαθρο επί του οποίου δομήθηκε η μελέτη. Οι δε προτάσεις της ερευνήτριας ενθαρρύνουν τη περαιτέρω πραγμάτωση παρόμοιων ερευνών, οι οποίες θα εστιάζουν σε ζητήματα που αφορούν στις trans κοινότητες – και όχι μόνο – καθώς στην Ελλάδα παρατηρείται ερευνητικό κενό σε τέτοιου είδους θέματα.

Η διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται με τη παράθεση των βιβλιογραφικών αναφορών και των διαδικτυακών πηγών, η χρήση των οποίων κρίθηκε κατάλληλη και απαραίτητη για τη παρούσα μελέτη. Στο τέλος της εργασίας περιλαμβάνεται και το επίμετρο, εντός του οποίου η ερευνήτρια αναπτύσσει έναν κριτικό αναστοχασμό επί του συνόλου της ερευνητικής προσπάθειας που πραγματοποίησε.

A). ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

1). Ευρύτερες ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις

1.1). Ανθρωπολογία του Φύλου

Η *ανθρωπολογία του φύλου* αποτελεί μία από τις, πολλές, επιστημονικές κατευθύνσεις της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Σε αυτή την ενότητα – όπως τονίστηκε και στην εισαγωγή της εργασίας – θα επιδιώξουμε να αναλύσουμε αυτή την εξειδικευμένη κατεύθυνση του ανθρωπολογικού πεδίου, ώστε να κατανοηθεί καλύτερα, εστιάζοντας στο σκοπό και στη συμβολή της εντός του ευρύτερου επιστημονικού χώρου.

Σε ένα γενικό πλαίσιο, η *ανθρωπολογία του φύλου* είναι ένας υποκλάδος της ανθρωπολογίας ο οποίος ασχολείται με εκείνους τους τρόπους μέσω των οποίων οι κοινωνίες αμφισβητούν και αναπαράγουν τις *διάφορες κατασκευές ταυτοτήτων*. Επιπλέον, ως ένας τέτοιου είδους υποκλάδος, εξετάζει τις σχέσεις εξουσίας που διαπερνούν αυτές τις *κατασκευές*. Υπό αυτές τις έννοιες – δηλαδή της *κατασκευής των ταυτοτήτων* και της ύπαρξης των σχέσεων εξουσίας εντός του κάθε κοινωνικού πλαισίου – το *φύλο* μπορεί εξίσου να γίνει αντιληπτό ως μία *κατασκευασμένη ταυτότητα*, η οποία διέπεται από σχέσεις εξουσίας. Αυτό σημαίνει πως το *φύλο* δεν είναι ένα υπαρκτό δεδομένο αντιθέτως, κατασκευάζεται-δομείται εντός των εκάστοτε πλαισίων μέσω κυρίαρχων, εξουσιαστικών, σχέσεων και *Λόγων (Discourses)*. Επί παραδείγματι, ένας τέτοιος εξουσιαστικός Λόγος – ο οποίος έχει συμβάλει καταλυτικά στη προσέγγιση της έννοιας του *φύλου*, δηλαδή στο τί θεωρείται ή δεν θεωρείται φύλο – είναι ο επιστημονικός Λόγος της βιολογίας.

Η Μπακαλάκη (1997:211) παρατηρεί εύστοχα πως, «*οι αντιστάσεις μας να δούμε το φύλο ως κοινωνική ή πολιτισμική κατηγορία είναι μεγάλες*». Πράγματι, αυτή είναι μία ακόμα απόδειξη της καταλυτικής δύναμης και της εξουσιαστικής επιρροής που ασκούν οι ηγεμονικοί Λόγοι στα κοινωνικά άτομα. Με αυτό τον τρόπο τα άτομα εκλαμβάνονται ως αδρανή όντα, τα οποία «*αναμένουν να ταυτοποιηθούν-οριστούν από κάτι ανώτερο*». Αυτή η «*ανωτερότητα*» εκφράζεται συνήθως μέσα από τους Λόγους της επιστήμης – κυρίως της βιολογίας και της ιατρικής, γενικά – της φύσης/του φυσικού ή της θρησκείας. Ωστόσο, αυτοί οι Λόγοι είναι εξίσου κατασκευασμένοι.

Είναι Λόγοι που έχουν εκφραστεί από συγκεκριμένους, κάθε φορά, κοινωνικούς χώρους, για να ικανοποιήσουν συγκεκριμένους κοινωνικούς σκοπούς. Επομένως, χρειάζεται να κινηθούμε κριτικά απέναντι σε αυτούς τους κυρίαρχους Λόγους περί φύλου – οι οποίοι δεν είναι ελάχιστοι – και να τους ερμηνεύσουμε. Εν ολίγοις, να κατανοήσουμε το πώς και το γιατί δημιουργήθηκαν.

Η Μπακαλάκη (1997:211-212), επιχειρώντας να αναλύσει καλύτερα την ανθρωπολογία, παραδέχεται πως είναι ένας επιστημονικός κλάδος ο οποίος «έχει συμβάλει ώστε οι κατηγορίες «άνδρας/γυναίκα» να σταματήσουν να θεωρούνται αυτονόητες ως προς το περιεχόμενό τους και να αποδεσμευτούν από τις βιολογικές τους αναφορές». Ουσιαστικά με αυτή την αναφορά η Μπακαλάκη καθιστά σαφή τόσο τον σκοπό, όσο και τη συμβολή της ανθρωπολογίας του φύλου. Με άλλα λόγια μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η συγκεκριμένη επιστημονική κατεύθυνση έχει συμβάλει στην αναθεώρηση των κυρίαρχων εξουσιαστικών Λόγων, τους οποίους προαναφέραμε, μέσω της αμφισβήτησης των ιστορικά και πολιτισμικά κατασκευασμένων «αυτονόητων» φύλων (γυναίκα/άνδρας). Το φύλο, λοιπόν, γίνεται πια κατανοητό ως μία έννοια, η οποία δομείται και ορίζεται εντός των κοινωνικών και των πολιτισμικών πλαισίων. Συνεπώς, υπό αυτή τη νέα οπτική, το φύλο παύει να υφίσταται, αποκλειστικά και μόνο, ως μία φυσική ιδιότητα των ανθρώπων. Παύει, δηλαδή, να ερμηνεύεται απλά ως ένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό, το οποίο είναι δεδομένο και το οποίο μοιάζει να γίνεται αντιληπτό εντελώς «φυσικά».

Σε αυτή τη καθιέρωση του φύλου ως μία αναλυτική κατηγορία, πια, σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα φεμινιστικά κινήματα και η φεμινιστική θεωρία. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, κρίνεται σημαντικό να γίνει μία σύντομη αναδρομή στα τρία «κύματα» του φεμινισμού και στο πώς εκείνα συνέβαλαν στη γενικότερη προσέγγιση της έννοιας του φύλου και στην ανάπτυξη του κλάδου της ανθρωπολογίας.

Το «πρώτο κύμα» του φεμινισμού αναφερόταν στον αγώνα των γυναικών – κατά τον 19^ο και τον πρώιμο 20^ο αιώνα – ο οποίος ήταν εστιασμένος, κυρίως, στη διεκδίκηση του δικαιώματος της γυναικείας ψήφου. Ένας επιπλέον στόχος αυτού του «πρώτου κύματος» ήταν η υπονόμηση και η αμφισβήτηση των ρυθμιστικών – κατά μία έννοια – Λόγων και δυνάμεων της επιστήμης, της ιατρικής και της εκπαίδευσης. Το ζητούμενο ήταν να αρθρώσουν λόγο τα κοινωνικά υποκείμενα που τότε υφίσταντο καταπίεση –

και αυτά τα κοινωνικά υποκείμενα ήταν οι γυναίκες – απέναντι στη κατεστημένη συνθήκη του Λόγου και της εξουσίας, η οποία ήθελε τις γυναίκες να είναι ιεραρχικά κατώτερες και υποτελείς. Επομένως, το πρώτο φεμινιστικό κύμα κριτικάρε έντονα τη βιολογία «άνδρας/γυναίκα» - μία βιολογία που αναδείκνυε ως ανώτερο το ανδρικό φύλο – και είχε ως βασικό όραμα μία στρατηγική αλλαγής, μία στρατηγική που θα αποτραβούσε το γυναικείο φύλο από τα παρασκήνια της κοινωνίας και θα το αναδείκνυε ως τον κύριο πρωταγωνιστή της κοινωνικής πραγματικότητας.

Όσον αφορά στο «δεύτερο κύμα» του φεμινισμού εκείνο υπήρξε απόρροια του κινήματος της απελευθέρωσης των γυναικών, το οποίο αναδύθηκε στις περισσότερες χώρες του δυτικού κόσμου στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Οι φεμινίστριες γυναίκες του δεύτερου φεμινιστικού κύματος διεκδίκησαν μία ευρύτερη ισονομία και μία ισότιμη πρόσβαση στους κοινωνικούς και στους πολιτικούς θεσμούς, ενώ αγωνίστηκαν και για το μετασχηματισμό των δομών της πατριαρχικής, κοινωνικής και σεξουαλικής ηθικής. Συνεπώς συγκριτικά με το «πρώτο κύμα» του φεμινισμού, το «δεύτερο κύμα» διέθεται έναν – κατά βάση – κοινωνικό και πολιτικό προσανατολισμό ο οποίος επικεντρωνόταν, ακόμα περισσότερο, στη βελτίωση των γυναικείων δικαιωμάτων.

Το τρίτο και τελευταίο «κύμα» του φεμινισμού συντελέστηκε τη δεκαετία του 1990 και είναι εκείνο το κύμα που αναζητούσε, πλέον, την επέκταση των κοινωνικών ορισμών τόσο στην έννοια του φύλου όσο και στην έννοια της σεξουαλικότητας. Στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτού του «κύματος» περιλαμβάνονται i). η ομοφυλόφιλη θεώρηση, ii). η συνειδησιακή αφύπνιση των έγχρωμων γυναικών, iii). η κριτική θεωρία, iv). ο διεθνισμός και v). η νέα φεμινιστική θεωρία. Μερικά από τα κύρια θέματα με τα οποία ασχολείται ο σύγχρονος φεμινισμός είναι η έμφυλη βία (παραδείγματα τέτοιου είδους βίας αποτελούν ο βιασμός, η παρενόχληση, η οικογενειακή βία), τα δικαιώματα της αναπαραγωγής ή τα θέματα της σεξουαλικής απελευθέρωσης.

Με βάση τα όσα μπορούν να συναχθούν από τη σύντομη ανάλυση των τριών «κυμάτων» του φεμινισμού γίνεται σαφές πως, το φύλο – από εκεί που ήταν ένα πολιτικό ζήτημα διεκδίκησης κοινωνικών δικαιωμάτων και θέσεων – μετατρέπεται σε ένα «κοινωνικό πρίσμα» μέσα από το οποίο μπορούμε να αντικρίσουμε τη κοινωνία και τα δρώντα υποκείμενά της. Φυσικά, αυτή η εξέλιξη δεν θα μπορούσε να μην επηρεάσει και την επιστήμη της ανθρωπολογίας.

Ο εξειδικευμένος κλάδος *ανθρωπολογία του φύλου* δεν δημιουργήθηκε εν κενώ. Αρχικά υπήρξε γνωστός ως «*ανθρωπολογία των γυναικών*». Είναι σημαντικό, επομένως, να εξηγήσουμε πώς συνέβη αυτή η *αλλαγή παραδείγματος* στην οποία συνέβαλαν και οι επιρροές των τριών φεμινιστικών «κυμάτων» που αναφέραμε παραπάνω.

Όπως επισημαίνει η Ασρινάκη (2011:18), «*Η «ανθρωπολογία των γυναικών» συγκροτήθηκε στη δεκαετία του 1970 ως ρεύμα κριτικό προς την ανθρωπολογία*». Μέχρι και πριν τη δεκαετία του 1970, οι ανθρωπολογικές μελέτες που υλοποιούνταν κρατούσαν εκτός των θεωρήσεων και των προσεγγίσεών τους τις γυναίκες. Οι έρευνες, δε, τελούνταν από άνδρες ανθρωπολόγους και έδιναν το λόγο σε άνδρες πληροφορητές. Οι γυναίκες αν και – ως οντότητες – ήταν υπαρκτές εντός των υπό μελέτη κοινωνιών, έδειχναν ανύπαρκτες στα μάτια των «κλασικών» ανθρωπολόγων. Ο Edwin Ardener υπήρξε ένας από τους ελάχιστους άνδρες ανθρωπολόγους ο οποίος, το 1975, θέλησε να ασχοληθεί ακριβώς με αυτό το ζήτημα της «αφάνειας» του γυναικείου φύλου από τις «κλασικές» ανθρωπολογικές προσεγγίσεις (Μπακαλάκη, 1997:213). Αργότερα, οι γυναίκες ανθρωπολόγοι προσέγγισαν και ανέλυσαν διεξοδικά αυτή την έλλειψη του γυναικείου λόγου στο ανθρωπολογικό προσκήνιο, ασκώντας με αυτή τη στάση τους μία ισχυρή φεμινιστική κριτική στη τότε «κλασική» ανθρωπολογία. Αυτή η κριτική συνοδεύτηκε «*από τη διαπίστωση της ανάγκης να φανερωθούν οι γυναίκες, να ακουστεί η φωνή τους και να τοποθετηθεί η δράση τους στο επίκεντρο της κοινωνικής ανάλυσης*» (Μπακαλάκη, 1997:213-214). Επομένως, κρίθηκε χρήσιμο οι γυναίκες ανθρωπολόγοι να δραστηριοποιηθούν ερευνητικά και να «*μελετήσουν τις γυναίκες*». Αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος που το συγκεκριμένο κριτικό ρεύμα επονομάστηκε ως «*ανθρωπολογία των γυναικών*» (Ασρινάκη, 2011:20).

Αρχικά, ο στόχος της *ανθρωπολογίας των γυναικών* ήταν να καταρρίψει τα κοινωνικά στερεότυπα που περιέβαλαν τη ζωή των γυναικών και τα οποία τις καθιστούσαν μία «*οικουμενική κοινωνική κατηγορία*». Ωστόσο, αυτή η κατηγορία είχε δομηθεί ως τέτοια εξαιτίας του προσδιορισμού της «*από το βιολογικό της φύλο*» (Ασρινάκη, 2011:20). Είναι εμφανές, λοιπόν, πως τέτοιου είδους στερεοτυπικές αντιλήψεις περί του γυναικείου φύλου και περί της βιολογικής – και μόνο – υπόστασής του μπορούσαν να τεθούν υπό έντονη κριτική μέσω της φεμινιστικής θεωρίας, μιας θεωρίας που, τότε, ήκμαζε τόσο κοινωνικά όσο και ακαδημαϊκά. Συνεπώς, το ρεύμα της *ανθρωπολογίας των γυναικών* άνοιξε το δρόμο για παρόμοιες αμφισβητήσεις.

Ωστόσο, στο τέλος της δεκαετίας του 1970, οι προσεγγίσεις και οι θέσεις αυτού του νέου κριτικού ανθρωπολογικού ρεύματος δεν άργησαν να δεχθούν εξίσου κριτική. Η κριτική αυτή αφορούσε, κυρίως, στις αναλυτικές κατηγορίες που χρησιμοποιούσε το εν λόγω κριτικό ρεύμα και οι οποίες έμοιαζαν να μην είναι αρκετά ικανοποιητικές, εφόσον δεν ήταν εφικτό να ανιχνεύσουν τις πολιτισμικές προκαταλήψεις που εμπεριείχαν οι ίδιες και «η ανθρωπολογική θεωρία από την οποία προέρχονταν» (Αστρινάκη, 2011:24).

Με αυτό τον τρόπο ήταν, πλέον, σαφές πως η *ανθρωπολογία των γυναικών* οδηγούταν σε ένα «*θεωρητικό αδιέξοδο*». Οι αναλυτικές κατηγορίες «*γυναίκα/άνδρας*» δεν ήταν ικανές, από μόνες τους, να αναλύσουν εις βάθος την έννοια του φύλου και αυτό σήμαινε πως η ανθρωπολογική μελέτη έπρεπε να μετατοπίσει το ενδιαφέρον της «*προς τη διερεύνηση του πώς δημιουργούνται οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών*». Με άλλα λόγια, η ανθρωπολογία καλούταν να μελετήσει την έννοια του «*κοινωνικού φύλου*» (Αστρινάκη, 2011:27). Αναφορικά με το *κοινωνικό φύλο* η Αστρινάκη (2011:27) επισημαίνει πως, «*εφόσον κάθε πολιτισμός εννοιολογεί και αξιολογεί διαφορετικά τα «δεδομένα της φύσης» οι άνδρες και οι γυναίκες δεν είναι «φυσικές» κατηγορίες, αποτελούν προϊόντα κοινωνικών, πολιτισμικών και ιστορικών διαδικασιών*». Κατά αυτό τον εύστοχο ορισμό του κοινωνικού φύλου γίνεται αντιληπτή η διάκριση των βιολογικών-ανατομικών χαρακτηριστικών των ανθρώπων (*sex*) από τις κοινωνικές, τις πολιτισμικές και τις ιστορικές εννοιολογήσεις (*gender*) που εκείνα φέρουν εντός των εκάστοτε πλαισίων. Συνεπώς, το τέλος της *ανθρωπολογίας των γυναικών* και η ανάδειξη του κλάδου ως *ανθρωπολογία του φύλου* σημασιοδοτήθηκαν από την εμφάνιση του νέου όρου «*κοινωνικό φύλο*» ο οποίος αποτέλεσε τη νέα αναλυτική κατηγορία, «*η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της στις σχέσεις ανδρών και γυναικών και συνεπώς τοποθετεί, θεωρητικά τουλάχιστον, στην εικόνα και τους άνδρες*» (Αστρινάκη, 2011:27).

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως, το πέρασμα από την *ανθρωπολογία των γυναικών* στην *ανθρωπολογία του φύλου* τελέσθηκε υπό συγκεκριμένες κοινωνικές συγκυρίες, οι οποίες έδωσαν ένα παραπάνω κίνητρο σε αυτή την αλλαγή *παραδείγματος* καθιστώντας τη μάλιστα αναγκαία και απαραίτητη. Μέσα από αυτή τη μετατόπιση *παραδείγματος*, το φύλο απέκτησε νέες σημασιοδοτήσεις.

Η Μπακαλάκη (1997:218) τονίζει επ' αυτού πως, «η ανθρωπολογία του φύλου προτείνει ορισμένους νέους τρόπους αντιμετώπισης και θεωρητικής επεξεργασίας της έννοιας του φύλου». Πράγματι, το φύλο των ανθρώπων – πέραν της βιολογικής ιδιότητάς του – αποκτάει κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιότητες οι οποίες δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητες. Αντιθέτως είναι εκείνες οι ιδιότητες οι οποίες – κοινωνικά – «αποτυπώνονται ή εγγράφονται πρώτα-πρώτα επάνω στους ίδιους τους ανθρώπους – στα έμφυλα σώματά τους, στις επιθυμίες και στις ανάγκες τους» (Μπακαλάκη, 1997:221).

1.2). Ανθρωπολογία και Κοινωνιολογία του Σώματος

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αλεξιάς (2003:327), «το ανθρώπινο σώμα αποτελεί ένα αντικείμενο μελέτης που παραδοσιακά έχει ταυτισθεί με τις θετικές επιστήμες οι οποίες εστιάζοντας και αναδεικνύοντας τη βιολογική βάση ως το προσδιοριστικό του στοιχείο αποκτούν το μονοπωλιακό λόγο για τη λειτουργία και ανάλυσή του». Πράγματι εάν θελήσουμε να ερμηνεύσουμε το σώμα ως μία έννοια, είναι σίγουρο πως θα αναζητήσουμε, αρχικά, τη βιολογική-ανατομική προσέγγισή του. Επιδιώκοντας, όμως, μία δεύτερη ανάγνωση του ανθρώπινου σώματος μπορούμε να παρατηρήσουμε πως εκείνο δύναται να υπερβαίνει μίας απλουστευμένης ανάλυσης όπως, ίσως, είναι εκείνη της βιολογίας και της ιατρικής. Το σώμα, ως έννοια, μοιάζει να είναι κάτι πιο πολύπλοκο και δυναμικό.

Η κοινωνική επιστήμη που, αρχικά, θέλησε να ασκήσει κριτική σε αυτή τη βιολογική ανάλυση του σώματος ήταν η ιατρική ανθρωπολογία. «Η ανθρωπολογία μελέτησε το σώμα διερευνώντας αφενός τη σχέση μεταξύ φύσης και πολιτισμού και αφετέρου τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος παρότι αποτελεί ένα θηλαστικό ξεπερνάει μέσω του πολιτισμού τα βιολογικά όρια που του θέτει η καταγωγή του» (Αλεξιάς, 2003:338-339). Με άλλα λόγια, μπορούμε να πούμε πως, η ανθρωπολογία προσέγγισε και ανέδειξε περισσότερο τη συμβολική διάσταση του σώματος εντός των εκάστοτε κοινωνιών. Μέσω της συμβολικής διάστασης, το σώμα γίνεται αντιληπτό ως μία μορφή αναπαράστασης και μεταφοράς των πολιτισμικών διαφορών και των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες δύναται να συμβάλουν στην ευρύτερη λειτουργία των κοινωνιών. Συνεπώς, υπό αυτή την οπτική, το σώμα εκλαμβάνεται ως ένας «μηχανισμός» ο οποίος δύναται να συμβάλλει λειτουργικά στην αναπαραγωγή των κοινωνιών.

Πιο συγκεκριμένα, όμως, η κοινωνική ανθρωπολογία θέλησε να προσεγγίσει το ανθρώπινο σώμα μέσω τριών διαφορετικών οπτικών. Η πρώτη οπτική αφορά στη **φαινομενολογική προσέγγιση** η οποία αντιλαμβάνεται το σώμα ως ένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό το οποίο βιώνεται ατομικά. Αυτό σημαίνει πως κάθε υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει και να κατανοεί την ιδιαιτερότητα του δικού του σώματος (Csordas, 1994). Η δεύτερη οπτική αφορά στο **κοινωνικό σώμα**, αφορά δηλαδή στο σώμα ως ένα φυσικό σύμβολο το οποίο αναπαριστά τις σχέσεις μεταξύ της φύσης και της κοινωνίας όπως εκείνες εκφράζονται μέσω του εκάστοτε πολιτισμού (Αλεξιάς, 2003:340). Η τρίτη και τελευταία οπτική αναφέρεται στο **πολιτικό σώμα**.

Ως **πολιτικό σώμα** μπορεί να ορισθεί εκείνο το *σώμα* στις διαστάσεις του οποίου εγγράφονται οι πολιτικές ελέγχου και εξουσίας των κοινωνιών. Αυτές οι πολιτικές αφορούν, συχνά, στην αναπαραγωγή, στην εργασία, στην υγεία και στην ασθένεια (*βιο-εξουσία*) (Αλεξιάς, 2003). Οι τρεις προαναφερθείσες οπτικές αναφέρονται, ουσιαστικά, σε τρία διαφορετικά είδη θεωρητικών προσεγγίσεων: i). στη *φαινομενολογία*, ii). στο *δομισμό* και iii). στο *συμβολισμό*.

Με βάση τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές πως, η ανθρωπολογία επιχείρησε μία έντονη κριτική προς τη κατεστημένη βιολογική αντίληψη του ανθρώπινου σώματος, η οποία προσελάμβανε το *σώμα* μονοδιάστατα. Η έννοια του *σώματος* έγινε κατανοητή ως μία *κοινωνική κατασκευή* η οποία δύναται να παραχθεί τόσο βιολογικά όσο και κοινωνικά-πολιτισμικά. Επομένως, αυτή η νέα οπτική ανέδειξε ορισμένες διαστάσεις του ανθρώπινου σώματος – όπως είναι η κοινωνική, η συναισθηματική και η ψυχολογική διάστασή του – οι οποίες *«παραδοσιακά αγνοούνταν από τις θετικές αλλά και τις κοινωνικές επιστήμες»* (Αλεξιάς, 2003:341).

Όσον αφορά, δε, στη κοινωνιολογική ερμηνεία του σώματος εκείνη φαίνεται πως έχει επηρεασθεί έντονα από τις προσεγγίσεις του Michel Foucault. Ο Foucault εισήγαγε μία νέα προβληματική στον τρόπο προσέγγισης του ανθρώπινου σώματος. Σύμφωνα με την οπτική του Foucault, *ο τρόπος διαχείρισης του σώματος το ανακατασκευάζει ως αντικείμενο το οποίο δεν έχει μία διαχρονική αναλλοίωτη βάση έστω βιολογική (όπως την προσδιορίζει η επιστημονική ιατρική), αλλά προσαρμόζεται στις εκάστοτε κοινωνικές επιταγές και ανάγκες αναπαράγοντας και υλοποιώντας τις ευρύτερες σχέσεις εξουσίας* (Αλεξιάς, 2003:344). Το *σώμα*, δηλαδή, πέραν της ανατομικής και της βιολογικής διάστασής του αντιμετωπίζεται από τον Foucault ως μία έννοια η οποία δεν ανήκει σε ένα ιστορικό και αναλλοίωτο συνεχές αντιθέτως, το *σώμα* χαρακτηρίζεται από μία δυναμική η οποία, όμως, το θέτει σε ποικίλες κοινωνικές προσαρμογές. Κατά αυτό τον τρόπο το ανθρώπινο σώμα, εφόσον προσαρμόζεται και εναρμονίζεται με τις κοινωνικές νόρμες, δύναται να αναπαράγει τις σχέσεις εξουσίας που περιβάλλουν το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο. Επομένως, το *σώμα* καταφέρνει να νοηματοδοθεί και να γίνει κατανοητό μέσω των ιδεών και των συνθηκών που επικρατούν στο συγκεκριμένο, κάθε φορά, κοινωνικό γίγνεσθαι. Αυτές οι κοινωνικές ιδέες-αντιλήψεις καθώς και η άμεση σύνδεσή τους με τον τρόπο πρόσληψης και κατανόησης του *σώματος* είναι ικανές να παράγουν την εν συνόλω εικόνα του εαυτού (Αλεξιάς, 2003).

Ο Bryan Turner, θέλοντας να μιλήσει αναλυτικότερα για τη κοινωνιολογική προσέγγιση του σώματος, αναφέρεται σε τέσσερα επιμέρους σημαντικά σημεία: i). στη καθεαυτή προσέγγιση του σώματος, αλλά και στη πρόσληψή του ως αίσθησης/ως αντικειμενικότητας, ii). στη κατανόηση της διάστασής του ως κοινωνικής εικόνας του εαυτού και της κοινωνικής λειτουργίας-σχέσης του με τις κοινωνικές θέσεις, iii). στη μελέτη του στο χρόνο και iv). στην ιστορική κατανόηση της πολιτισμικής διαδικασίας διαμόρφωσής του (Turner, 1995:235). Μέσα από αυτή τη πολύπλευρη ανάλυση περί σώματος, ο Turner επιθυμεί να αναδείξει την έννοια της *σωματοποίησης* – η οποία αποτελεί βασική κοινωνιολογική έννοια – ώστε να κατανοηθεί το σώμα ως ολότητα. Η *σωματοποίηση* είναι μία «δυναμική διαδικασία μορφοποίησης και εξέλιξης του τρόπου βίωσης και κατανόησης του σώματος ως δομικού στοιχείου, ως έκφρασης του εαυτού, της ζωής, της ύπαρξης» (Αλεξιάς, 2003:348). Συνεπώς ο Turner κάνει λόγο για πολλά σώματα και όχι για ένα, μοναδικό, ανθρώπινο σώμα. Τα άτομα, δηλαδή, αναδεικνύονται πια σε *σωματοποιημένα κοινωνικά υποκείμενα* τα οποία δύνανται να διαθέτουν πληθώρα *σωμάτων*, η οποία είναι ανάλογη των πλαισίων που τα περιβάλλουν. Αυτά τα εκάστοτε πλαίσια μπορεί να είναι ηλικιακά, ταξικά, εθνικά ή πολιτισμικά (Turner, 1995). Υπό αυτή την οπτική, το ανθρώπινο σώμα μπορεί να ασκήσει επιρροή στους τρόπους με τους οποίους τα *σωματοποιημένα υποκείμενα* αντιλαμβάνονται και βιώνουν τη κοινωνική δράση αλλά και ολόκληρη τη ζωή τους.

Συμπερασματικά γίνεται κατανοητό πως τόσο η ανθρωπολογία όσο και η κοινωνιολογία ασκώντας μία έντονη κριτική στη καθιερωμένη βιολογική-ιατρική προσέγγιση του ανθρώπινου σώματος, συνέβαλλαν στη βαθύτερη ερμηνεία και στη καλύτερη κατανόησή του. Φυσικά αυτό δεν σημαίνει πως η βιολογική υπόσταση του σώματος αμφισβητείται ή κατέχει μία υποδεέστερη θέση στις επιστημονικές προσεγγίσεις του. Απλώς η κριτική στη μέχρι τότε κατεστημένη βιολογική αντίληψη περί σώματος ανέδειξε μία σειρά από διαφορετικές, ενδιαφέρουσες, προσεγγίσεις οι οποίες συνέβαλαν – και συμβάλουν ακόμη – στη πολύπλευρη ανάγνωση και κατανόηση της έννοιας σώμα. Συνεπώς, το σώμα παύει να χαρακτηρίζεται απλά ως μία βιολογική οντότητα. Το σώμα κατανοείται πια ως μία κοινωνική κατασκευή η οποία, εντός διαφορετικών κοινωνικών πλαισίων, δύναται να μαθαίνει, να εκφράζει, να αναπαριστά και να αναπαράγει πληθώρα κοινωνικών δυναμικών και σχέσεων εξουσίας (Αλεξιάς, 2003).

2). Θεωρίες περί φύλου και περί διαφορετικότητας

Σε αυτή την υποενότητα της διπλωματικής εργασίας γίνεται αναλυτική αναφορά σε συγκεκριμένες προσεγγίσεις οι οποίες πλαισιώνουν θεωρητικά τις βασικές έννοιες με τις οποίες ασχολείται η παρούσα μελέτη. Ειδικότερα, αυτές οι έννοιες είναι το *φύλο* και η *διαφορετικότητα*. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις που επιλέχθηκαν αφενός έχουν άμεση σύνδεση με την εν συνόλω *ανθρωπολογική προσέγγιση* του υπό μελέτη θέματος και αφετέρου, θεωρητικοποιούν κατάλληλα τις δύο προαναφερθείσες έννοιες οι οποίες αναδείχθηκαν εξίσου από τα συνεντευξιαζόμενα *trans* άτομα της έρευνας. Επομένως, στο παρόν χωρίο της εργασίας, θα παρουσιαστεί το θεωρητικό υπόβαθρο επί του οποίου οι έννοιες *φύλο* και *διαφορετικότητα* δύνανται να αποτελέσουν αναλυτικές κατηγορίες προκειμένου να ερμηνευθεί το *trans* *έμφυλο βίωμα*.

Αναφορικά με την έννοια *φύλο* εκείνο που μπορούμε να πούμε, αρχικά, είναι πως αποτελεί έναν όρο ο οποίος έχει απασχολήσει αρκετά την επιστημονική κοινότητα – ιδιαίτερα τους κοινωνικούς επιστήμονες – τόσο θεωρητικά όσο και ερευνητικά. Οι θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί περί *φύλου* στηρίζονται, κατά πρώτον, στην επιστήμη της βιολογίας και κατά δεύτερον, στις κοινωνικές επιστήμες. Κατά την επιστήμη της βιολογίας το *φύλο* ορίζεται ήδη από τη στιγμή της γέννησης και καθορίζεται από τα γεννητικά όργανα των ανθρώπων, δηλαδή από το ανδρικό και το γυναικείο μόριο τα οποία, ανατομικά, διαφέρουν μεταξύ τους. Υπό αυτή την οπτική, το *φύλο* γίνεται κατανοητό ως μία «φυσική»-δεδομένη διαμόρφωση και ανατομία των ανθρώπων η οποία ορίζεται, πια, ως *βιολογικό φύλο (sex)*. Ωστόσο αυτή η παραδοχή, δηλαδή το ότι το *φύλο* των ανθρώπων καθορίζεται εξολοκλήρου από τα γεννητικά χαρακτηριστικά τους, δεν είναι αρκετή για να προσεγγίσει πολύπλευρα την έννοια του *φύλου*. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια την άσκηση επιστημονικής κριτικής προς τη μονοδιάστατη βιολογική προσέγγιση του *φύλου*.

Οι πρώτοι που θέλησαν να κριτικάρουν τη μονόπλευρη βιολογική θέαση του ανθρώπινου φύλου ήταν οι κοινωνικοί επιστήμονες. Οι εκπρόσωποι των κοινωνικών επιστημών – όπως είναι οι κοινωνιολόγοι, οι ψυχολόγοι, οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι – έφεραν στο φώς μία άλλη διάσταση του φύλου, τη *κοινωνική*, η οποία οδήγησε στην ύπαρξη μίας νέας έννοιας, εκείνης του *κοινωνικού φύλου (gender)*. Ως *κοινωνικό φύλο (gender)* ορίζονται οι κοινωνικά καθορισμένοι «κανόνες» και οι *ρόλοι* για τους άνδρες και τις γυναίκες.

Οι στάσεις, τα έθιμα και οι αξίες, που σχετίζονται με το φύλο και που τελικά δύνανται να το νοηματοδοτούν, είναι κοινωνικά κατασκευασμένες. Υπό αυτή την οπτική, λοιπόν, το φύλο των ανθρώπων είναι εξίσου μία κοινωνική κατασκευή, δηλαδή είναι ένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό το οποίο πέραν της βιολογικής διάστασής του ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των εκάστοτε κοινωνιών εντός των οποίων αποκτά και διαφορετική σημασιοδότηση. Οι κοινωνίες έχουν νοηματοδοτήσει *a priori* το φύλο και έχουν εντάξει *a priori* τα άτομα εντός δύο διαφορετικών έμφυλων κατηγοριών: της κατηγορίας των ανδρών και της κατηγορίας των γυναικών. Η κοινωνική κατασκευή αυτών των κατηγοριοποιήσεων έγκειται στο γεγονός πως οι άνδρες οφείλουν να είναι αρρενωποί και άρα δυνατοί-ισχυροί, ενώ οι γυναίκες πρέπει να είναι θηλυκές και επομένως αδύναμες-ευαίσθητες. Οποιοσδήποτε άνθρωπος, δε, παρεκκλίνει αυτών των «καθολικών νόμων», εκλαμβάνεται από τις κοινωνίες ως «διαφορετικός» ή ως «μη φυσιολογικός». Συνεπώς, καθίσταται αντιληπτό πως, η κοινωνική κατασκευή του φύλου είναι τόσο ισχυρή ώστε να ορίζει σε απόλυτο βαθμό το ποιό άτομο είναι άνδρας και το ποιό άτομο είναι γυναίκα.

Η Simone de Beauvoir θεωρείται ως η πρώτη θεωρητικός που άνοιξε τον δρόμο για την αναλυτική διάκριση μεταξύ του βιολογικού (*sex*) και του κοινωνικού φύλου (*gender*). Στο βιβλίο της «*The Second Sex*», το οποίο δημοσιεύτηκε το 1949, προλογίζει ουσιαστικά τη θεώρηση της κοινωνικής κατασκευής του φύλου. Πιο συγκεκριμένα το εν λόγω έργο αποτελεί μία φεμινιστική ανάλυση της ύπαρξης και της καταπίεσης των γυναικών. Σύμφωνα με τη de Beauvoir, ο άνδρας ορίζεται ως «εαυτός/υποκείμενο» – ως ένα πολύτιμο ον, δηλαδή, του δυτικού πολιτισμού – ενώ αντίθετα η γυναίκα προσεγγίζεται ως «άλλος/αντικείμενο», εκείνο δηλαδή που δεν είναι ο άνδρας. Εντός αυτών των αντιθετικών έμφυλων πλαισίων, οι άνδρες και οι γυναίκες αποκτούν κοινωνική ερμηνεία υιοθετώντας αντίστοιχους κοινωνικούς ρόλους. Παραδείγματος χάριν, οι γυναίκες γίνονται μητέρες καθώς αυτό είναι το «φυσικό» πεπρωμένο τους. Ο οργανισμός τους είναι «φυσικά» προγραμματισμένος ώστε να συμβάλει στη διαίωνηση του ανθρώπινου είδους (de Beauvoir, 2011:597).

Η Ann Oakley, όντας κοινωνιολόγος, ενστερνίζεται τις απόψεις της de Beauvoir και θεωρεί πως οι διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες είναι κοινωνικά – και όχι βιολογικά – προσδιορισμένες.

Στο βιβλίο της «*Sex, Gender and Society*» (1972), η Oakley κάνει λόγο για εκείνες τις κοινωνικά προϋπάρχουσες νοηματοδοτήσεις περί φύλου οι οποίες αναπαράγονται μέσω των κοινωνικών θεσμών και οι οποίες είναι δυνατόν να ενταχθούν σε ποικίλες πολιτισμικές πρακτικές της ανθρώπινης ζωής. Τα κριτήρια, δε, που καθορίζουν τις έμφυλες διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες είναι πολιτισμικά (*cultural*) και διαφέρουν από τόπο σε τόπο και από χρόνο σε χρόνο (Oakley, 2015:22). Κατά αυτό τον τρόπο, η βιολογία μπορεί να αποτελεί εξίσου μία «πολιτισμική επινόηση». Συνεπώς τόσο η de Beauvoir όσο και η Oakley, μένοντας πιστές στη φεμινιστική προσέγγισή τους, προσδιορίζουν το φύλο ως μία κοινωνική και πολιτισμική κατασκευή η οποία αντλεί το ξεκίνημά της από τη κριτική στη κατεστημένη βιολογική οπτική περί φύλου και η οποία στηρίζεται στις διαφορές μεταξύ του δίπολου άνδρας/γυναίκα. Ένα έμφυλο δίπολο που είναι εξίσου κοινωνικά δομημένο και αναπαράγεται ως τέτοιο.

Η αμερικανίδα φιλόσοφος Judith Butler θέτει τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής του φύλου σε ένα άλλο επίπεδο, προσθέτοντας σε εκείνη την έννοια της «επιτελεστικότητας». Σύμφωνα με τη Butler το φύλο – πέραν του ότι είναι κοινωνικό – «επιτελείται» καθημερινά μέσω του ανθρώπινου σώματος και των ανθρώπινων κινήσεων. Το φύλο, δηλαδή, είναι το άμεσο αποτέλεσμα των πολιτισμικά αναγνωρισμένων και κοινωνικά καθιερωμένων επιτελέσεων (σωματικών και συμπεριφοριστικών) (Butler, 1993). Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο «επιτελεστικών κανονισμών», οι οποίοι θεωρούνται φυσικοί, δεν υφίσταται η δυνατότητα εναλλακτικών έμφυλων επιτελέσεων πλην της καθιερωμένης ανδρικής κυριαρχίας και της αναγκαστικής ετεροφυλοφιλίας. Οι άνδρες και οι γυναίκες «επιτελούνται»-δρούν ως έμφυλα σεξουαλικά σώματα καθημερινά και αυτή η διαδικασία της έμφυλης και της σεξουαλικής επιτελεστικότητάς τους είναι δυναμική και διαχρονική. Υπό αυτή την οπτική, η Butler θέτει σε αμφισβήτηση τόσο την υποτιθέμενη σταθερότητα του φύλου όσο και την ετεροσεξουαλικότητα των κοινωνικών υποκειμένων. Αυτό σημαίνει πως εφόσον οι καθημερινές επιτελέσεις των υποκειμένων δύνανται να αλλάξουν, τα δρώντα άτομα έχουν τη δυνατότητα να επανεκτιμήσουν το φύλο και τη σεξουαλικότητά τους. Αυτή η παραλλαγή, όμως, των επιτελέσεων επικρίνεται συχνά από τα κοινωνικά υποκείμενα που συμβαδίζουν με τις νόρμες της εκάστοτε πραγματικότητας. Τα κοινωνικά υποκείμενα που δεν επιτελούν το φύλο ή τη σεξουαλικότητά τους σύμφωνα με τις παγιωμένες πολιτισμικές και πολιτικές πρακτικές αντιμετωπίζονται ως «μη φυσιολογικά», ως «μη κανονικά» ή ως «ανώμαλα» άτομα.

Τέτοια παραδείγματα ατόμων αποτελούν οι ομοφυλόφιλοι άνδρες, οι λεσβίες γυναίκες και εν προκειμένω τα trans άτομα. Άτομα, δηλαδή, που βιώνουν και νοηματοδοτούν το φύλο και τη σεξουαλικότητά τους με «διαφορετικό» τρόπο.

Πέραν της *κοινωνικής κατασκευής*, την οποία αναλύσαμε διεξοδικά παραπάνω, το φύλο έχει προσεγγιστεί θεωρητικά και ως *ταυτότητα*. Με την έννοια της *ταυτότητας* ασχολήθηκε πολύ ο Richard Jenkins στο βιβλίο του με τίτλο «*Κοινωνική ταυτότητα*», το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1996. Σύμφωνα με τον Jenkins (2007:13), *Η ταυτότητα είναι η βάση των ταξινομήσεων και των διακρίσεων που κάνει ένα άτομο για τον εαυτό του και τους άλλους και κατ' επέκταση για τις ομάδες ή τις συλλογικότητες στις οποίες είτε ανήκει ο ίδιος είτε ανήκουν άλλοι άνθρωποι από το κοινωνικό του περιβάλλον*. Υπό αυτή την έννοια το ποιοί είμαστε και με τί ταυτιζόμαστε ή δεν ταυτιζόμαστε είναι γεγονότα που αφορούν τόσο στην ατομικότητά μας όσο και στις διάφορες συλλογικότητες των οποίων αποτελούμε – ή δεν αποτελούμε – μέλη. Η *ταυτότητά* μας, δηλαδή, δομείται εντός των ομοιοτήτων και των διαφορών που παρατηρούμε – συγκριτικά πάντα με τα υπόλοιπα κοινωνικά υποκείμενα του περιβάλλοντός μας – οι οποίες βρίσκονται σε μία κοινωνική αλληλόδραση (Jenkins, 2007:15). Επομένως το «σύστημα» και η αλληλόδραση των ομοιοτήτων και των διαφορών, οι οποίες είναι υπαρκτές μεταξύ των ανθρώπων, *κατασκευάζουν-δομούν ποικίλες ατομικές και συλλογικές ταυτότητες*.

Η έννοια της *ατομικότητας*, που μόλις αναφέρθηκε, είναι εξίσου πολύ σημαντική για τη συγκρότηση της *ταυτότητας* καθώς μπορεί να ιδωθεί ως ο «*πρωτογενής (ή βασικός) καθορισμός*» της (Jenkins, 2007:87). Λέγοντας «*πρωτογενής καθορισμός*» εννοούμε πως η ατομικότητά μας, ως *ταυτότητα*, δύναται να συγκροτηθεί ήδη κατά τη διάρκεια της πρωτογενούς κοινωνικοποίησής μας. Υπό αυτή την οπτική, «*Το φύλο γίνεται επίσης καλύτερα κατανοητό ως πρωτογενής ταυτότητα, που οργανώνει τα πρώιμα βιώματα και εντάσσεται στην αίσθηση της ατομικότητας που έχει το άτομο*» (Jenkins, 2007:88). Με άλλα λόγια, κατά τον Jenkins, το *φύλο* είναι μία *ατομική ταυτότητα* η οποία συγκροτείται ήδη από τα πρώιμα στάδια της κοινωνικοποίησής μας και η οποία αφορά ακριβώς στον εσωτερικό εαυτό μας, αφορά δηλαδή στην υποκειμενικότητά μας. Ωστόσο το γεγονός πως η ατομική ταυτότητά μας δύναται να συγκροτηθεί σε ένα πρώιμο στάδιο της κοινωνικοποίησής μας, δεν σημαίνει πως παραμένει σταθερή, δεδομένη ή αναλλοίωτη στο χρόνο και στο τόπο.

Σύμφωνα με τον Jenkins (2007:17), δεν υπάρχει «φυσική», «αληθινή» ή «δεδομένη ταυτότητα». Οι ταυτότητες των ατόμων είναι πολλές και είναι διαφορετικές μεταξύ τους. Με αυτή την έννοια, λοιπόν, οι άνθρωποι διαθέτουν *ατομική ταυτότητα, συλλογική ταυτότητα, έμφυλη ταυτότητα (ή ταυτότητα φύλου), σεξουαλική ταυτότητα, πολιτισμική ταυτότητα*. Αυτές οι ταυτότητες, ωστόσο, είναι αποτελέσματα των ομοιοτήτων και των διαφορών που μας περιβάλλουν εντός του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ανήκουμε. Όμως τόσο το κοινωνικό πλαίσιο όσο και τα ίδια τα άτομα – ως δρώντα υποκείμενα του κοινωνικού πλαισίου – μεταβάλλονται και αυτό έχει ως άμεση συνέπεια τη μεταβολή των *ταυτοτήτων* τους. Συνεπώς, οι ταυτότητες αποτελούν *δυναμικές διαδικασίες* και δεν μένουν αμετάβλητες εφόσον επηρεάζονται από τις εκάστοτε εσωτερικές και κοινωνικές πεποιθήσεις μας. Οι πεποιθήσεις-αντιλήψεις των ανθρώπων, όμως, «διαφέρουν» και αρκετές φορές συμβαίνει να μη συμβαδίζουν με τις επιταγές της κοινωνίας. Τότε τα άτομα που εκπροσωπούν τέτοιες αντιλήψεις «διαφέρουν» από το «κανονικό» συμφραζόμενο και αντιμετωπίζονται ως οι «*διαφορετικοί άλλοι*» του κοινωνικού γίνεσθαι.

Η έννοια της *διαφορετικότητας*, όπως και η έννοια του *φύλου* που αναλύσαμε παραπάνω, είναι περίπλοκη και είναι εξίσου πολυσυζητημένη. Ο Δημητρίου (2001:13) γράφει, αναφορικά, πως οι «*διαφορετικοί άλλοι*» αντιμετωπίζονται κοινωνικά ως «*ξένοι*» και «*άφωνοι*», «*βρίσκονται έξω από τον ρητό και κυρίαρχο λόγο της κοινωνίας μας ή*» ακολουθούν «*διαφορετικό τρόπο ζωής και σκέψης*». Πράγματι τα άτομα που ενστερνίζονται μία «*διαφορετική*» αντίληψη για τη ζωή ή κάποια επίπεδα της ζωής τους «*διαφέρουν*» από τα αντίστοιχα επίπεδα των υπολοίπων, τότε τα συγκεκριμένα άτομα αντιμετωπίζονται κοινωνικά ως οι «*άλλοι*» άνθρωποι του κοινωνικού πλαισίου ή αρκετές φορές δεν αναγνωρίζονται καν ως άνθρωποι. Είναι τα άτομα του κοινωνικού περιθωρίου, είναι τα άτομα που στερούνται τα δικαιώματά τους, είναι εκείνα τα άτομα των οποίων η ζωή δεν έχει κάποια αξία μιας και λογίζεται ως μία εντελώς «*διαφορετική*» ζωή, η οποία δεν συμβαδίζει με τα κριτήρια μίας παγιωμένης κοινωνικής κανονικότητας. Στη προκειμένη περίπτωση «*ορίσαμε*» ως «*διαφορετικούς άλλους*» τα trans άτομα και αυτό διότι, i). έχει θεωρηθεί πως τα trans άτομα «*διαφέρουν*» των άλλων ατόμων ως προς τη μη ταύτισή τους με τις κοινωνικές νόρμες της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες νόρμες αφορούν στις έμφυλες ταυτότητες και στους έμφυλους ρόλους των ανθρώπων και ii). ως σημείο εκκίνησης της παρούσας μελέτης έχει εκληφθεί το γεγονός πως η συγκεκριμένη κοινότητα ατόμων δείχνει να βιώνει και να

αντιλαμβάνεται το *φύλο* της με έναν «*διαφορετικό*», δικό της τρόπο. Φυσικά αυτή η «*διαφορετικότητα*» δεν αντιμετωπίζεται αρνητικά στη συγκεκριμένη μελέτη αντιθέτως, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα ο οποίος λειτούργησε ως ένα επιπλέον κίνητρο προς την ευρύτερη κατανόηση της *trans*, *έμφυλης*, *εμπειρίας*.

Συμπερασματικά σε αυτή την υποενότητα κατέστη σαφές πως η έννοια του *φύλου*, στη παρούσα έρευνα, προσεγγίζεται υπό το πρίσμα δύο θεωριών που κατέχουν σημαντική θέση στο πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας, εκείνων της *κοινωνικής κατασκευής* και της *ταυτότητας*. Υπό αυτές τις θεωρητικές οπτικές, το *φύλο* αφενός αποτελεί μία ανθρώπινη ιδιότητα η οποία κατασκευάζεται ως «*φυσική*» και «*αληθινή*» από τη κοινωνία για τη κοινωνία και τα μέλη που την αποτελούν και αφετέρου, αποτελεί μία ατομική ταυτότητα (*έμφυλη ταυτότητα* ή *ταυτότητα φύλου*) η οποία δύναται να μεταβληθεί, δεδομένου του γεγονότος πως όλες οι ταυτότητες των ανθρώπων δεν μένουν αναλλοίωτες στο χρόνο και στο χώρο. Ωστόσο, το γεγονός πως επιλέχθηκαν οι ανωτέρω θεωρητικές προσεγγίσεις δεν σημαίνει πως η βιολογική προσέγγιση του *φύλου* υποτιμάται απλώς, η εστίαση αυτής της μελέτης πραγματοποιείται υπό μία ανθρωπολογική κριτική σκοπιά, από την οποία δεν γίνεται να απουσιάσουν οι θεωρήσεις της *κοινωνικής κατασκευής* και της *ταυτότητας* φύλου. Επιπροσθέτως όσον αφορά στην έννοια της *διαφορετικότητας*, εκείνη ορίστηκε κατάλληλα εντός της ανθρωπολογικής προσέγγισης που χαρακτηρίζει τη παρούσα μελέτη και αποτελεί αναλυτική κατηγορία μέσω της οποίας θα ερμηνευθεί το *trans βίωμα*. Τέλος, από τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης θα αναδειχθεί κατά πόσο οι ανωτέρω θεωρήσεις περί *φύλου* και περί *διαφορετικότητας* έχουν ισχύ στη βιωματική πραγματικότητα των *trans* ατόμων.

3). Ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της έρευνας

Στη παρούσα υποενότητα θα ασχοληθούμε με μία ευρύτερη ανάλυση της έννοιας *trans*, ώστε να δούμε πώς έχει αναπτυχθεί αυτή η έννοια εντός διαφορετικών κοινωνιών και πολιτισμών. Ουσιαστικά, σε αυτή την υποενότητα σκιαγραφείται ιστορικά το εάν και το πώς έγιναν αποδεκτοί οι *trans* άνθρωποι σε διαφορετικές κοινωνίες. Επιπλέον στο συγκεκριμένο χωρίο της εργασίας θα επιτευχθεί η σύνδεση με το παρόν των *trans* ανθρώπων εντός των δυτικών κοινωνιών πια – μιλώντας στα πλαίσια της θέσπισης νόμων για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – και θα εστιάσουμε στο τί συμβαίνει με τα *trans* άτομα στην Ελλάδα του 2017. Ο στόχος αυτής της αναφοράς έγκειται στο να σκιαγραφηθεί πολυπλεύρως η *trans* εμπειρία και στο να καταστήσει σαφές πως η ύπαρξη των *trans* ατόμων δεν αποτελεί ένα εύρημα της σύγχρονης εποχής. Η ιστορία δείχνει πως οι *trans* άνθρωποι υπήρξαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν. Συνεπώς, το ζητούμενο είναι να αναζητήσουμε εάν και κατά πόσο έγιναν αποδεκτοί από κάποια διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα και να προβληματιστούμε επί του τί συμβαίνει σήμερα εντός των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών.

Τα πολιτισμικά και νομικο-πολιτικά παραδείγματα που ακολουθούν, δύνανται να τεθούν υπό σκέψη προκειμένου να στραφούμε αναστοχαστικά προς τους ίδιους τους εαυτούς μας και προς τους άλλους, ως μέλη ενός συνεχούς κοινωνικού γίνεσθαι. Σαφώς, κάθε κοινωνικό γίνεσθαι διαφέρει και αυτό συμβαίνει διότι απαρτίζεται από τις δικές του νόρμες και δομές. Παρόλα αυτά, κρίνεται άξιο λόγου και χρόνου να παρατηρήσουμε-αντιληφθούμε τί συμβαίνει με τους ανθρώπους ως κοινωνικά υποκείμενα ενός δυναμικού συστήματος. Λόγω αυτής της διερώτησης καλούμαστε να μελετήσουμε – σε αυτή την ενότητα – ξεχωριστές *κοινωνικές πραγματικότητες*, οι οποίες θα μπορούσαν να πυροδοτήσουν έναν επιπλέον αναστοχασμό προς το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Άλλωστε όπως έχουν ήδη επισημάνει οι Berger και Luckman, στο βιβλίο τους «*The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*», η επιστημονική – κοινωνιολογική – γνώση γεννιέται μέσα από τη διερεύνηση του τί γνωρίζουν οι άνθρωποι ως *πραγματικότητα* εντός της καθημερινής ζωής τους (Berger & Luckman, 1967:27).

Σε κάθε περίπτωση, το μόνο σαφές είναι πως, η έννοια του *φύλου* δείχνει ακόμη να είναι ρευστή με αποτέλεσμα να πληθαίνουν οι συζητήσεις που σχετίζονται με τη πολύπλοκη νοηματοδότηση και με τη πολύπλευρη κατανόησή της.

Συζητήσεις που συχνά ανάγονται και στη πολιτική σφαίρα, εφόσον το φύλο δύναται να σχετίζεται άμεσα με την αναγνώριση και, εν τέλει, με την αποδοχή ορισμένων ατόμων – όπως είναι εν προκειμένω τα trans άτομα – από τα εκάστοτε κοινωνικά πλαίσια. Συνεπώς, διαπιστώνεται πως κάθε κοινωνία – «πρωτόγονη» ή σύγχρονη – αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την έννοια του φύλου μέσα από τα δικά της κοινωνικά φίλτρα. Το γεγονός της θέσπισης νόμων – οι οποίοι αφορούν στη νομική αναγνώριση της έμφυλης ταυτότητας – αποτελεί εξίσου ένα παράδειγμα κοινωνικής νόρμας η οποία, όμως, μοιάζει να είναι απαραίτητη ώστε να απεμπλακούν από το κοινωνικό περιθώριο τα trans άτομα.

Μελετώντας το φύλο μέσα από διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα, διαπιστώνουμε πως ως όρος προσλαμβάνει άλλα νοήματα. Αυτά τα νοήματα είναι σαφώς επηρεασμένα από την ιδιοσυγκρασία που κυριαρχεί σε κάθε κοινωνία. Τα trans άτομα υπήρξαν ανέκαθεν ορατά απλώς, προσεγγίστηκαν με ξεχωριστούς τρόπους από τα κοινωνικά πλαίσια που τα περιέβαλαν. Η έννοια *trans* χρησιμοποιήθηκε μετέπειτα. Ωστόσο διαφαίνεται πως οι κοινωνίες πάντα ανέπτυσαν τους δικούς τους γλωσσικούς προσδιορισμούς και τις δικές τους κοινωνικές συμπεριφορές, προκειμένου να αναγνωρίζουν και να αποδέχονται κοινωνικά τους trans ανθρώπους ως ισότιμα μέλη ενός κοινωνικού γίγνεσθαι. Επί του παρόντος θα αναφερθούμε σε τέτοιου είδους παραδείγματα κοινωνιών.

Στη **Νέα Ζηλανδία**, στη κουλτούρα της φυλής των **Māori**, εμφανίζονται δύο όροι: ο όρος *wakatane* και ο όρος *wakawahine*. Ο πρώτος όρος (*wakatane*) φαίνεται να προσδιορίζει εκείνες τις γυναίκες της φυλής οι οποίες αναλαμβάνουν, κατά κανόνα, «ανδρικές» ασχολίες όπως είναι οι χειρωνακτικές εργασίες. Επιπλέον, ως *wakatane*, προσδιορίζονται εξίσου όσες γυναίκες επιθυμούν να γίνουν πολεμίστριες της φυλής τους. Ο δεύτερος όρος (*wakawahine*, στη γλώσσα των Māori *wahine* σημαίνει γυναίκα και σύζυγος) προσδιορίζει τους άνδρες της φυλής οι οποίοι αρέσκονται στο να συμμετέχουν στις γυναικείες παρέες των Māori και οι οποίοι επιλέγουν να ασχολούνται με δραστηριότητες της φυλής που θεωρούνται, παραδοσιακά, «γυναικείες». Οι *wakatane* και οι *wakawahine* αναγνωρίζονται ως ένα *τρίτο φύλο* της φυλής των Māori, το οποίο όμως δύναται να είναι ισάξιο με το γυναικείο και με το ανδρικό φύλο.

Στο **Βασίλειο των Τόνγκα** (Kingdom of Tonga), στη Πολυνησία, συναντάται ο όρος *fakaleiti* ο οποίος χαρακτηρίζει όσους άνδρες επιλέγουν να εμφανίζονται με «γυναικεία» ενδυμασία και υιοθετούν «γυναικείες» συνήθειες. Οι εν λόγω άνδρες δεν αυτοπροσδιορίζονται ως *transgender* ή ως ομοφυλόφιλοι (*gay*) καθώς για τους ίδιους αυτές οι έννοιες θεωρούνται ευρω-αμερικάνικες κατασκευές και συνεπώς, δεν έχουν ισχύ στον πολιτισμό τους (Besnier, 1994, 2004).

Στην **Ινδονησία**, η κοινωνία της φυλής των **Bugis** φαίνεται να αναγνωρίζει τρία βιολογικά φύλα και πέντε κοινωνικά φύλα. Οι όροι *makkunrai* και *oroané*, αναφέρονται αντίστοιχα στις γυναίκες και στους άνδρες της φυλής. Με τον όρο *calabalai*, προσδιορίζονται όσοι άνδρες υιοθετούν τη «γυναικεία» ταυτότητα φύλου, ενώ ο όρος *calalai* προσδιορίζει τις γυναίκες που υιοθετούν την «ανδρική» έμφυλη ταυτότητα. Ωστόσο ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελούν οι *bissu* – μία ομάδα ατόμων που θεωρείται ως «υπερβατικό φύλο» στη φυλή των Bugis – οι οποίοι επιδεικνύουν συμπεριφορές που αρμόζουν είτε σε όλα τα φύλα, είτε σε κανένα φύλο (Graham D., 2006, 2010).

Στη **Μαδαγασκάρη**, στη φυλή των **Sakalava** συναντάται το παράδειγμα των *sekrata*. Οι *sekrata* ήταν άνδρες οι οποίοι, ήδη, από μικρή ηλικία παρουσίαζαν «γυναικείες» συμπεριφορές και συνεπώς, ανατρέφονταν – εντός της φυλής – ως γυναίκες. Ιδιαίτερα, μέσω ειδικών ασκήσεων, μάθαιναν να μιλούν με γυναικεία χροιά, ενώ για την εμφάνισή τους υιοθετούσαν πολλά γυναικεία στοιχεία (παραδείγματος χάριν, κοσμήματα, φορέματα). Τα υπόλοιπα μέλη της φυλής των Sakalava θεωρούσαν πως οι *sekrata* προστατεύονταν από τη δύναμη των Θεών, οι οποίοι ήταν ικανοί να τιμωρήσουν εκείνα τα άτομα που θα επιχειρούσαν να τους βλάψουν, με οποιονδήποτε τρόπο. Εξαιτίας αυτής της πεποίθησης, οι *sekrata* αντιμετώπιζονταν με απόλυτο σεβασμό και με εμφανή ισότητα από τα υπόλοιπα μέλη της φυλής τους.

Στην **Ιταλία** – και συγκεκριμένα στη Νάπολη – εμφανίστηκε το παράδειγμα των *femminielli* (19^{ος} αιώνας). Οι *femminielli* ήταν ομοφυλόφιλοι άνδρες οι οποίοι ντύνονταν με «γυναικεία» ρούχα και υιοθετούσαν, αντίστοιχα, «γυναικείους» έμφυλους ρόλους. Εκείνο που θεωρείται χρήσιμο λόγου είναι πως, ο όρος *femminiello* (πληθυντικός αριθμός *femminielli*) δεν ήταν ένας υποτιμητικός ή προσβλητικός όρος προς τη συγκεκριμένη ομάδα ανδρών. Δηλαδή, η ερμηνεία του όρου δεν σχετίζεται με την αρνητική σημασία που φέρει η έννοια *queer* (ανώμαλος, αλλόκοτος).

Αντιθέτως, περιγράφει τα εν λόγω άτομα και φαίνεται περισσότερο να λειτουργεί ως μία έκφραση αποδοχής των ίδιων από την υπόλοιπη ναπολιτάνικη κουλτούρα της εποχής (Matthews, 2009).

Μέσω της ανωτέρω παρουσίασης διαφαίνεται πώς οι διαφορετικοί πολιτισμοί και οι διαφορετικές κουλτούρες ανά τον κόσμο ερμηνεύουν, ποικιλοτρόπως, τις έμφυλες ταυτότητες και αναγνωρίζουν περισσότερα κοινωνικά φύλα, πλην των γυναικών και των ανδρών. Βέβαια, οι εν λόγω έμφυλες σημασιοδοτήσεις φαίνεται να αφορούν στα πολιτισμικά και στα κοινωνικά χαρακτηριστικά αυτών των κοινωνιών και όχι σε κάποιες ορατά θεσμοθετημένες δομές ή πολιτικές. Δεδομένου όμως των ετών και των αγώνων που μεσολάβησαν για να αποκτήσουν ορατότητα και λόγο τα trans άτομα, ώστε να μην υφίστανται πια διακρίσεις, τα κράτη όφειλαν να νομοθετήσουν υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Με τη θέσπιση του νομοθετικού πλαισίου καταρρίφθηκε, σταδιακά, η προκατειλημμένη κοινωνική αντίληψη που επικρατούσε περί ψυχικής διαταραχής των trans ατόμων. Ο ιατρικός λόγος των παλαιότερων εποχών φαίνεται πως είχε παθολογικοποιήσει σε έντονο βαθμό τη trans βιωματική εμπειρία, ώστε να γίνεται λόγος για *διαταραχή ταυτότητας φύλου (gender identity disorder)*. Σήμερα υπάρχουν αρκετά ευρωπαϊκά κράτη τα οποία έχουν νομοθετήσει υπέρ της αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου – μέσα σε αυτά τα κράτη εντάσσεται πλέον και η Ελλάδα – και στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να αναφέρουμε μερικά παραδείγματα τέτοιων κρατών.

Στην **Ιρλανδία**, μέχρι το 2015, δεν ήταν εφικτό για τα trans άτομα να αλλάξουν το πιστοποιητικό της γέννησής τους. Ωστόσο στις 15 Ιουλίου του 2015 η Ιρλανδία ψήφισε σχετικό νόμο με βάση τον οποίο αναγνωρίζεται η οποιαδήποτε έμφυλη ταυτότητα, χωρίς διακρίσεις και χωρίς περιορισμούς. Σύμφωνα με το νέο ιρλανδικό νόμο, τα trans άτομα έχουν το δικαίωμα να προχωρήσουν νόμιμα στην επέμβαση του επαναπροσδιορισμού του φύλου τους χωρίς να απαιτείται για αυτή κάποια ιατρική ή κρατική παρέμβαση. Η επέμβαση του επαναπροσδιορισμού του φύλου καθίσταται εφικτή, μέσω της αυτοδιάθεσης, για κάθε άτομο ηλικίας δεκαοκτώ ετών και άνω, το οποίο διαμένει στην Ιρλανδία και είναι εγγεγραμμένο στα ιρλανδικά μητρώα γέννησης ή υιοθεσίας. Άτομα των οποίων η ηλικία κυμαίνεται από δεκαέξι έως δεκαοκτώ ετών πρέπει να εξασφαλίσουν δικαστική απόφαση για την απαλλαγή τους από τη συνήθη απαίτηση του νόμου, κατά την οποία τα άτομα πρέπει να είναι τουλάχιστον δεκαοκτώ ετών.

Η Ιρλανδία κατέχει μία από τις τέσσερις νομικές δικαιοδοσίες στον κόσμο όπου οι trans άνθρωποι μπορούν νόμιμα να επαναπροσδιορίσουν το φύλο τους μέσω της κατοχύρωσης του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση.

Στη **Γερμανία** το νομικό πλαίσιο για τα trans άτομα έχει τεθεί σε ισχύ από το 1980. Αρχικά, ο γερμανικός νόμος υποχρέωνε τα trans άτομα να έχουν προχωρήσει σε επέμβαση επαναπροσδιορισμού του φύλου τους ώστε να μπορούν να αλλάξουν τα προσωπικά στοιχεία τους στα βασικά, κρατικά, έγγραφα (παραδείγματος χάριν, αλλαγή των προσωπικών στοιχείων της αστυνομικής ταυτότητάς τους). Στη πορεία, όμως, αυτή η νομική απαίτηση κρίθηκε αντισυνταγματική. Κατά συνέπεια, τον Ιανουάριο του 2011 το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο αποφάσισε πως τα trans άτομα δεν είναι απαραίτητο να έχουν επαναπροσδιορίσει το φύλο τους προκειμένου να αλλάξουν τα νομικά έγγραφά τους. Επιπλέον, το Νοέμβριο του 2017 το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε πως ο νόμος για το προσωπικό προφίλ των ατόμων πρέπει να επιτρέπει μία τρίτη επιλογή φύλου. Αυτό σημαίνει πως, πλέον, τα πιστοποιητικά γέννησης δεν θα έχουν κενές καταχωρήσεις φύλου για αρκετά άτομα, όπως είναι τα intersex άτομα (= άτομα τα οποία διαθέτουν ποικίλα χαρακτηριστικά φύλων, παραδείγματος χάριν ανδρικό και γυναικείο μόριο). Παρόλα αυτά, οι διακρίσεις λόγω της έμφυλης ταυτότητας και του σεξουαλικού προσανατολισμού ποικίλλουν έντονα στη Γερμανία. Ωστόσο οι κοινωνικές διακρίσεις που αφορούν στην εργασιακή απασχόληση και στη παροχή αγαθών και υπηρεσιών απαγορεύονται σε ολόκληρη τη χώρα.

Το **Ηνωμένο Βασίλειο** ψήφισε το νόμο περί της αναγνώρισης της έμφυλης ταυτότητας το 2004, μετά από την επίσημη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 2002. Επιπροσθέτως το 2010 ο επαναπροσδιορισμός του φύλου συμπεριλήφθηκε, ως προστατευόμενο χαρακτηριστικό, στο νόμο για την ισότητα μεταξύ όλων των ανθρώπων.

Όσον αφορά, δε, στο παράδειγμα της **Ελλάδας** ο νόμος περί της αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου ψηφίστηκε μόλις στις 10 Οκτωβρίου του 2017 και από τότε τίθεται σε εφαρμογή. Σύμφωνα με το νόμο 4491/2017 η έμφυλη ταυτότητα αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητας των ατόμων και οφείλει να είναι αναγνωρισμένη και σεβαστή από όλα τα μέλη της κοινωνίας (άρθρο 1^ο, ΦΕΚ 152/Α/13-10-2017).

Η ταυτότητα φύλου καθώς και τα έμφυλα χαρακτηριστικά των ατόμων ορίζονται, ακριβώς, εντός του άρθρου 2 του νόμου 4491/2017. Πιο συγκεκριμένα, «Ως ταυτότητα φύλου νοείται ο εσωτερικός και προσωπικός τρόπος με τον οποίο το ίδιο το πρόσωπο βιώνει το φύλο του, ανεξάρτητα από το φύλο που καταχωρίστηκε κατά τη γέννησή του με βάση τα βιολογικά του χαρακτηριστικά. Η ταυτότητα φύλου περιλαμβάνει την προσωπική αίσθηση του σώματος, καθώς και την κοινωνική και εξωτερική έκφραση του φύλου, τα οποία αντιστοιχούν στη βούληση του προσώπου. Η προσωπική αίσθηση του σώματος μπορεί να συνδέεται και με αλλαγές που οφείλονται σε ιατρική αγωγή ή άλλες ιατρικές επεμβάσεις που επιλέχθηκαν ελεύθερα» (άρθρο 2^ο, παράγραφος 1^η, ΦΕΚ 152/Α/13-10-2017). Με άλλα λόγια, κατοχυρώνεται νομικά πια πως η ταυτότητα φύλου αφορά στην υποκειμενικότητα των ατόμων και ορίζεται πως τα άτομα έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν την έμφυλη ταυτότητά τους όπως τα ίδια επιθυμούν. Αναφορικά, δε, με τα έμφυλα χαρακτηριστικά των ατόμων σημειώνεται πως, «Ως χαρακτηριστικά φύλου νοούνται τα χρωμοσωμικά, γονιδιακά και ανατομικά χαρακτηριστικά του προσώπου, τα οποία συμπεριλαμβάνουν πρωτογενή χαρακτηριστικά, όπως τα αναπαραγωγικά όργανα, και δευτερογενή χαρακτηριστικά, όπως η μυϊκή μάζα, η ανάπτυξη μαστών ή τριχοφυΐας» (άρθρο 2^ο, παράγραφος 2^η, ΦΕΚ 152/Α/13-10-2017).

Το παρόν νομοσχέδιο (4491/2017), το οποίο αναγνωρίζει ως νομικά ορατά τα trans άτομα, καθιστά εφικτή – αποκλειστικά και μόνο – τη τροποποίηση των προσωπικών στοιχείων τους στα κρατικά έγγραφα (παραδείγματος χάριν, αλλαγή των προσωπικών στοιχείων στις αστυνομικές ταυτότητες, στα πιστοποιητικά γέννησης), χωρίς να αναγκάζει τα trans άτομα να έχουν προβεί σε οποιαδήποτε ιατρική επέμβαση, όπως είναι ο επαναπροσδιορισμός φύλου. Ωστόσο, αυτή η τροποποίηση των εγγράφων τους, προϋποθέτει πως τα ενήλικα trans άτομα είναι άγαμα ενώ τα ανήλικα trans άτομα πρέπει να έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας τους, διαθέτοντας τη γονική συναίνεση, προκειμένου να προχωρήσει η συγκεκριμένη νομική διαδικασία. Τα ανήλικα άτομα που ανήκουν στην ηλικία των δεκαπέντε ετών μπορούν εξίσου να αιτηθούν τη τροποποίηση των κρατικών εγγράφων τους αλλά, πέραν της γονικής συναίνεσης, προϋποτίθεται μία επιπλέον θετική γνωμάτευση η οποία θα προέρχεται από διεπιστημονική επιτροπή, μέλη της οποίας θα αποτελούν ενδοκρινολόγοι, ψυχολόγοι, παιδοψυχίατροι, παιδοχειρουργοί και άλλοι εξειδικευμένοι επιστήμονες.

Για τη χορήγηση αυτής της γνωμάτευσης, τα δεκαπεντάχρονα παιδιά είναι απαραίτητο να έχουν παρακολουθηθεί επί δύο έτη από τις ανωτέρω επιστημονικές ειδικότητες ιατρών (άρθρο 3^ο, ΦΕΚ 152/Α/13-10-2017). Επομένως είναι σαφές πως ο νόμος 4491/2017 είναι πιο «αυστηρός» ως προς τα ανήλικα trans άτομα.

Είναι χρήσιμο να τονίσουμε πως το εν λόγω νομοσχέδιο αφορά μόνο στη νόμιμη τροποποίηση των προσωπικών, κρατικών, εγγράφων των trans ατόμων και δεν προβλέπει την οποιαδήποτε νομική πρακτική που δύναται να σχετίζεται με την επέμβαση του επαναπροσδιορισμού του φύλου. Επιπλέον η διαδικασία της τροποποίησης των εγγράφων λαμβάνει χώρα μέσω δικαστικής οδού και όχι εξωδίκως. Συνεπώς στην Ελλάδα, τα trans άτομα μπορούν πια να αιτηθούν τη νόμιμη τροποποίηση των προσωπικών εγγράφων τους – υπό προϋποθέσεις – χωρίς να έχουν προβεί σε κάποια είδους ιατρική παρέμβαση, γεγονός που καθιστά πιο εύκολη την εν συνόλω διαδικασία. Ακόμα, κατά αυτό τον τρόπο, κατοχυρώνεται νομικά το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση των ατόμων, μία κατοχύρωση που οδηγεί σε μία περαιτέρω αίσθηση ατομικής ελευθερίας και κοινωνικής αναγνώρισης/αποδοχής, χωρίς αυτό να σημαίνει πως το παρόν νομικό πλαίσιο δεν χρίζει πρόσθετων ρυθμίσεων.

Συμπερασματικά, καθίσταται σαφές πως τα trans άτομα ανέκαθεν αποτελούν μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας. Στις λεγόμενες «μη δυτικές» κοινωνίες, όπως στη Μαδαγασκάρη, στη Πολυνησία ή στη Νέα Ζηλανδία, τα trans άτομα γίνονται κοινωνικά αποδεκτά και αποτελούν ισότιμα μέλη των συγκεκριμένων κοινωνιών, ενώ στις «σύγχρονες», «δυτικές», κοινωνίες χρειάζεται να θεσπιστούν νομικά πλαίσια προκειμένου να κατοχυρωθούν νομικά τα δικαιώματα αυτών των «*διαφορετικών άλλων*» μελών του κοινωνικού γίνεσθαι. Παρά τη θέσπιση νόμων, όμως, οι διακρίσεις που υφίστανται τα trans άτομα – όντας πολίτες ποικίλων ευρωπαϊκών κρατών – συνεχίζουν να είναι μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας. Μιας πραγματικότητας που, πέραν των νόμων, ορίζει ποιά άτομα είναι «κανονικά» και ποιά άτομα «πρέπει» να ανήκουν στο περιθώριο της κοινωνίας.

4). Προγενέστερες μελέτες με θέμα το *trans βίωμα*

Η μελέτη του *trans φαινομένου* στην ελληνική πραγματικότητα είναι μία, ερευνητικά, «δύσκολη» συνθήκη. Αυτή η δυσκολία αφορά στην έλλειψη ευρείας εμβέλειας ελληνικών ερευνών οι οποίες θα ήταν χρήσιμο – τόσο επιστημονικά όσο και κοινωνικά – να ασχοληθούν με το συγκεκριμένο ζήτημα. Έρευνες οι οποίες εστιάζουν στην έννοια του φύλου σε ένα γενικό πλαίσιο έμφυλων ρόλων ή ταυτοτήτων έχουν υλοποιηθεί, αλλά όσον αφορά στα *trans* άτομα δεν συναντούμε αρκετές ερευνητικές προσπάθειες. Επιπροσθέτως, η ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία είναι ελλιπής επί της συγκεκριμένης θεματολογίας. Παρά το γεγονός πως ο Τύπος μπορεί να φιλοξενεί κατά καιρούς ανάλογη αρθρογραφία εντούτοις, αυτού του είδους τα άρθρα δεν είναι επιστημονικά αξιόλογα ή τεκμηριωμένα, με αποτέλεσμα να συμβαίνουν αρκετές παρερμηνεύσεις ως προς τη κατανόηση της *trans εμπειρίας*.

Στη παρούσα μελέτη θεωρήθηκαν αξιοποιήσιμες δύο επιστημονικές έρευνες οι οποίες συνάδουν με το αντικείμενο που επιδιώκουμε να πραγματευθούμε, δηλαδή συνάδουν με τη, *βιωματικά, έμφυλη «διαφορετικότητα» των trans ατόμων*. Η πρώτη μελέτη είναι εκείνη του Benjamin Harry η οποία έχει τον τίτλο “*The Transsexual Phenomenon*”. Αυτή η έρευνα υλοποιήθηκε στα τέλη του 1964 και έλαβε χώρα στη Νέα Υόρκη και στο Σαν Φρανσίσκο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Η δεύτερη μελέτη είναι εκείνη της Γεωργάκα Ουρανίας και φέρει τον τίτλο «*Διερευνώντας όψεις της trans (διεμφυλικής) εμπειρίας*». Η συγκεκριμένη έρευνα εκπονήθηκε το 2013 στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών με τίτλο «*Κοινωνική-Κλινική Ψυχολογία*», του τμήματος της Ψυχολογίας, της Φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και έλαβε χώρα στη πόλη της Θεσσαλονίκης αλλά και στην Αθήνα.

Η επιλογή των ανωτέρω μελετών, τις οποίες θα αναλύσουμε εδώ διεξοδικά, δεν είναι τυχαία. Παρά το γεγονός πως παρατηρείται μία μεγάλη χρονική και χωρική απόκλιση στη διεξαγωγή αυτών των ερευνών, θα δούμε στη πορεία πως τα αποτελέσματά τους παρουσιάζουν αρκετά κοινά σημεία τόσο μεταξύ τους όσο και με τη παρούσα μελέτη. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, παρουσιάζουν και ενδιαφέρουσες διαφορές τις οποίες οφείλουμε να αναφέρουμε. Το αξιοσημείωτο των δύο ερευνών αφορά σε μία εις βάθος προσέγγιση του *trans βιώματος* η οποία απομακρύνεται από τις αντιλήψεις περί παθολογικοποίησης ή ιατρικοποίησης των *trans* ατόμων και η οποία, αντιθέτως, επιχειρεί να αναδείξει μία πολύπλευρη ερμηνεία του.

Αυτοί, ακριβώς, είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην ενασχόλησή μας με τις συγκεκριμένες έρευνες και οι οποίοι αφορούν περισσότερο στη κατανόηση της έμφυλης «διαφορετικότητας» των trans ατόμων. Επομένως μέσω της παρουσίασης και της ανάλυσης των δύο επιλεγμένων ερευνών, το *trans φαινόμενο* θα εξετασθεί και θα ερμηνευθεί εις βάθος με έναν διεπιστημονικό τρόπο.

Ο Benjamin Harry, όντας ο ίδιος ενδοκρινολόγος και σεξολόγος, αποφάσισε να ασχοληθεί και να μελετήσει εκτενώς τη *trans εμπειρία* στα τέλη του 1964. Εκείνη την εποχή δεν ήταν γνωστός ο σημερινός όρος «*trans*», για αυτό και στη μελέτη του τα trans άτομα αναφέρονται με τους όρους «*transsexuals*» ή «*transvestites*». Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως, πλέον, αυτοί οι όροι δεν χρησιμοποιούνται εντός των trans κοινοτήτων καθώς κατέχουν αρνητικές συνυποδηλώσεις ενός κοινωνικά καταπιεσμένου παρελθόντος. Ωστόσο, επιθυμώντας να παρουσιάσουμε τη συγκεκριμένη έρευνα, δεν γίνεται να μη προβούμε στην ακριβή αναφορά των εν λόγω όρων έτσι όπως εκείνοι χρησιμοποιήθηκαν από τον μελετητή. Στη μελέτη του Benjamin παρακολούθησαν 249 άνδρες οι οποίοι αναφέρονται ως «*male transvestites*» («*άνδρες τραβεστί*») και 20 γυναίκες οι οποίες χαρακτηρίζονται στη μελέτη ως «*female transsexuals*» («*γυναίκες τρανσέξουαλς*»). Το δείγμα των ανδρών και των γυναικών είναι δυσανάλογο αλλά – όπως τονίζεται στην έρευνα – εκείνη την εποχή ήταν πιο σπάνιες οι περιπτώσεις των γυναικών που βίωναν «*διαφορετικά*» το φύλο τους και ταυτίζονταν με το ανδρικό φύλο.

Όσον αφορά στους άνδρες («*male transvestites*»), εκείνο που αναφέρεται είναι πως τα συγκεκριμένα άτομα – παρά το γεγονός πως βιολογικά-ανατομικά εντάσσονταν στο ανδρικό φύλο – ένιωθαν να ταυτίζονται με το γυναικείο φύλο και συχνά υιοθετούσαν μία θηλυκή εμφάνιση-εικόνα (παραδείγματος χάριν, φορούσαν ρούχα που θεωρούνται γυναικεία και χρησιμοποιούσαν καλλυντικά για τη περιποίηση του προσώπου τους, μία πρακτική που επίσης θεωρείται πως «*αρμόζει*» στο γυναικείο φύλο). Από τους 249 άνδρες («*male transvestites*») οι 152 περιγράφηκαν ως «*transsexuals*» και ορισμένοι από αυτούς ανήκαν μεταξύ των 51 περιπτώσεων, για τους οποίους κρίθηκε σημαντικός ο επαναπροσδιορισμός φύλου (Benjamin, 1999:68). Η επιστημονική προσέγγιση που αφορούσε στη κατανόηση του φύλου των ατόμων γινόταν μέσω διαφόρων μεθόδων, μία εκ των οποίων ήταν η συνέντευξη μεταξύ του ερευνητή και των trans ανθρώπων.

Συνεπώς, ανάμεσα σε αυτούς τους 51 ανθρώπους υπήρξαν οκτώ άτομα τα οποία υποβλήθηκαν σε έναν «σοβαρό» επαναπροσδιορισμό φύλου («*major corrective surgery*») ο οποίος είχε να κάνει με τον σχηματισμό γυναικείου κόλπου και επτά άτομα τα οποία προέβησαν σε μία πιο ήπια επέμβαση («*minor corrective surgery*») που συνήθως αφορούσε στην επέκταση του κόλπου ή της ουρήθρας. Ακόμα, μεταξύ των συγκεκριμένων ατόμων που υποβλήθηκαν σε επαναπροσδιορισμό φύλου, υπήρξαν δώδεκα άτομα τα οποία χρειάστηκε να προβούν σε πρόσθετες χειρουργικές επεμβάσεις οι οποίες αφορούσαν στο γεγονός πως ο πλέον σχηματισμένος κόλπος ήταν επενδεδυμένος με δέρμα σώματος (Benjamin, 1999:74).

Όσον αφορά στις γυναίκες («*female transsexuals*»), αντιστοίχως με τους άνδρες («*male transvestites*») της μελέτης, παρατηρήθηκε πως ενώ η βιολογία-ανατομία τους παρέπεμπε σε αυτό που αποκαλείται ως γυναικείο φύλο οι ίδιες, ωστόσο, βίωναν «διαφορετικά» την έμφυλη υπόστασή τους και ταυίζονταν με το ανδρικό φύλο. Παρόμοια με τους άνδρες («*male transvestites*»), οι γυναίκες («*female transsexuals*») υιοθετούσαν ένα ανδρικό στυλ εμφάνισης και επεδίωκαν έντονα τη κάλυψη των γυναικείων χαρακτηριστικών τους (παραδείγματος χάριν, χρησιμοποιούσαν κολλητική ταινία («*adhesive tape*») για να μη διαγράφεται έντονα το στήθος τους) (Benjamin, 1999:85). Για τις γυναίκες («*female transsexuals*») ήταν πολύ σημαντικό να κατακτήσουν τις ανδρικές αναλογίες («*masculine proportions*») και αυτό μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της ορμονοληψίας η οποία βοηθούσε στην ανάπτυξη των τριχών, στη διαμόρφωση μίας βραχνής («*husky*») φωνής και στη μυϊκή δύναμή τους. Από τις είκοσι γυναίκες («*female transsexuals*») που παρακολούθηθηκαν στα πλαίσια της έρευνας του Benjamin Harry, δεκαέξι γυναίκες λάμβαναν ανδρογόνα («*androgen therapy*»), πέντε προέβησαν σε μαστεκτομή («*mastectomy*» = χειρουργική επέμβαση για την αφαίρεση των μαστών) και εννέα γυναίκες υποβλήθηκαν σε υστερεκτομή («*hysterectomy*» = χειρουργική επέμβαση για την αφαίρεση της μήτρας) (Benjamin, 1999:89).

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από αυτή τη μελέτη του Benjamin Harry είναι ερευνητικά χρήσιμα και κοινωνικά αξιόλογα. Όσον αφορά στον επαναπροσδιορισμό φύλου – με όποιες πρακτικές γινόταν εκείνος στη συγκεκριμένη εποχή – αποδεικνύεται πως είχε ζωτική σημασία για τα trans άτομα. Η ζωή των trans ατόμων άλλαζε ουσιαστικά καθώς ένιωθαν πολύ καλύτερα με το σώμα και με το φύλο τους. Επιπλέον, βελτιώθηκε αρκετά η ψυχολογία τους γεγονός που υποστήριζε τη κοινωνική θέση τους και το μέλλον τους εντός των εκάστοτε κοινωνικών πλαισίων.

Αρκετά trans άτομα παντρεύτηκαν και δημιούργησαν οικογένειες (Benjamin, 1999:74, 89, 90). Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί μία 30χρονη trans γυναίκα («*male transvestite*» στο παρελθόν) η οποία παντρεύτηκε έναν νεαρό άνδρα και κατάφερε να υιοθετήσει δύο παιδιά κάνοντας χρήση των νόμων (Benjamin, 1999:90).

Αναφορικά δε με το καθεαυτό *trans φαινόμενο* ο Benjamin Harry τονίζει πως δεν αποτελεί ένα νέο ή ένα μοναδικό στοιχείο των σύγχρονων κοινωνιών και των πολιτισμών τους. Αντιθέτως, trans άτομα συναντώνται και σε προγενέστερους πολιτισμούς γεγονός που κάνει το *trans φαινόμενο* να είναι ευρέως διαδεδομένο και μάλιστα, σε αρκετές κουλτούρες, κοινωνικά αποδεκτό (Benjamin, 1999:103). Επιπροσθέτως, ο Benjamin Harry, αναφερόμενος στους ίδιους τους trans ανθρώπους καθιστά σαφές πως από επιστημονική άποψη είναι φυσιολογικά («*physically normal*») και μη ψυχωτικά άτομα («*nonpsychotic*»), τα οποία βιώνουν και κατανοούν το φύλο τους από μικρή ηλικία (Benjamin, 1999:11, 33). Συνεπώς, υπό αυτή την οπτική, η *trans εμπειρία* αποιατρικοποιείται και θέτονται οι βάσεις για μία περεταίρω διεπιστημονική προσέγγιση τους θέματος η οποία δεν θα στοχεύει, πια, στη παθολογικοποίηση των trans ατόμων.

Η μελέτη της Γεωργάκα Ουρανίας εστιάζει εξίσου στη διερεύνηση της διεμφυλικής (*trans*) εμπειρίας, παρέχοντας σημαντικά στοιχεία τα οποία αφορούν στην ελληνική πραγματικότητα και στη σύγχρονη εποχή. Δεδομένου πως η συγκεκριμένη έρευνα τελέσθηκε μέσω της ποιοτικής μεθόδου έρευνας είναι αδύνατο να παράγει γενικεύσιμα αποτελέσματα ωστόσο, σκιαγραφεί κατάλληλα τα πραγματικά βιώματα των trans ανθρώπων τα οποία αφορούν τόσο στο έμφυλο βίωμά τους, όσο και στην ευρύτερη κοινωνική ζωή τους. Σε αυτή τη μελέτη συμμετείχε ένα μικρό δείγμα trans ατόμων και αυτό διότι όπως αναφέρει η ερευνήτρια συνάντησε έντονη δυσκολία στη πρόσβαση του υπό μελέτη πεδίου (Γεωργάκα, 2013:42). Παρόλα αυτά, τελέσθηκαν συνολικά έξι ημι-δομημένες συνεντεύξεις με trans άτομα των οποίων η ηλικία διέφερε (νεαρή ενήλικη, ενήλικη, μέση και ώριμη ηλικία). Αναφορικά με τα συμμετέχοντα υποκείμενα της έρευνας, τα τέεσερα εξ αυτών αυτοπροσδιορίζονταν ως γυναίκες (ή ως προς το σύνηθες *trans γυναίκες*, δηλαδή άτομα που βιολογικά ανήκουν στο ανδρικό φύλο ωστόσο, νιώθουν πως είναι γυναίκες) ενώ οι δύο εκ των τεσσάρων γυναικών είχαν υποβληθεί σε επαναπροσδιορισμό φύλου.

Το ένα εκ των έξι υποκειμένων αυτοπροσδιορίστηκε ως αγόρι-άνδρας ή αλλιώς *ftm* (= από γυναίκα σε άνδρας ή διαφορετικά *trans αγόρι/άνδρας*, δηλαδή άτομο που βιολογικά εντάσσεται στο γυναικείο φύλο ωστόσο, νιώθει πως ταυτίζεται με το ανδρικό φύλο) και το τελευταίο εκ των έξι ατόμων αυτοπροσδιορίστηκε ως *queer* (= όρος ομπρέλα ο οποίος περιλαμβάνει έμφυλες ταυτότητες πέραν της δυαδικής έμφυλης ταυτότητας άνδρας-γυναίκα).

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα της Γεωργάκα, η οποία υλοποιήθηκε το 2013, είναι ενδιαφέροντα και έχουν άμεση σύνδεση με τα αποτελέσματα της έρευνας του Benjamin Harry, παρόλο που η δεύτερη μελέτη πραγματοποιήθηκε αρκετά χρόνια πριν (1964). Πιο συγκεκριμένα η Γεωργάκα – όπως και ο Benjamin – παρατήρησε πως το *trans βίωμα* «αποτελεί μία σε βάθος χρόνου διεργασία», μία αίσθηση δηλαδή που τα άτομα βιώνουν ήδη από μικρή ηλικία και η οποία συνδέεται με την έμφυλη ταυτότητα, με τον επαναπροσδιορισμό, με τον στιγματισμό και με την αντιμετώπισή του (Γεωργάκα, 2013:84). Ακόμα, στη συγκεκριμένη μελέτη, αναδείχθηκε πως η έμφυλη εμπειρία ενέχει κάποιες «παγιωμένες» αλλά και αμφισβητούμενες «στερεοτυπικές» αντιλήψεις για το φύλο ως μία ευρύτερη έννοια. Επιπλέον επισημαίνεται πως το φύλο «αποτελεί ένα σωματικό, κοινωνικό, ψυχολογικό και σεξουαλικό βίωμα» γεγονός που το καθιστά μία περίπλοκη και, τελικά, υποκειμενική εμπειρία (Γεωργάκα, 2013:84, 47). Αυτή η αντίληψη περί φύλου έρχεται σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις της βιολογίας οι οποίες εκλαμβάνουν το φύλο ως μία δεδομένη και μονοδιάστατη έννοια. Όσον αφορά, δε, στον επαναπροσδιορισμό φύλου (η ίδια η ερευνήτρια αναφέρεται σε εκείνον με τη χρήση της έννοιας «μετάβαση») σημειώνεται πως για τα *trans* άτομα αποτελεί μία «πηγή χαράς και επαφής με τον αληθινό εαυτό» αλλά, αποτελεί εξίσου τον βασικότερο παράγοντα του κοινωνικού στιγματισμού και της κοινωνικής περιθωριοποίησής τους (Γεωργάκα, 2013:86). Συνεπώς εκείνο που σκιαγραφείται μέσω της συγκεκριμένης μελέτης – πέραν της έμφυλης εμπειρίας των *trans* ατόμων, στην οποία εστιάζει κυρίως η ερευνήτρια – είναι πως οι *trans* άνθρωποι, παρόλο που επιστημονικά δεν δύναται να χαρακτηριστούν ως «κλινικές περιπτώσεις» εντούτοις, στιγματίζονται και αποκλείονται από τον κοινωνικό στίβο της ζωής, σε κάθε επίπεδο (οικογενειακό, επαγγελματικό και κοινωνικό), λόγω της «εξωτερίκευσης» του αληθινού έμφυλου εαυτού τους ο οποίος δεν συνάδει με τις κοινωνικές νόρμες (Γεωργάκα, 2013:68, 69, 86).

Συμπερασματικά, με βάση τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν και στις δύο επιλεγμένες μελέτες [του Benjamin Harry και της Γεωργάκα Ουρανίας], μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι ομοιότητες των αποτελεσμάτων τους είναι έντονα εμφανείς παρά το γεγονός της χρονικής και χωρικής διάστασής τους. Ειδικότερα, τόσο η μελέτη του Benjamin όσο και η μελέτη της Γεωργάκα σκιαγραφούν και προσεγγίζουν πολύπλευρα το *trans βίωμα*. Επιπροσθέτως οι δύο έρευνες προσδίδουν μία άλλη οπτική στη *trans εμπειρία* η οποία αποπαθολογικοποιεί τα ίδια τα trans άτομα, τα οποία για αρκετά έτη αντιμετωπίστηκαν ως «διαταραγμένες προσωπικότητες». Ωστόσο η μελέτη της Γεωργάκα, η οποία αφορά στην ελληνική πραγματικότητα, τονίζει την ύπαρξη του στιγματισμού και της περιθωριοποίησης των trans ατόμων, στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι στερεοτυπικές και ρατσιστικές αντιλήψεις δεν έχουν εκλείψει παρά το γεγονός της αποιατρικοποίησης των trans. Ακόμα αναφορικά με το έμφυλο βίωμα των trans ανθρώπων – βάσει των δύο μελετών – αποδεικνύεται πως καθίσταται αντιληπτό σε μικρή ηλικία και δεν αποτελεί μία προσωπική, τυχαία, επιλογή.

Επομένως έχοντας πλήρη γνώση των στοιχείων που ανέδειξαν οι συγκεκριμένες μελέτες, θα προσπαθήσουμε στη παρούσα έρευνα να εμβαθύνουμε αποκλειστικά στην, βιωματικά, *έμφυλη «διαφορετικότητα»* των trans ατόμων ώστε να μελετήσουμε κατά πόσο υπάρχει – ή δεν υπάρχει – σύνδεση μεταξύ της έννοιας *φύλο* και της έννοιας *«διαφορετικότητα»* υπό το πρίσμα του *trans βιώματος*. Η διαφορά μεταξύ του παρόντος ερευνητικού έργου και των ανωτέρω μελετών που παρουσιάστηκαν έγκειται στο ό,τι, η προσέγγιση του υπό μελέτη θέματος υλοποιείται μέσω της *ανθρωπολογικής οπτικής*. Επιπλέον η παρούσα μελέτη αναδεικνύει μία ακόμα ομάδα των trans ατόμων, η οποία δεν αναφέρθηκε στις μελέτες του Benjamin (ενδεχομένως λόγω προγενέστερης εποχής) και της Γεωργάκα, εκείνη των *non-binary* ατόμων (άτομα δηλαδή που είτε βιώνουν πολλαπλές έμφυλες ταυτότητες (*non-binary gender-fluid*), είτε δεν ταυτίζονται καθόλου με το έμφυλο δίπολο άνδρας-γυναίκα (*non-binary agender*)). Αν και στο εξωτερικό η εν λόγω ομάδα (*non-binary*) trans ατόμων είναι διαδεδομένη, στην Ελλάδα διαφαίνεται πως πρόσφατα γίνεται κοινωνικά γνωστή.

B). ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

1). Σκοπός της έρευνας – Ερευνητικοί άξονες

Ο σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης έγκειται σε μία εις βάθος κατανόηση και σε μία εις βάθος καταγραφή της, βιωματικής, *έμφυλης διαφορετικότητας* των trans ατόμων. Ειδικότερα, η παρούσα έρευνα επιδιώκει να αναδείξει το αν και το κατά πόσο το διαφορετικό βίωμα της έμφυλης ταυτότητας των trans ατόμων, συνδέεται με την εν συνόλω «*διαφορετικότητά*» τους. Όπως γίνεται σαφές, ο στόχος αυτής της μελέτης «υποκινείται» από μία ερευνητική υπόθεση η οποία αφενός εκλαμβάνει τα trans άτομα ως τους «*διαφορετικούς άλλους*» εντός της κοινωνίας – με την έννοια ότι έχει θεωρηθεί πως τα trans άτομα «*διαφέρουν*» των άλλων ατόμων ως προς τη μη ταύτισή τους με τις κοινωνικές νόρμες της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες νόρμες αφορούν στις έμφυλες ταυτότητες και στους έμφυλους ρόλους των ανθρώπων – και αφετέρου, εκλαμβάνει ως σημείο εκκίνησης το γεγονός πως η συγκεκριμένη κοινότητα ατόμων δείχνει να αντιλαμβάνεται και να βιώνει το *φύλο* της με έναν «*διαφορετικό*», δικό της, τρόπο. Επομένως, μέσω της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας – η οποία, όπως ήδη αναφέρθηκε εισαγωγικά, προσεγγίζει *ανθρωπολογικά* το υπό μελέτη πεδίο – επιχειρείται να δοθεί μία σαφής απάντηση για τον ενδεχόμενο συσχετισμό μεταξύ της έννοιας *φύλο* και της έννοιας *διαφορετικότητα*.

Ως στοιχείο το οποίο θα αναδείξει τη σύνδεση μεταξύ των εννοιών *φύλο* και *διαφορετικότητα* ορίζεται το *βίωμα*. Με άλλα λόγια κρίνουμε ορθό πως χρειάζεται να κατανοηθούν οι έμφυλες, βιωματικές, εμπειρίες των trans ατόμων, ώστε να καταστεί σαφές το αν υφίσταται – ή όχι – τελικά συσχετισμός μεταξύ της έννοιας *φύλο* και της έννοιας *διαφορετικότητα*. Συνεπώς, για να επιτευχθεί αυτό το εγχείρημα, ο λόγος δόθηκε στα ίδια τα trans άτομα, τα οποία – μέσω συνεντεύξεων – κλίθηκαν να αφηγηθούν το τί ακριβώς βιώνουν και το πώς νοηματοδοτούν το *φύλο* τους.

Προκειμένου, όμως, να υλοποιηθεί πρακτικά και να κατανοηθεί πολυπλεύρως η εις βάθος μελέτη της βιωματικής έμφυλης *διαφορετικότητας* των trans ανθρώπων, το αντικείμενο της έρευνας χρειάστηκε να εστιασθεί κατάλληλα. Για να επιτευχθεί αυτή η εστίαση του ερευνητικού αντικειμένου προβήκαμε στην ανάδειξη ερευνητικών αξόνων, οι οποίοι εντάσσονται στις εξής τρεις θεματικές ενότητες:

i). στην ενότητα που αφορά στο *έμφυλο βίωμα* των trans ατόμων, ii). στην ενότητα που αφορά στη *σεξουαλικότητα* τους και iii). στην ενότητα που αφορά στη *κοινωνική ζωή* των trans ατόμων. Με βάση αυτές τις τρεις θεματικές ενότητες δομήθηκαν οι ερευνητικοί άξονες της παρούσας μελέτης τους οποίους οφείλουμε να αναφέρουμε, σε αυτό το σημείο, αναλυτικά.

Όσον αφορά στη πρώτη θεματική ενότητα, δηλαδή στο *έμφυλο βίωμα* των trans ατόμων, ο ερευνητικός άξονας εστιάζει στο πώς βιώνουν τα συγκεκριμένα άτομα το φύλο τους. Εκείνο που κρίνεται χρήσιμο είναι το να μιλήσουν τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας για τις προσωπικές εμπειρίες τους και για το εάν επιθυμούν να προβούν – ή έχουν προβεί ήδη – σε σχετικές παρεμβάσεις στο σώμα τους, όπως είναι η ορμονοληψία και ο επαναπροσδιορισμός φύλου. Επιπλέον, τα υποκείμενα της έρευνας καλούνται να νοηματοδοτήσουν την έννοια του *φύλου* μέσω των προσωπικών, βιωματικών, εμπειριών τους. Στη δεύτερη θεματική ενότητα, η οποία κάνει αναφορά στη *σεξουαλικότητα* των trans ανθρώπων, η εστίαση του ερευνητικού άξονα έγκειται στα εξής τρία σημεία: i). στην εξέταση της πιθανής σχέσης μεταξύ του *φύλου* και της *σεξουαλικότητας* των trans ατόμων, ii). στον σεξουαλικό προσανατολισμό τους και iii). στο πώς βιώνουν, γενικά, τη σεξουαλικότητά τους οι trans άνθρωποι.

Όσον αφορά στη τρίτη και τελευταία θεματική ενότητα η οποία αναφέρεται στη *κοινωνική ζωή* των trans ατόμων, ο ερευνητικός άξονας εστιάζει στα εξής σημεία: i). στο πώς είναι η κοινωνική ζωή των trans ανθρώπων και ii). στις συμπεριφορές των «τρίτων» προς τα trans άτομα. Διερευνάται δηλαδή το εάν βιώνουν αποδοχή από τον κοινωνικό περίγυρό τους και το εάν γίνονται δέκτες κοινωνικού αποκλεισμού ή ρατσιστικών συμπεριφορών. Επιπλέον, μελετάται το εάν ή το πώς επηρεάζονται τα trans άτομα από τις συμπεριφορές του κοινωνικού περιβάλλοντός τους και ο τρόπος με τον οποίο δρουν – αν δρουν – για να τις αντικρούσουν.

Με βάση λοιπόν τις τρεις θεματικές ενότητες [i). *έμφυλο βίωμα*, ii). *σεξουαλικότητα* και iii). *κοινωνική ζωή*] και τους ανωτέρω ερευνητικούς άξονες, το αντικείμενο της μελέτης κατέστη πλήρως εστιασμένο και με αυτό τον τρόπο δύναται να αναλυθεί περαιτέρω και να γίνει κατανοητό. Τα ερευνητικά αποτελέσματα που παρήχθησαν παρέχουν δεδομένα τα οποία αφορούν εξίσου στους συγκεκριμένους άξονες της έρευνας και τα οποία σκιαγραφούν εις βάθος την έμφυλη βιωματική πραγματικότητα των υποκειμένων της παρούσας μελέτης.

2). Δεοντολογία της έρευνας

Μιλώντας για τη δεοντολογία της έρευνας αναφερόμαστε, ουσιαστικά, σε εκείνο το ηθικό σύστημα κανόνων το οποίο χρειάζεται να διέπει κάθε επιστήμονα και κάθε ερευνητική προσπάθεια. Αυτό σημαίνει πως ο ερευνητής οφείλει να σχεδιάσει και να υλοποιήσει τη μελέτη του με τέτοιο τρόπο ώστε, i). να προστατεύονται οι σχέσεις μεταξύ του ερευνητή και των υποκειμένων που θα συμμετάσχουν στην έρευνα, ii). να προστατεύονται τα ίδια τα υποκείμενα της μελέτης και iii). να τίθενται όρια στις σχέσεις που αναπτύσσει ο ερευνητής με τα υποκείμενα της μελέτης του. Επομένως, ο ερευνητής έχει χρέος και καθήκον να πράξει το ορθό και το βέλτιστο ως προς την επιστήμη που εκπροσωπεί ωστόσο, οφείλει εξίσου να διαφυλάξει σε κάθε επίπεδο την ακεραιότητα και την αξιοπρέπεια των υποκειμένων της έρευνάς του.

Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στο γενικό πλαίσιο της λεγόμενης κοινωνικής έρευνας. Η κοινωνική έρευνα αποτελεί μία ιδιαίτερη διαδικασία καθώς ο ερευνητής – προκειμένου να προβεί στη πραγματοποίηση της μελέτης του – χρειάζεται, πρώτα από όλα, να έχει εξασφαλίσει τη *συνειδητή συναίνεση* των πληροφορητών του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Cohen και Manion (2000:475), *«Μεγάλο μέρος της κοινωνικής έρευνας απαιτεί την εξασφάλιση της συναίνεσης και της συνεργασίας των ατόμων που θα βοηθήσουν στην έρευνα, και άλλων σημαντικών ατόμων, σε οργανισμούς και ιδρύματα, που παρέχουν διευκολύνσεις για τη διεξαγωγή της έρευνας»*. Η *συνειδητή συναίνεση* διακατέχεται από τα εξής, ουσιώδη, χαρακτηριστικά: i). την ικανότητα, ii). την εθελοντική διάθεση των πληροφορητών, iii). τη πλήρη πληροφόρηση για το υπό μελέτη θέμα, η οποία οφείλει να παρέχεται από τον ερευνητή προς τους πληροφορητές του και iv). τη πλήρη κατανόηση των πληροφορητών, η οποία αφορά στη γνώση κάθε λεπτομέρειας που σχετίζεται με το ερευνητικό θέμα (Cohen & Manion, 2000:476). Είναι σαφές, λοιπόν, πως ο ερευνητής διακατέχεται από σοβαρές υποχρεώσεις προς τους πληροφορητές τους, οι οποίοι *«πρέπει να λάβουν λεπτομερή εξήγηση εκ των προτέρων για τα οφέλη, τα δικαιώματα, τις ζημίες και τους κινδύνους που συνδέονται με τη συμμετοχή τους στο ερευνητικό πρόγραμμα»* (Cohen & Manion, 2000:475).

Στη παρούσα ερευνητική διαδικασία τηρήθηκε κάθε δεοντολογικός κανόνας. Αρχικά, όσον αφορά στην ερευνήτρια η στάση της παρέμεινε πιστή – καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης – στα επιστημονικά ιδανικά και στις επιστημονικές αρχές του ανθρωπολογικού

κλάδου που η ίδια εκπροσωπεί. Η ερευνήτρια σχεδίασε και υλοποίησε τη παρούσα μελέτη με έντονο ενδιαφέρον και με μεθοδικότητα, απαλλαγμένη από κάθε είδους προκαταλήψεις ή στερεοτυπικές στάσεις και συμπεριφορές. Αναγνωρίζοντας την επιστημονική ιδιότητάς της, πραγματοποίησε την έρευνα σύμφωνα με τις αρχές της ορθολογικότητας, της αντικειμενικότητας και της αλήθειας, αρχές οι οποίες οφείλουν να διέπουν κάθε επιστημονική μελέτη. Η ερευνήτρια ουδέποτε λειτούργησε χρησιμοθηρικά και ούτε εκμεταλλεύθηκε την επιστημονική ιδιότητά της ώστε να κινηθεί εις βάρος των υποκειμένων της παρούσας μελέτης. Αντιθέτως, κινήθηκε με ιδιαίτερη προσήλωση στον επιστημονικό στόχο της χωρίς, όμως, να αμελήσει το ενδιαφέρον και τη προστασία που όφειλε να παρέχει στα υποκείμενα της μελέτης της.

Ειδικότερα, η ερευνήτρια – έχοντας επίγνωση της ευαισθησίας του θέματος – φρόντισε να αναπτύξει σχέσεις εμπιστοσύνης και εχεμύθειας με τα trans άτομα, τα οποία θέλησαν ελεύθερα να λάβουν μέρος σε αυτή τη μελέτη. Η πληροφόρηση για το αντικείμενο της έρευνας ήταν λεπτομερέστατη, ώστε τα άτομα να αισθανθούν προστατευμένα και άνετα για να μοιραστούν τα προσωπικά βιώματά τους. Σύμφωνα με τους Cohen και Manion (2000:497), « (...) όσο μεγαλύτερη είναι η ευαισθησία των πληροφοριών, τόσο περισσότερες εγγυήσεις χρειάζονται για να προστατευτεί η ιδιωτικότητα του συμμετέχοντα σε μία έρευνα». Πράγματι, η παρούσα μελέτη καλούσε τα συμμετέχοντα υποκείμενά της να μοιραστούν πολύ προσωπικές λεπτομέρειες της ζωής τους, λεπτομέρειες τις οποίες – όπως τόνισαν αρκετά από τα συμμετέχοντα άτομα – δεν έχουν αφηγηθεί σε κανέναν άλλο. Συνεπώς, η ερευνήτρια είχε την ανθρωπινή και ηθική υποχρέωση να διαφυλάξει στο ακέραιο τη προσωπικότητα και την ιδιωτικότητα των πληροφορητών της. Αυτή η ηθική υποχρέωση χρειάστηκε να υπερτονισθεί καθώς στη συγκεκριμένη μελέτη έλαβαν μέρος και δύο ανήλικα άτομα, ένα trans αγόρι ηλικίας 15 ετών και ένα trans κορίτσι ηλικίας 16 ετών. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί πως υπήρξε πλήρης συνειδητή συναίνεσή τους τόσο στη συμμετοχή όσο και στη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Ακόμα η ερευνήτρια υπήρξε άκρως ευαισθητοποιημένη ως προς το δεδομένο της ανηλικότητάς τους, φροντίζοντας να διαχειριστεί με το καλύτερο δυνατό τρόπο τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, ώστε να μη δημιουργηθεί το οποιοδήποτε ζήτημα που θα έφερνε σε δύσκολη θέση τα συγκεκριμένα άτομα. Για τους ανωτέρω λόγους, λοιπόν, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε εδώ πως, τα προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων δεν γνωστοποιούνται.

Στη παρούσα μελέτη τηρείται η αρχή της ανωνυμίας και υιοθετούνται κάποια ψευδώνυμα προς πάσα προφύλαξη της ιδιωτικότητας, της αξιοπρέπειας και της αυτοδιάθεσης των συνεντευξιαζόμενων υποκειμένων. Ακόμα οποιεσδήποτε πληροφορίες δεν θέλησαν τα υποκείμενα της μελέτης – για δικούς τους λόγους – να μοιραστούν με την ερευνήτρια, συνειδητά διαφυλάσσονται και δεν αναφέρονται.

Συμπερασματικά οφείλουμε να τονίσουμε πως η διαχείριση της εν συνόλω ερευνητικής διαδικασίας καθώς και η διεξαγωγή των συνεντεύξεων τελέσθηκαν με αφοσίωση, με αληθή και πλήρη σεβασμό, με ευγένεια, με εχεμύθεια, με εμπιστοσύνη και με εκτίμηση προς τα trans άτομα που θέλησαν ανοικτά και ελεύθερα να λάβουν μέρος σε αυτή τη μελέτη. Τα συμμετέχοντα υποκείμενα έλαβαν πλήρη και αναλυτική γνώση των στόχων-σκοπών της παρούσας μελέτης και δέχθηκαν, εθελοντικά, να συμμετάσχουν σε αυτή. Δεν υπήρξε κανενός είδους πίεση ή υποκίνηση των πληροφορητών. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και της διεξαγωγής των συνεντεύξεων, τα άτομα ήταν ελεύθερα να αρνηθούν τη συμμετοχή τους ή να μην απαντήσουν σε πολύ προσωπικές ερωτήσεις. Η ερευνήτρια, δε, αντιμετώπισε ισότιμα και ισάξια τα υποκείμενα της μελέτης της χωρίς να τα φέρει σε ευάλωτη θέση ή να προσβάλει – με οποιονδήποτε τρόπο – τη προσωπικότητά τους.

Τέλος, να σημειώσουμε πως τα συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα της παρούσας μελέτης τελούν υπό τη προστασία συγκεκριμένων κοινοτήτων και ομάδων, γεγονός που υποδηλώνει πως τα συγκεκριμένα πλαίσια – δηλαδή, οι κοινότητες και οι ομάδες στις οποίες απευθυνθήκαμε ώστε να αποκτήσουμε πρόσβαση στο πεδίο – είχαν πλήρη γνώση για την έρευνα. Αυτό το γεγονός λειτούργησε εξίσου υποστηρικτικά για τα συμμετέχοντα άτομα καθώς είχαν έναν επιπλέον λόγο να νιώθουν ασφαλή. Όλες οι συνεντεύξεις τελέσθηκαν σε χώρους που υπέδειξαν τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας, κυρίως όμως έλαβαν χώρα στα γραφεία των κοινοτήτων και των ομάδων που απευθυνθήκαμε. Για λόγους δεοντολογίας, κρίθηκε σωστό να μη γίνει εξίσου αναφορά στην επωνυμία των συγκεκριμένων ακτιβιστικών-υποστηρικτικών πλαισίων και αυτό για να αποφευχθεί η οποιαδήποτε, ενδεχόμενη, αναγνώριση των συμμετεχόντων υποκειμένων της μελέτης.

3). Δυσκολίες της έρευνας

Η ενασχόληση με το παρόν θέμα – το οποίο εστιάζει στο παράδειγμα της *έμφυλης, βιωματικής, διαφορετικότητας των trans* ατόμων – δεν ήταν μία εύκολη συνθήκη για ποικίλους λόγους, τους οποίους καλούμαστε να αναφέρουμε.

Αρχικά, όσον αφορά στη περίπτωση της Ελλάδας, παρατηρείται ερευνητικό κενό σε θέματα που αφορούν στα trans αλλά και γενικότερα στα LGBTQI+ (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer/Questioning, Intersex+) άτομα. Έρευνες οι οποίες εστιάζουν στην έννοια του *φύλου* – σε ένα γενικό πλαίσιο έμφυλων ρόλων ή ταυτοτήτων – έχουν υλοποιηθεί, αλλά όσον αφορά στα trans ή στα LGBTQI+ άτομα δεν συναντούμε αρκετές ερευνητικές προσπάθειες. Επιπροσθέτως, η ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία είναι ελλιπής επί της συγκεκριμένης θεματολογίας. Παρά το γεγονός πως ο Τύπος μπορεί να φιλοξενεί, κατά καιρούς, ανάλογη αρθρογραφία εντούτοις, αυτού του είδους τα άρθρα δεν είναι επιστημονικά αξιόλογα ή τεκμηριωμένα, με αποτέλεσμα να συμβαίνουν αρκετές παρερμηνεύσεις ως προς τη κατανόηση του *trans φαινομένου*. Συνεπώς η πρώτη δυσκολία που συναντάει κάποιος ο οποίος επιθυμεί να ασχοληθεί ερευνητικά με LGBTQI+ ζητήματα, αφορά στην έλλειψη ελληνικών ερευνών και βιβλιογραφικών αναφορών. Βέβαια αυτή η δυσκολία παρακάμπτεται, καθώς υπάρχει άφθονο επιστημονικό υλικό για LGBTQI+ θέματα στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Φυσικά αυτό προϋποθέτει μία υψηλού επιπέδου γνώση της αγγλικής – ως επί το πλείστον – διαλέκτου καθώς, οι ορολογίες που χρησιμοποιούνται είναι εξειδικευμένες και ίσως καινούργιες για έναν ερευνητή που δεν έχει ήδη μία βασική γνώση των συγκεκριμένων θεμάτων.

Δευτερευόντως, εφόσον κάποιος έχει καταφέρει να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες που αφορούν, θα λέγαμε, στο θεωρητικό υπόβαθρο της μελέτης του και τις οποίες αναφέραμε ανωτέρω, καλείται να έρθει αντιμέτωπος με τις δυσκολίες στο εμπειρικό, πεδίο της έρευνας. Για πολλούς μελετητές ένα από τα βασικότερα ερευνητικά προβλήματα είναι η πρόσβαση στο πεδίο. Δεν είναι λίγες οι φορές που αρκετοί ερευνητές έχουν επιλέξει να μελετήσουν κάποιο άλλο ζήτημα από εκείνο που, αρχικά, τούς είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον και αυτό διότι, δεν μπόρεσαν να καταστήσουν εφικτή τη προσβασιμότητα στο πεδίο της έρευνας. Στη παρούσα μελέτη η πρόσβαση στο ερευνητικό πεδίο ήταν εφικτή, καθώς επιλέξαμε να απευθυνθούμε αρχικά σε κοινότητες και όχι σε μεμονωμένα άτομα.

Οι κοινότητες, δηλαδή, λειτούργησαν ως συνδεδετικός κρίκος επικοινωνίας προκειμένου να αναπτυχθεί μία ασφαλής, διαπροσωπική, επαφή μεταξύ της ερευνήτριας και των συμμετεχόντων ατόμων στην έρευνα. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως τα trans άτομα ανήκουν σε μία ευάλωτη, κοινωνικά, ομάδα η οποία χρίζει ιδιαίτερης ευαισθησίας, προστασίας και ασφάλειας. Επομένως το να πλησιάσει ελεύθερα και ανοικτά ο ερευνητής ένα μεμονωμένο trans άτομο – όσο και να επιθυμεί εκείνο να μιλήσει – δεν είναι πάντα μία εύκολη συνθήκη, ειδικά εάν δεν προβεί ο ίδιος σε απαραίτητες και σε ουσιαστικές εγγυήσεις προς πάσα μορφή διαφύλαξης της ιδιωτικότητας και της αξιοπρέπειας του συγκεκριμένου ατόμου.

Στη περίπτωση που ο ερευνητής έχει καταφέρει να εξασφαλίσει, τελικά, τη πρόσβαση στο πεδίο, φτάνει η στιγμή της διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Η συνέντευξη δεν είναι μία εύκολη διαδικασία καθώς λειτουργεί σαν τις υπόλοιπες ανθρώπινες σχέσεις. Αυτό σημαίνει πως η συνέντευξη χρειάζεται χρόνο – ώστε να γνωριστεί ο ερευνητής με τα συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα – και εμπιστοσύνη, για να μπορέσουν οι συνεντευξιαζόμενοι να μοιραστούν άνετα τα προσωπικά βιώματά τους. Στη συγκεκριμένη μελέτη, η διαδικασία των συνεντεύξεων αποδείχθηκε μία δύσκολη υπόθεση καθώς οι ερωτήσεις που τέθηκαν στα συνεντευξιαζόμενα trans άτομα αφορούσαν προσωπικές πτυχές του εαυτού τους. Ο αρχικός στόχος ήταν να πραγματοποιηθούν, συνολικά, εννέα συνεντεύξεις. Αυτό, όμως, δεν κατέστη εφικτό καθώς δύο trans άτομα (μία trans γυναίκα και ένας trans άνδρας μεγαλύτερης ηλικίας) – τα οποία αρχικά επιθυμούσαν να λάβουν μέρος στη μελέτη – δεν θέλησαν τελικά, για προσωπικούς λόγους τους, να παραχωρήσουν συνέντευξη. Επομένως, πραγματοποιήθηκαν συνολικά επτά συνεντεύξεις.

Μέσα σε αυτό τον κύκλο των συνεντεύξεων υπήρξαν φορές που τόσο τα συνεντευξιαζόμενα άτομα όσο και η ερευνήτρια «φορτίστηκαν» συναισθηματικά, με αφορμή τις προσωπικές – έντονες, κάποιες φορές – αφηγήσεις. Αυτό θεωρήθηκε – και από τις δύο πλευρές – ως κάτι ανθρώπινο και θεμιτό, εφόσον το βίωμα δεν είναι μία επίπεδη έννοια. Αντιθέτως, είναι μία δυναμική έννοια, μία δυναμική αίσθηση, η οποία «ξυπνάει» μνήμες στη ψυχή και στο νου των ανθρώπων. Φυσικά η συναισθηματική φόρτιση ήταν – πάντα – στιγμιαία καθώς η αφήγηση των προσωπικών εμπειριών αποσκοπούσε σε έναν επιστημονικό σκοπό και όχι στην ευαλωτότητα των συνεντευξιαζόμενων υποκειμένων.

Ένας ακόμα παράγοντας που δύναται να ενταχθεί στις δυσκολίες της συγκεκριμένης έρευνας – ο οποίος θα μπορούσε να είχε αποβεί μοιραίος για τη διεξαγωγή της μελέτης, εάν η ερευνήτρια δεν είχε λάβει από πριν γνώση των κατάλληλων όρων και εννοιών που χρησιμοποιούνται μεταξύ των LGBTQI+ ατόμων – είναι η ιδιαίτερη χρήση «ειδικού» λεξιλογίου και η προσοχή στην εκφορά του λόγου. Τα trans άτομα – και γενικά τα LGBTQI+ άτομα – γίνονται συχνά δέκτες κακοποιητικού και ρατσιστικού λόγου. Αυτό σημαίνει πως ορισμένες έννοιες, όπως είναι ο όρος «*transvestite/travesty*» ή ο όρος «*αλλαγή φύλου*», δεν χρησιμοποιούνται καθώς φέρουν μία συγκεκριμένη – αρνητική – νοηματοδότηση για τα ίδια τα trans άτομα, εφόσον στο παρελθόν έχουν στιγματιστεί κοινωνικά και ηθικά από τη κακοποιητική χρήση παρόμοιων όρων. Η χρήση τέτοιων εννοιών χαρακτηρίζεται ως κακοποιητική διότι εκφράζει τις προκατειλημμένες και τις στερεοτυπικές, κοινωνικές, αντιλήψεις περασμένων ετών. Συνεπώς ο μελετητής οφείλει, από πριν, να γνωρίζει πολύ καλά τις «ειδικά» διαμορφωμένες λέξεις καθώς και τη σημασιολογία τους, ώστε να καταστήσει εφικτή την εμπιστοσύνη και την επικοινωνία με τα trans άτομα.

Τέλος, αυτή η εξειδικευμένη ορολογία κατέχει έναν ζωτικό ρόλο στη συνολική κατανόηση του *trans φαινομένου* και του *trans βιώματος*. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής θα κλιθεί να μάθει και να χρησιμοποιεί – κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της μελέτης του – ένα «νέο» γλωσσικό κώδικα. Η νέα αυτή διάλεκτος, η οποία συναντάται κυρίως στα αγγλικά, αποτελεί έναν οδηγό, μία κατευθυντήρια οδό, για την εμβάθυνση στο υπό μελέτη αντικείμενο και στην ερμηνεία του. Στη περίπτωση που ο ερευνητής δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσει αυτούς τους νέους όρους και να θελήσει να τους κατανοήσει μέσω των βιωμάτων των εμπλεκόμενων υποκειμένων στην έρευνα, είναι κάπως αδύνατο να κατακτήσει τη νοηματοδότησή τους. Αυτό το βήμα είναι απαραίτητο για τον μελετητή εφόσον, όντας ο ίδιος *έξω* από αυτό που αποκαλείται ως *trans εμπειρία*, μοιάζει ανέφικτο να μπορεί να τη κατανοήσει με τα προσωπικά φίλτρα του, τα οποία – ενδεχομένως – να συμβαδίζουν με τις κοινωνικές νόρμες και όχι με τα όσα μοιράζονται μαζί του τα συνεντευξιαζόμενα άτομα. Άρα, για τον ερευνητή που επιθυμεί να μελετήσει και να αντιληφθεί το *trans φαινόμενο εκ των έσω*, θα πρέπει ο ίδιος να είναι σε θέση να ακούσει και να γνωρίσει τη πραγματικότητα των συγκεκριμένων ανθρώπων, όπως εκείνοι τη βιώνουν και την αφηγούνται. Αυτή η προσπάθεια καθίσταται εφικτή και με την ύπαρξη ενός κοινού γλωσσικού κώδικα ο οποίος χρησιμοποιείται και εκφέρεται ισότιμα τόσο από τα υποκείμενα της μελέτης όσο και από τον ίδιο τον ερευνητή.

4). Μεθοδολογία και εργαλείο της έρευνας

Η μεθοδολογία είναι ένα από τα σημαντικότερα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας. Για τον εκάστοτε μελετητή υπάρχουν δύο κύρια είδη μεθοδολογίας, η *ποσοτική* και η *ποιοτική μέθοδος έρευνας*. Αυτά τα δύο μεθοδολογικά είδη διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά. Η ποσοτική μέθοδος έρευνας στοχεύει στη γενίκευση των αποτελεσμάτων της μελέτης, χρησιμοποιώντας στατιστικά στοιχεία, ενώ η ποιοτική μέθοδος έρευνας έχει ως στόχο την εμβάθυνση στο υπό μελέτη επιλεγμένο θέμα και τα αποτελέσματα που προκύπτουν μέσω αυτής της ερευνητικής μεθόδου δεν είναι γενικεύσιμα. Ωστόσο, τα αποτελέσματα των ποιοτικών ερευνών μπορούν εξίσου να είναι ερευνητικά αξιόλογα καθώς εμβαθύνουν σε ένα συγκεκριμένο θέμα – κατάλληλα εστιασμένο πάντα – τονίζοντας τις ιδιαίτερες πτυχές του οι οποίες, καμιά φορά, ενδέχεται να παραγκωνισθούν από μία ποσοτική έρευνα.

Στη παρούσα μελέτη αξιοποιείται το μοντέλο της *ποιοτικής μεθόδου* έρευνας διότι κρίθηκε ως το πλέον κατάλληλο μεθοδολογικό είδος, προκειμένου να υπάρξει εμβάθυνση στη κατανόηση του έμφυλου βιώματος των trans ατόμων. Το βίωμα δεν είναι μία «μεταβλητή» η οποία «μετριέται» ποσοτικά αντιθέτως, είναι ένα χαρακτηριστικό – κάτι το ενδότερο – το οποίο μπορούμε να το αποδομήσουμε μέσω της κατανόησης και της ανάλυσής του. Ακόμα η συγκεκριμένη μέθοδος έρευνας κατέστησε πιο άμεση την επικοινωνία και ανέδειξε τη διαντίδραση μεταξύ της ερευνήτριας και των υποκειμένων της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας, γεγονός που ήταν ιδιαίτερος σημαντικό για την ανάλυση του υπό μελέτη θέματος.

Ως ερευνητικό εργαλείο επιλέχθηκε η *βιογραφική-αφηγηματική συνέντευξη* καθώς, στη συγκεκριμένη έρευνα, αυτό το είδος συνέντευξης κρίθηκε ως χρήσιμο για να αναδειχθούν ποιοτικά αποτελέσματα. Πλην αυτού όμως, η παρούσα μελέτη επιθυμεί να ερευνήσει ποιοτικά και να εμβαθύνει στο *trans έμφυλο βίωμα* καθώς και στην εξέλιξη που έχει εκείνο εντός της ζωής των συγκεκριμένων υποκειμένων που θέλησαν να λάβουν μέρος στη μελέτη. Συνεπώς για να καταστεί αυτό εφικτό κρίθηκε απαραίτητο τα trans άτομα να αφηγηθούν τη προσωπική «βιογραφία τους» – δηλαδή, τα προσωπικά βιώματά τους – ξεκινώντας παρελθοντικά από τη παιδική ηλικία τους και φτάνοντας έως το παρόν τους.

Επιπροσθέτως η βιογραφική προσέγγιση προκαλεί τη μετάβαση από το ευρύτερο στο ειδικό πλαίσιο.

Με άλλα λόγια, το ενδιαφέρον της εν λόγω προσέγγισης έγκειται στο πώς τα υποκείμενα σημασιοδοτούν τα μεγάλα κοινωνικά γεγονότα και στο πώς αυτά τα γεγονότα δύνανται να επηρεάζουν τα ίδια τα υποκείμενα ως οντότητες. Στη βιογραφική προσέγγιση δεν ενδιαφέρει μόνο η δράση των υποκειμένων αλλά και το προσωπικό βίωμά τους. Επομένως, η συγκεκριμένη μορφή συνέντευξης επιλέχθηκε ορθώς στη παρούσα μελέτη εφόσον ο ερευνητικός στόχος της αφορά στην εις βάθος καταγραφή και στην εις βάθος κατανόηση του έμφυλου βιώματος των trans ανθρώπων.

Εν προκειμένω πραγματοποιήθηκαν επτά βιογραφικές συνεντεύξεις οι οποίες στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν και αποκωδικοποιήθηκαν νοηματικά μέσω της *ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου*, μία *επαγωγική μέθοδος* η οποία βοηθάει τον ερευνητή να ανασυνθέσει τη πραγματικότητα που περιέγραψαν στον ίδιο τα συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα της μελέτης του. Επιπλέον να αναφέρουμε πως για τη διεξαγωγή των βιογραφικών συνεντεύξεων δεν χρησιμοποιήθηκε κάποιος οδηγός συνέντευξης ή κάποιο ερωτηματολόγιο. Υπήρξαν, όμως, ερωτήσεις οι οποίες αντλούσαν την εστίασή τους από τις θεματικές ενότητες και από τους ερευνητικούς άξονες της μελέτης οι οποίοι αναφέρονται στα εξής: i). στο *έμφυλο βίωμα*, ii). στη *σεξουαλικότητα* και iii). στη *κοινωνική ζωή* των trans ατόμων. Επομένως μέσω των συνεντεύξεων και μέσω της μετέπειτα ποιοτικής ανάλυσής τους προκύπτουν τα αποτελέσματα της εν συνόλω ερευνητικής διαδικασίας, τα οποία δεν είναι γενικεύσιμα αλλά σκιαγραφούν μία πραγματικότητα και βοηθούν στη κατανόηση και στην ερμηνεία της έμφυλης διαφορετικότητας των συγκεκριμένων trans ατόμων που θέλησαν να συμμετάσχουν σε αυτή την έρευνα.

5). Δειγματοληψία της έρευνας

Ως *δειγματοληψία* έρευνας ορίζεται εκείνη η διαδικασία η οποία αφορά στην επιλογή δείγματος από τον υπό μελέτη πληθυσμό. Ο *πληθυσμός* αναφέρεται σε όλες τις περιπτώσεις επί των οποίων δύνανται να γενικευθούν τα αποτελέσματα μίας έρευνας, ενώ το *δείγμα* αφορά σε ένα μέρος του *πληθυσμού* το οποίο χρησιμοποιείται για την εκπόνηση μίας μελέτης. Η δειγματοληπτική διαδικασία κρίνεται αναγκαία για τους εξής λόγους: i). λόγω του ότι το σύνολο του πληθυσμού ενδέχεται να είναι αρκετά ευρύ, με άμεση συνέπεια να είναι πρακτικά ανέφικτο να συμπεριληφθούν όλα τα μέλη του στην έρευνα και ii). λόγω των πρακτικών περιορισμών στη διαδικασία της συλλογής των δεδομένων, όπως είναι ο χρονικός περιορισμός ή το χρηματικό κόστος της μελέτης. Όπως αναφέρει ο Σταλίκας σχετικά με τη δειγματοληπτική διαδικασία, «*Η εφαρμογή κατάλληλου σχεδίου δειγματοληψίας εξασφαλίζει τις καλύτερες προϋποθέσεις για την διασφάλιση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος και της δυνατότητας γενίκευσης των αποτελεσμάτων...*» (Σταλίκας, 2007:1). Συνεπώς ο εκάστοτε μελετητής, προκειμένου να υλοποιήσει την έρευνά του, καλείται να ορίσει ο ίδιος το δείγμα που θα συμπεριλάβει στη μελέτη του εκ του οποίου θα προέρχονται τα αποτελέσματα της εν συνόλω ερευνητικής διαδικασίας.

Ανάλογα με το δειγματοληπτικό σχέδιο (*sampling design*) που επιθυμεί να ακολουθήσει ο μελετητής, τα δείγματα διακρίνονται σε *δείγματα πιθανότητας* (*probability sampling*) και σε *δείγματα μη-πιθανότητας* (*non-probability sampling*). Κατά συνέπεια η δειγματοληπτική διαδικασία διακρίνεται σε δειγματοληψία πιθανότητας και σε δειγματοληψία μη-πιθανότητας (Παπαγεωργίου, 2015:16).

Στη παρούσα μελέτη ακολουθήθηκε μία τεχνική δειγματοληψίας η οποία ανήκει στη κατηγορία της δειγματοληψίας μη-πιθανότητας. Με άλλα λόγια, το δείγμα της μελέτης δεν επιλέχθηκε τυχαία. Η επιλογή του δείγματος συνέβη σύμφωνα με κάποια κριτήρια – τα οποία ορίστηκαν από την ίδια την ερευνήτρια εκ των προτέρων – που αφορούν στην ηλικία, στο μορφωτικό επίπεδο και στο κοινωνικό status των trans ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα. Ειδικότερα, το δείγμα της παρούσας έρευνας προήλθε μέσω της *δειγματοληψίας χιονοστιβάδας* (*snowball sampling*). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά για τη δειγματοληψία χιονοστιβάδας η Παπαγεωργίου (2015:18), «*Το δείγμα γίνεται προσβάσιμο στο μελετητή μέσω ενός μικρού αρχικού συνόλου δείγματος που είναι διαθέσιμο σε εκείνον.*»

Η κάθε μία δειγματοληπτική μονάδα του αρχικού δείγματος προσφέρει τα στοιχεία, και άρα την πρόσβαση, σε ένα σύνολο από άλλα μέλη του πληθυσμού, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στο δείγμα, και τα οποία με τη σειρά τους προσφέρουν πρόσβαση σε ένα άλλο σύνολο κοκ.». Επομένως το δείγμα αυτής της μελέτης προήλθε, αρχικά, μέσω της επικοινωνίας της ερευνήτριας με κάποιους εκπροσώπους της trans κοινότητας οι οποίοι ανέφεραν στην ερευνήτρια συγκεκριμένες ακτιβιστικές LGBTQI+ οργανώσεις, των οποίων τα μέλη θα μπορούσαν να συμμετάσχουν στη παρούσα έρευνα. Πράγματι, απευθυνόμενοι στις εν λόγω οργανώσεις – οι οποίες ασκούν το έργο τους στην Αθήνα – επετεύχθη μία αρχική επικοινωνία εμπιστοσύνης μεταξύ της ερευνήτριας και των ατόμων-μελών των LGBTQI+ κοινοτήτων, η οποία οδήγησε σε μία μετέπειτα επαφή με τα trans άτομα που θα ήθελαν να μοιραστούν τις προσωπικές εμπειρίες τους στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας. Η δειγματοληψία χιονοστιβάδας κρίθηκε ιδιαιτέρως χρήσιμη στη διεξαγωγή αυτής της μελέτης καθώς τα trans άτομα ανήκουν σε μία, κοινωνικά, ευάλωτη κοινωνική ομάδα γεγονός που θέτει μία δυσκολία ως προς τη προσωπική προσέγγιση των συγκεκριμένων ατόμων.

Το δείγμα της έρευνας προέρχεται από trans άτομα-μέλη (ενεργά και μη) δύο LGBTQI+ κοινοτήτων της Αθήνας, των οποίων οι επωνυμίες δεν αναφέρονται στη παρούσα μελέτη προς αποφυγή της οποιασδήποτε, ενδεχόμενης, αναγνώρισης των συνεντευξιαζόμενων υποκειμένων. Επιπλέον το υπό μελέτη δείγμα προέρχεται από trans άτομα τα οποία κατοικούν μόνιμα στην Αθήνα και αυτό διότι η παρούσα έρευνα μπορούσε να υλοποιηθεί μόνο στη συγκεκριμένη πόλη της Ελλάδας. Η ερευνήτρια δεν είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει μία έρευνα μεγαλύτερης εμβέλειας, για αυτό τον λόγο θεωρήθηκε χρήσιμο η διεξαγωγή της μελέτης να λάβει χώρα στον τόπο καταγωγής της ίδιας της ερευνήτριας. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε μία σημαντική προϋπόθεση ώστε να υλοποιηθεί άμεσα η εν συνόλω ερευνητική διαδικασία.

Στο παρόν ερευνητικό δείγμα περιλαμβάνονται επτά trans άτομα εκ των οποίων, τα τρία άτομα είναι trans γυναίκες (δηλαδή, άτομα που βιολογικά τους έχει εκχωρηθεί ένα ανδρικό φύλο, όμως, νιώθουν γυναίκες), τα δύο άτομα είναι trans άνδρες (δηλαδή, άτομα που βιολογικά τους έχει αποδοθεί ένα γυναικείο φύλο, όμως, νιώθουν άνδρες), ένα άτομο το οποίο αυτοπροσδιορίζεται ως άφυλο (*non-binary agender*) (δηλαδή, άτομο που βιολογικά του έχει εκχωρηθεί το γυναικείο φύλο, όμως, δηλώνει πως δεν ασπάζεται ούτε επιθυμεί την ένταξή του στο έμφυλο δίπολο γυναίκα/άνδρας) και

ένα άτομο το οποίο αυτοπροσδιορίζεται ως *non-binary gender-fluid* (δηλαδή, άτομο που του έχει εκχωρηθεί βιολογικά το ανδρικό φύλο, όμως, βιώνει «ρευστά» την έμφυλη ταυτότητά του, με συχνές εναλλαγές μεταξύ της θηλυκής και της αρσενικής ταυτότητας φύλου).

Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, η επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος συνέβη με κάποια κριτήρια, τα οποία αφορούν στην ηλικία, στο μορφωτικό επίπεδο και στο κοινωνικό status (κοινωνική θέση) των επιλεγμένων trans ατόμων. Αυτά τα κριτήρια δεν ορίστηκαν τυχαία από την ερευνήτρια αλλά, ήταν ερευνητικά επιθυμητό να αποδειχθεί εάν και κατά πόσο διαμορφώνεται και νοηματοδοτείται «διαφορετικά» το βίωμα του φύλου από τα trans άτομα της παρούσας μελέτης, σε σχέση με την ηλικία – το εύρος της οποίας κυμαίνεται στη παρούσα μελέτη μεταξύ των 15 και των 44 ετών – με το μορφωτικό επίπεδο και με το κοινωνικό status τους.

Όσον αφορά στο μέγεθος του δείγματος, είναι σημαντικό να τονισθεί πως το παρόν ερευνητικό δείγμα είναι αριθμητικά μικρό σε μέγεθος διότι η μελέτη διεξήχθη μέσω της ποιοτικής μεθόδου έρευνας. Με τη ποιοτική ερευνητική μέθοδο η μελέτη διεξάγεται εις βάθος και αυτό έχει ως συνέπεια τα αποτελέσματά της να καθίστανται ερευνητικά αξιόλογα-αξιόπιστα μέσω ενός μικρού μεγέθους δείγματος. Ο Σταλίκας (2007:10) αναφέρει σχετικά με το μέγεθος του δείγματος πως, «Ο καθορισμός του μεγέθους δείγματος έχει άμεση σχέση με το βαθμό ακρίβειας των αποτελεσμάτων που είναι επιθυμητός για τη συγκεκριμένη μελέτη, και με το ύψος του συνολικού σφάλματος μέτρησης που μπορεί να θεωρηθεί αποδεκτό.». Πράγματι, προκειμένου τα ερευνητικά αποτελέσματα να είναι ακριβή το μέγεθος του δείγματος χρειάζεται να είναι επαρκές. Στη παρούσα μελέτη, δεδομένου πως αυτή διεξήχθη μέσω της ποιοτικής ερευνητικής μεθόδου, το μέγεθος του δείγματος θα μπορούσε να είναι μικρότερο των επτά συμμετεχόντων. Ωστόσο κρίθηκε ορθό πως το σύνολο, ελάχιστα, παραπάνω ατόμων θα προσέδιδε ακόμα μεγαλύτερη κατανόηση του υπό μελέτη θέματος και τα ερευνητικά αποτελέσματα θα σκιαγραφούσαν καλύτερα τη *trans εμπειρία*.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε πως τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης δεν είναι εφικτό να λειτουργήσουν ως γενικεύσεις και αυτό λόγω της επιλεγμένης δειγματοληπτικής μεθόδου της χιονοστιβάδας (*snowball sampling*). Παρόλα αυτά έχουν σημαντική αξία λόγω της εμβάθυνσης και λόγω της δύσκολης πρόσβασης στο υπό μελέτη πεδίο.

6). Ανάλυση ερευνητικών αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα του παρόντος ερευνητικού έργου προέρχονται από τις βιογραφικές-αφηγηματικές συνεντεύξεις που διεξήχθησαν με τα επτά trans άτομα της μελέτης. Οι συνεντεύξεις των συμμετεχόντων υποκειμένων ηχογραφήθηκαν και έπειτα απομαγνητοφωνήθηκαν. Στη συνέχεια, ακολούθησε η αποκωδικοποίηση των βιογραφικών συνεντεύξεων μέσω της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως τα παρόντα ερευνητικά αποτελέσματα δεν δύνανται να είναι γενικεύσιμα καθώς το μέγεθος του επιλεγμένου δείγματος είναι μικρό και άρα μη αντιπροσωπευτικό. Ωστόσο, μέσω της ποιοτικής μεθόδου έρευνας, τα αποτελέσματα σκιαγραφούν ένα ορισμένο μέρος της πραγματικότητας το οποίο αφορά στη «διαφορετικότητα» της *trans*, *έμφυλης*, *εμπειρίας*.

Στα αποτελέσματα της έρευνας περιλαμβάνονται στοιχεία τα οποία απαντούν τόσο στους ερευνητικούς άξονες, όσο και στην αρχική υπόθεση της παρούσας μελέτης. Δηλαδή, αφενός παρουσιάζονται οι απαντήσεις στους άξονες της έρευνας οι οποίοι αφορούν **i)** στο *έμφυλο βίωμα*, **ii)** στη *σεξουαλικότητα* και **iii)** στη *κοινωνική ζωή* των trans ατόμων και αφετέρου, δίνεται η απάντηση στο ερώτημα εάν και κατά πόσο το «διαφορετικό» βίωμα της έμφυλης ταυτότητας των trans ατόμων συνδέεται με την εν συνόλω «διαφορετικότητά» τους. Επιπλέον εξετάζεται ο ρόλος των επιμέρους κριτηρίων – δηλαδή των κριτηρίων της *ηλικίας*, του *μορφωτικού επιπέδου* και του *κοινωνικού status (κοινωνικής θέσης)* – που τέθηκαν από την ερευνήτρια.

Πριν προβούμε στην επιμέρους ανάλυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως – κατά τη διάρκεια της παρούσας μελέτης – μέσα από τη συνεχή ενασχόληση με τη *trans*, *έμφυλη*, *εμπειρία*, αναδεικνύεται έντονα ο παράγοντας της υποκειμενικότητας των συμμετεχόντων ατόμων. Αυτό σημαίνει πως κάθε συμμετέχον, trans, άτομο διαθέτει μία ξεχωριστή προσωπικότητα και βιώνει-εννοιολογεί υποκειμενικά τη ταυτότητα φύλου του και τις ευρύτερες εμπειρίες του. Παρόλα αυτά, εντός αυτών των βιωματικών εμπειριών, συναντώνται αρκετά κοινά σημεία. Από την άλλη πλευρά συναντώνται εξίσου διαφορές. Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε πως οι διαφορές αφορούν περισσότερο στα δύο άτομα της μελέτης τα οποία αυτοπροσδιορίζονται ως *non-binary agender (μη δυαδικό, άφυλο άτομο)* και ως *non-binary gender-fluid (άτομο με μη δυαδικό, ρευστό φύλο)* αντίστοιχα.

Τα συγκεκριμένα trans άτομα βιώνουν με μία ξεχωριστή αίσθηση τη ταυτότητα φύλου τους από τα υπόλοιπα συμμετέχοντα trans άτομα. Αυτή η ξεχωριστή βιωματική αίσθηση της έμφυλης ταυτότητάς τους έγκειται στο γεγονός πως, τα εν λόγω άτομα βιώνουν μία *ασυμφωνία* με το εκχωρημένο, βιολογικό, φύλο τους η οποία αφορά περισσότερο στη μη ταύτισή τους με το καθιερωμένο δίπολο γυναίκα/άνδρας, ενώ τα υπόλοιπα πέντε trans άτομα ταυτίζονται με μία γυναικεία ή ανδρική έμφυλη ταυτότητα. Επομένως κρίνεται ορθό η ανάλυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων να εστιάσει ξεχωριστά τόσο στα πέντε trans άτομα τα οποία ταυτίζονται με μία συγκεκριμένη έμφυλη ταυτότητα – δηλαδή η εστίαση να αφορά στις τρεις trans γυναίκες και στους δύο trans άνδρες – όσο και στα δύο μη δυαδικά άτομα (*non-binary agender* και *non-binary gender-fluid*) της μελέτης. Με αυτό τον τρόπο θα καταστούν πιο κατανοητά τα πεδία που αφορούν στο έμφυλο βίωμα και στη «διαφορετικότητα» των συμμετεχόντων υποκειμένων, τα οποία – παρά το γεγονός πως όλα αυτοπροσδιορίζονται ως trans άτομα, για λόγους που θα αναφέρουμε – διαθέτουν μεταξύ τους κάποια ξεχωριστά χαρακτηριστικά που χρίζουν αναλυτικής παρουσίασης.

Εκτενέστερα όσον αφορά στο **έμφυλο βίωμα** αποδεικνύεται πως τα έξι από τα επτά συμμετέχοντα υποκείμενα, δηλαδή οι τρεις trans γυναίκες, οι δύο trans άνδρες και το ένα άτομο εκ των δύο μη δυαδικών ατόμων της έρευνας, βιώνουν – ήδη από τη μικρή ηλικία – το φύλο τους, όπως ακριβώς το βιώνουν όλα τα άτομα. Με άλλα λόγια, τα έξι από τα επτά υποκείμενα της έρευνας δηλώνουν πως όντας μικρά παιδιά ήταν σε θέση να αισθάνονται εσωτερικά το φύλο τους, να γνωρίζουν δηλαδή σε ποιο φύλο ανήκουν. Αυτό το εσωτερικό έμφυλο βίωμα εκφραζόταν σε οποιαδήποτε διάσταση της παιδικής ηλικίας τους, δηλαδή στην επιλογή των ρούχων, στην επιλογή των παιδικών παιχνιδιών ή στην επιλογή της φιλικής παρέας. Από τα συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα της μελέτης λίγα είναι εκείνα που υποστηρίζουν πως ένιωθαν κάπως «διαφορετικά» όντας σε μία μικρή ηλικία.

1). « Ερευνήτρια: *Πώς ένιωθες ως παιδί;*

Καλλιρόη (trans γυναίκα, 16 ετών): *Από το δημοτικό, επειδή δεν ήξερα και τίποτα .. δηλαδή δεν μπορούσα να κάνω κάτι. Δηλαδή έλεγα συνέχεια γιατί γεννήθηκα έτσι και δεν γεννήθηκα απλά κορίτσι. Τα πράγματα θα ήταν πολύ πιο εύκολα αν είχα γεννηθεί απλά ως κορίτσι ».*

2). « Νεφέλη (trans γυναίκα, 29 ετών): (...) δεν μπορούσα να καταλάβω τί γίνεται γύρω μου και να νιώσω και γω η ίδια καλά με το τί ήμουνα. (.....) Θυμάμαι ας πούμε τον εαυτό μου, όταν ήμουνα μικρό παιδί, που έμπαινα κάτω από τις κουβέρτες και μ' άρεσε να μη βλέπω τίποτα. (...) Και όσο πιο καλυμμένη ένιωθα, τόσο πιο ασφαλής ένιωθα.

Ερευνήτρια: Ασφαλής σχετικά με τί;

Νεφέλη: Σχετικά.. δεν μπορούσα να το προσδιορίσω τότε. Η εξήγηση που έχω δώσει εγώ ως ενήλικη είναι.. αυτό που μπορούσα να καταλάβω είναι ότι το σώμα μου.. δεν αισθανόμουν εγώ καλά.

Ερευνήτρια: Δηλαδή όταν έβλεπες γυμνό το σώμα σου τί δημιουργούταν, ας πούμε, στο κεφάλι ενός παιδιού;

Νεφέλη: Στο κεφάλι του παιδιού δεν θυμάμαι τί ακριβώς δημιουργούταν. Θυμάμαι ότι απλά το απέφευγα. Δεν ξέρω να στο εξηγήσω. (...) Δηλαδή νιώθω ότι ήταν κάτι που δεν μπορούσα να το κάνω συγκεκριμένο, ήταν σαν να ξέρω ότι υπάρχει κάτι λάθος και δεν μπορώ να το ορίσω. Δεν είχα την ωριμότητα, το μυαλό.. δεν ξέρω και γω τί.. Και απλά έψαχνα τρόπο να το αγνοήσω, να το ξεχάσω.. ».

3). « Ερευνήτρια: Θα ήθελα να ξεκινήσουμε από τα παιδικά χρόνια και να μου πείτε πώς είναι η Μάγδα τότε.

Μάγδα (trans γυναίκα, 44 ετών): Κοίταξε.. Η Μάγδα κατάλαβε, βασικά, το φύλο της όταν ήταν 3-4 ετών και αυτό το εξωτερίκευσε από τότε. Δηλαδή το είχα πει στους γονείς μου, στους δικούς μου.. στη γιαγιά μου, στον παππού μου.. Ότι με το μυαλό ενός παιδιού, εφόσον μου αρέσουν οι κούκλες, μου αρέσει να παίζω με κορίτσια και όλα αυτά.. Άρα αφού όλα αυτά τα κάνουν τα κορίτσια, άρα και εγώ είμαι κορίτσι. Οπότε κάπως έτσι ξεκίνησε το «coming out», θα λέγαμε, σε εισαγωγικά ».

4). « Ερευνήτρια: Πώς είναι ο Ορέστης σε παιδική ηλικία;

Ορέστης (trans αγόρι, 15 ετών): Όταν ήμουν μικρός, βασικά από πολύ μικρή ηλικία είχα αντιληφθεί ότι το σώμα που μου αποδόθηκε δεν συμβαδίζει με αυτό που είμαι.

Ερευνήτρια: Από ποιά ηλικία δηλαδή;

Ορέστης: Ε, από τα 5-6.. (...) Αλλά όταν ήμουν πιο μικρός έλεγα.. πιο εύκολα στους δικούς μου το τί νιώθω. Δηλαδή αυτό που σκεφτόμουνα και ένιωθα τους το έλεγα. Αλλά δεν είχε καλό αποτέλεσμα στη συνέχεια. Θυμάμαι, ήμουνα μία μέρα και πηγαίνω.. η μάνα μου έπλενε τα πιάτα. Και πηγαίνω και της κάνω, ξέρω γω, είμαι αγόρι. Σε μία ηλικία 5 στα 6. Και η μάνα μου με κοιτάει, σου λέει τί λέει τώρα.. και γυρνάει και μου κάνει ξέρω γω.. δεν είσαι αγόρι, είσαι σαν εμένα. Και εγώ δεν ήξερα τί να της απαντήσω, γιατί όταν είσαι σε μικρή ηλικία δεν έχεις στερεότυπα, δεν έχεις τίποτα στο μυαλό σου.. οπότε λες αυτό που νιώθεις, αυτό που λέει η καρδιά σου. Ούτε επηρεάζεσαι, ούτε είναι κάτι που συμβάλλει σε αυτό. Και θυμάμαι ότι έβλεπε η μάνα μου ότι δεν μου άρεσε να ντύνομαι με γυναικεία ρούχα ή με τα ρούχα που με έντυνε εκείνη, το ο,τιδήποτε και προτιμούσα να φοράω ρούχα του αδερφού μου... ».

5). « Ερευνήτρια: Σπύρο, πάμε να ξεκινήσουμε κάπως από την αρχή. Να μου πεις για τα παιδικά σου χρόνια. Τί βιώνεις τότε; Πώς είσαι;

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): Θυμάμαι τον εαυτό μου.. Η πιο παλιά μου ανάμνηση είναι γύρω στα 3-4 νομίζω, που .. απλά δεν ήξερα τί είναι το φύλο, δεν μπορούσα να ξεχωρίσω. Δεν ήξερα τί είναι το αγόρι και το κορίτσι, ήξερα απλά.. έβλεπα απλά παιδάκια στο ύψος μου και ανθρώπους διπλάσιους από μένα. Δεν ήξερα να ξεχωρίσω τίποτε άλλο. Απλά θυμάμαι ότι εγώ «είχα πείσει» τον εαυτό μου, μέσα σε εισαγωγικά.. Εγώ ήξερα, βασικά, ότι είμαι αγόρι. Λειτουργούσα ως αγόρι. Ταυτιζόμουν και εκφραζόμουν ως αγόρι. Δηλαδή έπαιζα με αγοράκια στο παιδικό σταθμό, μου άρεσαν κοριτσάκια, πήγαινα στη δασκάλα μου λουλουδάκια. Όταν μας βάζανε σε μία σειρά, εγώ πήγαινα με τα αγοράκια. Είχα πείσει τον εαυτό μου, ήξερα, ότι ήμουνα αγόρι. Όταν πέρασε λίγο ο καιρός και έφτασε η ώρα να πάω στο δημοτικό, εκεί έπεσα λίγο από τα σύννεφα.. που έπρεπε να μάθω τί είναι το κορίτσι και ότι βιολογικά ανήκω εκεί. Εξεπλάγην ».

6). « Ερευνήτρια: Θέλω να ξεκινήσουμε από τη παιδική ηλικία, να μου πεις πώς ήσουν ως παιδί.. πώς ένιωθες; Εάν ένιωθες κάτι, τότε, σε σχέση με το πώς έφτασες να αυτοπροσδιορίζεσαι σήμερα ως non-binary gender-fluid άτομο.

Φρίξος (non-binary gender-fluid, μη δυαδικό άτομο με ρευστό φύλο, 23 ετών): Δεν θυμάμαι καθόλου αν στα 3-4 έβλεπα να υπάρχει κάτι διαφορετικό.

Αλλά τουλάχιστον από τα 6-7, που η μνήμη μου ήταν πολύ πιο σταθερή και πολύ πιο διαυγής, είχα σημάδια ότι ήμουν ένα θηλυπρεπές αγόρι και ότι έφτανα στο κομμάτι να νιώθω πολύ πιο έντονα το θηλυκό μέσα μου παρά το αρσενικό. Ένωθα ότι δεν κολλούσα. Δεν ταίριαζε ο ρόλος τόσο πολύ ».

Ωστόσο, με τη πάροδο της ηλικίας – μιλάμε για τη μετάβαση στη προ-εφηβεία και στην εφηβεία, κυρίως – επέρχεται το στάδιο της συνειδητοποίησης του φύλου το οποίο συνδέεται άρρηκτα με το εκχωρημένο, βιολογικό, σώμα και το οποίο επιδρά με έναν ιδιαίτερο τρόπο στα τέσσερα από τα επτά trans άτομα της έρευνας. Κατά τη διάρκεια της προ-εφηβείας και της εφηβείας το βιολογικό σώμα αναπτύσσεται περαιτέρω και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να γίνεται πιο εμφανές το φύλο και πιο διακριτά τα χαρακτηριστικά τα οποία εκείνο φέρει.

Η διαδικασία της γνωριμίας μεταξύ του εσωτερικού και του ενσώματου (βιολογικού) φύλου ήταν μία διαδικασία επίπονη για τα τέσσερα από τα επτά trans άτομα της μελέτης. Αυτό σημαίνει πως τα συγκεκριμένα trans άτομα συνειδητοποιώντας πια πως το εσωτερικά βιωμένο φύλο τους δεν συνάδει με το ενσώματο, εκχωρημένο, φύλο ήρθαν αντιμέτωπα με ένα αίσθημα έντονου συναισθηματικού πόνου – μερικά άτομα το ονόμασαν ως *δυσφορία φύλου* – το οποίο περιελάμβανε αισθήματα απέχθειας ή καταπίεσης προς τα έμφυλα χαρακτηριστικά που έφερε το βιολογικό σώμα τους. Παραδείγματα έμφυλων χαρακτηριστικών, τόσο για τις trans γυναίκες όσο και για τους trans άνδρες, αποτελούν τα γεννητικά όργανα. Ειδικότερα για τους trans άνδρες τα έμφυλα χαρακτηριστικά συνδέονται εξίσου με την ανάπτυξη των μαστών και με τη παρουσία της έμμηνου ρήσης. Τα εν λόγω έμφυλα χαρακτηριστικά δύνανται να προκαλέσουν μία επίπονη εσωτερική διερώτηση στα trans άτομα καθώς εκείνα έρχονται αντιμέτωπα με μία ενσώματη πραγματικότητα που δείχνει να μη συνάδει με το έμφυλο βίωμα που νιώθουν εσωτερικά. Αυτή είναι ακριβώς η ερμηνεία που μπορεί να περιγράψει κατάλληλα τους όρους *trans*, *ασυμφωνία* ή *δυσφορία φύλου*, οι οποίοι χρησιμοποιούνται συχνά και από τα ίδια τα υποκείμενα της παρούσας έρευνας.

Σύμφωνα με τις βιωματικές εμπειρίες των τεσσάρων trans ατόμων της μελέτης, δηλαδή των δύο trans γυναικών και των δύο trans ανδρών, το βιολογικό σώμα διαδραματίζει έναν κυρίαρχο ρόλο στο βίωμα του φύλου τους.

Το βιολογικό σώμα, το σώμα που εκχωρείται δηλαδή σε κάθε άτομο από τη στιγμή της γέννησής του, φέρει κάποια ανθρώπινα χαρακτηριστικά τα οποία όμως έχουν ορισθεί κοινωνικά εκ των προτέρων και τα οποία, κατά αυτό τον τρόπο, διαχωρίζουν το γυναικείο από το ανδρικό φύλο. Συνεπώς το βιολογικό σώμα των trans ατόμων, το οποίο υπό τους κοινωνικούς όρους είτε προσδιορίζει ένα ανδρικό είτε ένα γυναικείο φύλο, λειτουργεί ως ένα «εμπόδιο» ως προς τη προσωπική αντίληψη που έχουν για το φύλο τους. Το εκ γενετής εκχωρημένο σώμα είναι εκείνο το χαρακτηριστικό που ευθύνεται για την *ασυμφωνία* (ή τη *δυσφορία*) μεταξύ του εσωτερικά βιωμένου και του ενσώματου φύλου. Είναι εκείνο το χαρακτηριστικό το οποίο παρά το γεγονός πως αποδόθηκε στα άτομα κατά τη γέννησή τους εν τούτοις, στο παράδειγμα των τεσσάρων trans ατόμων της μελέτης το βιολογικό σώμα βιώνεται ως ένα λάθος της φύσης, ως ένα ξένο χαρακτηριστικό, ως κάτι που τα οδηγεί στο να αισθάνονται μιανό ως άτομα και ως κάτι που προκαλεί πόνο ή καταπίεση.

1). « Ερευνήτρια: Αναφέρθηκες σε διαφορές σχετικά με το σώμα, ότι διέκρινες κάποια χαρακτηριστικά τα οποία μεγαλώνοντας έβλεπες, ως πούμε, ότι είναι κάπως «διαφορετικά». Τι ήταν εκείνο που βίωνες εσύ;

Καλλιρόη (trans γυναίκα, 16 ετών): Συνειδητοποίησα.. Βασικά, από πολύ καιρό πριν είχα συνειδητοποιήσει ότι αρκετά μέρη του σώματός μου δεν ταιριάζουν σε εμένα. Δηλαδή και από μικρή ηλικία που έβλεπα τη μαμά μου να έχει κάτι διαφορετικό από εμένα, ένιωθα πίεση. Κάπως έτσι. Αυτό ήταν στα 9 μου και στα 10 μου, εκεί.

Ερευνήτρια: ΟΚ. Στα 9 και στα 10, λοιπόν, συνειδητοποιείς τις διαφορές;

Καλλιρόη: Ναι, τις διαφορές του σώματός μου σε σχέση με τα άλλα κορίτσια.

Ερευνήτρια: Πώς ήταν αυτό για σένα, Καλλιρόη;

Καλλιρόη: Όπως είπα και πριν, καταπιεστικό κατά κάποιον τρόπο. Δεν μου άρεσε. Λίγο πολύ αγάδιαζα. Και δεν μπορούσα.. δεν ήθελα καν να βγάλω τα ρούχα μου, ποτέ. Ακόμα και στη παραλία.. ένιωθα.. δεν ήθελα να βγάλω τη μπλούζα μου. Υπήρχανε καλοκαίρια που ακόμα και στη παραλία, έμπαινα μέσα στη θάλασσα με το μαγιό και τη μπλούζα ».

2). « Ερευνήτρια: Πώς αντιλαμβάνεται ο Ορέστης το σώμα του σε παιδική ηλικία; Μου λες ότι ήταν κάτι άλλο, δεν ήμουν εγώ.

Ορέστης (trans αγόρι, 15 ετών): Αρχικά πιστεύω ότι σίγουρα αυτό δεν είναι το σώμα μου, οπότε, όταν μιλάω δεν ξέρω.. δεν είναι το σώμα μου, είναι τελείως έξω από μένα. Δηλαδή είναι κάτι που το βλέπω και λέω αυτό σίγουρα δεν είμαι εγώ. Δηλαδή, δεν ξέρω για ποιο λόγο μου το έδωσε η φύση αλλά σίγουρα αυτό δεν είμαι εγώ. Είναι κάτι το τελείως έξω από μένα.. Και είναι πολύ καταπιεστικό να είσαι σε ένα σώμα που είναι έξω από εσένα τελείως. (...) Πιστεύω ότι είναι πολύ καταπιεστικό το ότι ζω 15 χρόνια σε ένα σώμα που στην ουσία δεν είναι δικό μου και είναι κάτι τελείως έξω από μένα ».

3). « Ερευνήτρια: Στην εφηβεία τί σχέση έχεις πλέον με το σώμα σου;

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): Στην εφηβεία ξεκίνησα να έχω πολύ έντονη δυσφορία φύλου. Πολύ έντονη δυσφορία φύλου. Ξεκίνησα... ξέρεις, στην εφηβεία που όλα τα παιδάκια ανακαλύπτουνε το σώμα τους.. Εγώ έβλεπα το πολύ λάθος σώμα, ξεκίνησα σιγά-σιγά μπερδεμένος. Δεν είχα τα χαρακτηριστικά του σώματος που θα θελα να έχω ώστε να εκφραστή μέσα από αυτά. Οπότε ήτανε για εμένα σαν ένα κελί που ήμουνα φυλακισμένος και δεν μπορώ να εκφραστή όπως θέλω ».

Χαρακτηριστικό είναι και το παράδειγμα της Νεφέλης (trans γυναίκα, 29 ετών) η οποία, ως έφηβη, είχε αποπειραθεί να απαλλαγεί από τα γεννητικά όργανά της μέσω της χρήσης ενός αιχμηρού αντικειμένου. Η ίδια αφηγείται:

« Νεφέλη: (...) Κάποια στιγμή θυμάμαι, νομίζω ήταν 1^η γυμνασίου, είχα πάρει έναν διαβήτη και σκεφτόμουν να το καρφώσω για να.. Γενικότερα ήταν μία πολύ απότομη μετάβαση».

Το συγκεκριμένο περιστατικό αποδεικνύει τον έντονο συναισθηματικό πόνο που νιώθουν μερικά trans άτομα καθώς συνειδητοποιούν πως το εσωτερικά βιωμένο φύλο τους δεν ταυτίζεται με το βιολογικό σώμα και κατά συνέπεια με το βιολογικό φύλο τους. Η Νεφέλη, εν προκειμένω, ένιωθε ήδη από μικρή ηλικία πως ήταν ένα «διαφορετικό» παιδί από τα υπόλοιπα παιδιά της ηλικίας της. Ως μικρό παιδί, ωστόσο, δεν ήταν εύκολο να ορίσει τον εσωτερικό κόσμο της. Αντλούσε όμως στοιχεία από τον εσωτερικό, «φαντασιακό» όπως περιγράφει, κόσμο της για να μπορεί να είναι όπως η ίδια ένιωθε.

« Νεφέλη: Δεν είπα ποτέ «είμαι κορίτσι», αλλά ήμουν κορίτσι στις φαντασιώσεις μου. Στις περισσότερες απ' αυτές.

Ερευνήτρια: Άρα ως παιδάκι, έφτιαχνες τη Νεφέλη στο μυαλό σου ως κορίτσι;

Νεφέλη: Ναι. Είχα πάρα πολλές.. Πολλές φορές έβαζα τον εαυτό μου στη θέση των ηρωίδων που έβλεπα. Δηλαδή θυμάμαι ότι... εντάξει, από τις σειρές που έβλεπα και τις ιστορίες που διάβαζα.. Θυμάμαι ότι μου άρεσε πάρα πολύ η Αφροδίτη, ας πούμε. Ναι και.. Δεν ήταν μόνο αυτή η φαντασίωση, θυμάμαι ότι πάρα πολύ συχνά έπαιρνα τον ρόλο του κοριτσιού. Θυμάμαι μία από τις λίγες αναμνήσεις που έχω ως παιδί, που είναι και πάλι θολή αλλά λίγο πιο συγκεκριμένη.. είναι που .. Κάθομαι με ένα κορίτσι σε.. πρέπει να ήταν παιδική χαρά και.. νομίζω ήταν σε κάποια εκδρομή του σχολείου και θυμάμαι ότι εγώ ήθελα να παίξω τη νύφη, τη σύζυγο; Κάτι τέτοιο.. και θυμάμαι πως είχε φανεί περίεργο στο κοριτσάκι. Δεν θυμάμαι αν ήταν άλλα παιδιά γύρω, αλλά θυμάμαι πολύ συγκεκριμένα αυτό το πράγμα ».

Όμως στη πορεία ο «φαντασιακός» κόσμος της Νεφέλης παύει να τη καλύπτει και, κατά τη διάρκεια της εφηβείας της, έρχεται αντιμέτωπη με τη πραγματικότητα του σώματός της και συνεπώς με τη πραγματικότητα του βιολογικού φύλου της, γεγονός που επιδρά αρνητικά στα συναισθήματα που θρέφει για τον εαυτό της.

« Ερευνήτρια: Τί συμβαίνει στην εφηβεία, λοιπόν;

Νεφέλη: Στην εφηβεία συμβαίνει ότι.. Το σώμα μου αρχίζει και έχει κάποιες.. συμπεριφορές που δεν μπορώ να εξηγήσω στην αρχή. Εντάξει.. και παρατηρώ πράγματα πάνω στο σώμα μου. Η ανάπτυξη..

Ερευνήτρια: Όπως;

Νεφέλη: Συνειδητοποίησα για πρώτη φορά, για τα καλά, ότι είχα πέος. Και δεν ήξερα πώς να νιώσω μ' αυτό. Θυμάμαι ότι για μία περίοδο, κάλυπτα .. όχι για μία περίοδο, για πάρα πολύ.. Σου είπα για τις κουβέρτες..

Ερευνήτρια: Ναι, ναι.

Νεφέλη: Άρχισα να αρνούμαι να κάνω μπάνιο, δεν ήθελα για ένα διάστημα. Θυμάμαι για κάποια στιγμή η γιαγιά μου είχε φρικάρει, δεν ήθελα για μία εβδομάδα να κάνω μπάνιο.

Ερευνήτρια: Αυτό γιατί; Ένιωθες περίεργα με τη θέα του σώματος και συγκεκριμένα του πέους;

Νεφέλη: Ναι.. ένοιωθα ότι κάτι δεν πήγαινε καλά και δεν κοίταζα εκεί κάτω, γενικότερα. Θυμάμαι ότι τέλη γυμνασίου, αρχές λυκείου, άρχισα να σκέφτομαι πράγματα όπως.. πως θα θελα να έφευγε αυτό το πράγμα. Κάποια στιγμή θυμάμαι, νομίζω ήταν 1^η γυμνασίου, είχα πάρει έναν διαβήτη και σκεφτόμουν να το καρφώσω για να.. Γενικότερα ήταν μία πολύ απότομη μετάβαση.

Ερευνήτρια: Αυτό σε τί ηλικία συνέβη, Νεφέλη;

Νεφέλη: 12-13.. θυμάμαι ότι σκεφτόμουν αυτό με τον διαβήτη ».

Ωστόσο – έχοντας αναφερθεί παραπάνω στον παράγοντα της υποκειμενικότητας – το βίωμα του βιολογικού σώματος δεν είναι ίδιο για όλα τα trans άτομα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Μάγδας (trans γυναίκα, 44 ετών), η οποία αναφέρει πως από μικρή ηλικία δεν είχε ιδιαίτερο θέμα με το σώμα της. Η ίδια επισημαίνει πως αποδέχθηκε το βιολογικό σώμα της και πιστεύει πως το φύλο των ανθρώπων δεν ορίζεται από τα γεννητικά όργανά τους. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

« Ερευνήτρια: Η Μάγδα πώς αισθάνεται ως παιδάκι με το φύλο και με το σώμα της;

Μάγδα: Μια χαρά. (...) Έναν trans άνθρωπο, όπως και γενικότερα το φύλο, δεν τον προσδιορίζει.. Το φύλο μας δεν προσδιορίζεται απ' αυτό που κουβαλάμε στο καβάλο μας. Το φύλο το προσδιορίζει η αίσθηση που έχουμε εμείς εσωτερικά για το φύλο μας».

Όσον αφορά στα δύο μη δυαδικά άτομα της μελέτης το **έμφυλο βίωμα** δεν συνδέεται με την αντίληψη περί σώματος, δεδομένου πως τα συγκεκριμένα άτομα δεν έχουν βιώσει κάποια *δυσφορία* ως προς το βιολογικό σώμα τους. Βιώνουν, όμως, ασυμφωνία-δυσφορία ως προς την έμφυλη ταυτότητά τους. Πιο συγκεκριμένα το άτομο που αυτοπροσδιορίζεται ως άφυλο (*non-binary agender*) ανήκει βιολογικά στο γυναικείο φύλο, ωστόσο, δηλώνει πως δεν ταυτίζεται με αυτό. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως το συγκεκριμένο άτομο επέλεξε να αυτοπροσδιορίζεται ως άφυλο στην ηλικία των 26 ετών λόγω ιδεολογικών αντιλήψεων, αρχικά, και όχι λόγω εσωτερικών βιωμάτων. Ωστόσο ως άτομο, συνειδητοποίησε πως μέσω της αφυλίας αισθάνεται καλύτερα και πιο απελευθερωμένα. Όπως αναφέρει:

« Ερευνήτρια: Ας ξεκινήσουμε λίγο από τα παιδικά χρόνια. Πώς ήσουν τότε; Πώς ένιωθες;

N. (non-binary agender, μη δυαδικό άφυλο άτομο, 27 ετών): Δεν είχε περάσει από το μυαλό μου κάποιος προβληματισμός σε σχέση με τα ζητήματα ταυτότητας φύλου όσο ήμουνα σε πιο μικρή ηλικία. Δεν ήτανε κάτι που με είχε απασχολήσει σε εκείνη τη περίοδο. Όλη αυτή η διαδικασία στην οποία μπήκα ξεκίνησε πάρα πολύ αργότερα. Δηλαδή από το γυμνάσιο και μετά, ενδεχομένως, που βρισκόμουνα σε μία διαδικασία ανακάλυψης του εαυτού και μία προσπάθεια να βρω και να δημιουργήσω μία ταυτότητα για μένα. Αλλά σε πάρα πολύ μικρή ηλικία δεν ήταν κάτι το οποίο με είχε προβληματίσει. Εγώ θα έλεγα ότι.. πήγαινα με βάση τη νόρμα. (...) Ε, το τσακ γίνεται όταν άρχισα και εγώ να διαβάζω γύρω από το κομμάτι της σεξουαλικότητας και λοιπά.. Κάποια βιβλία που έχουνε γράψει άνθρωποι που έχουνε ασχοληθεί με σπουδές φύλου. Τότε άρχισα να βλέπω πόσο θεμέλιο είναι το φύλο πάνω στο οποίο δομείται η σεξουαλικότητα. Επομένως τα ερωτηματικά μου και όλος μου ο προβληματισμός άρχισε να μετακινείται από το κομμάτι της σεξουαλικότητας στο κομμάτι του φύλου.

Ερευνήτρια: Να ρωτήσω όμως κάτι; Αυτό έρχεται και δρά σε εσένα βιωματικά; Δηλαδή μου περιγράφεις τώρα κάτι που αλλάζει ιδεολογικά, ας το πούμε..

N: Ναι, ξεκινάει ιδεολογικά.

Ερευνήτρια: Γιατί υπάρχει μία διαφορά. Άλλο το τί αισθάνομαι, τί βιώνω και άλλο το ότι μου κάνει κλικ στον εγκέφαλο κάτι, το ψάχνω και ιδεολογικά με καλύπτει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο.

N: Αυτό. Η αλήθεια είναι ότι σε μένα ξεκίνησε ακριβώς έτσι όπως το περιγράφεις, ιδεολογικά και όσο περνάει ο καιρός βλέπω ότι οι πρακτικές αποχρώσεις, ας πούμε, αυτής της ιδεολογίας είναι κάτι που εμένα σε προσωπικό επίπεδο με κάνει να αισθάνομαι καλύτερα, πιο απελευθερωμένα και παράλληλα συνειδητοποιώ ότι κοινωνικά είναι πολύ πιο δύσκολο.

Ερευνήτρια: Να ρωτήσω κάτι, αυτό που τέλος πάντων υιοθετείς, τελικά.. είναι, ας το πούμε, και ένα δικό σου προσωπικό «χτύπημα» σε αυτό που κοινωνικά έχει κατασκευαστεί; Λειτουργεί έτσι;

N: Σίγουρα ναι.

Ξέρεις, θέλω να βλέπω τον εαυτό μου σαν ένα, σε εισαγωγικά, «κοινωνικό πειραματόζωο» το οποίο σαν υποκείμενο θα δοκιμάσω να αναμετρηθώ, σε προσωπικό επίπεδο πλέον, με όλο αυτό το οποίο έχει κατασκευαστεί για να δω μέχρι που το αντέχω.. Ή πόσο εύκολο είναι ή πόσο δύσκολο είναι και τα λοιπά.

Ερευνήτρια: Αυτό, σε ποιά ηλικία δηλώνεις άφυλο;

N: Το δήλωσα πέρυσι ».

Το δεύτερο μη δυαδικό άτομο το οποίο αυτοπροσδιορίζεται ως *non-binary gender-fluid* (μη δυαδικό άτομο με ρευστό φύλο) ανήκει βιολογικά στο ανδρικό φύλο ωστόσο, όπως δηλώνει, βιώνει από μικρό παιδί δύο έμφυλες ταυτότητες, τη γυναικεία και την ανδρική ταυτότητα. Αυτές οι ταυτότητες, μάλιστα, συμβαίνει να εναλλάσσονται ανά χρονικά διαστήματα. Συνεπώς παρατηρείται μία έμφυλη ρευστότητα, η οποία μεταβαίνει από την αρρενωπή προς τη θηλυκή πλευρά του συγκεκριμένου ατόμου και αντίστροφα. Σχετικά με τον αυτοπροσδιορισμό του, αναφέρει:

« Ερευνήτρια: Πώς αυτοπροσδιορίζεσαι;

Φρίξος (23 ετών): Ως *non-binary gender-fluid*, δηλαδή το φύλο μου είναι ρευστό. Άλλες φορές νιώθω, κατά διαστήματα, πολύ πιο αρρενωπός και προς το κομμάτι το αρσενικό και άλλα διαστήματα, για πολύ περισσότερο καιρό, πιο πολύ στο θηλυκό. Αλλά υπήρχαν φορές που μπορεί να ένιωθα πιο πολύ άνδρας, πιο πολύ αγόρι αλλά πάντα το θηλυκό, κάποιες φορές περισσότερο, υπερίσχυε. Μπορεί να έλεγα ότι είμαι 70% αρσενικό, θα έλεγα ότι είμαι και ένα 30% θηλυκό. Δηλαδή δεν εξαφανιζόταν η θηλυπρέπειά μου, περισσότερο. Πάντα παρέμενε.. και σε πιο νεαρή ηλικία ».

Όσον αφορά στη **σεξουαλικότητα** των trans ατόμων της μελέτης, εκείνη βιώνεται εξίσου υποκειμενικά. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως ο σεξουαλικός προσανατολισμός – όπως αναδείχθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας – δεν σχετίζεται απόλυτα με το φύλο των ατόμων. Αυτό σημαίνει πως οι σεξουαλικές προτιμήσεις αποτελούν ένα ξεχωριστό πεδίο για τα trans άτομα της μελέτης, το οποίο δύναται να μη συνδέεται με την έμφυλη ταυτότητά τους. Ειδικότερα τέσσερα από τα επτά trans άτομα αυτής της έρευνας, δηλαδή οι τρεις trans γυναίκες και ο ένας trans άνδρας, έχουν έναν ετερόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό. Με άλλα λόγια οι τρεις trans γυναίκες ελκύονται σεξουαλικά από άνδρες, ενώ ο ένας trans άνδρας ελκύεται σεξουαλικά από γυναίκες.

Ο δεύτερος trans άνδρας (ή trans αγόρι, ηλικίας 15 ετών) δηλώνει πως μέχρι στιγμής διαθέτει έναν ετερόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό ωστόσο, δεν αρέσκεται στο να θέτει ταμπέλες σε τέτοιου είδους προτιμήσεις. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει πως είναι *asexual* και *pansexual*.

« Ερευνήτρια: Ορέστη, ελκύεσαι ερωτικά από κορίτσια, από αγόρια ή και από τα δύο φύλα;

Ορέστης: Βασικά δεν είναι αυτό που κοιτάω το φύλο ή το τί έχει ο άλλος μέσα στο παντελόνι του. Δηλαδή, πιστεύω ότι θα έκανα κάτι και με αγόρι και με κοπέλα ή κάτι εκτός δίπολου ή κάτι.. δεν ξέρω, το ο,τιδήποτε. Είμαι *pansexual* και *asexual*, δεν ξέρω άμα ξέρετε ».

Πέραν του σεξουαλικού προσανατολισμού όμως, αξίζει να αναφέρουμε πως σημαντικός παράγοντας στο βίωμα της σεξουαλικότητας των trans ατόμων της μελέτης αναδεικνύεται και πάλι το βιολογικό σώμα. Το βιολογικό σώμα δρα ως ένα χαρακτηριστικό που αντιμετωπίζεται «αμήχανα» από τα τρία trans άτομα της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα η μία trans γυναίκα αναφέρει πως θυμάται τον εαυτό της να επιθυμεί τον σωματικό πόνο, κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής συνεύρεσης, γεγονός που δρούσε ως ένα είδος «αυτό-τιμωρίας» προς το βιολογικό σώμα που της έχει αποδοθεί. Κατά κάποιον τρόπο, ήθελε να δει το βιολογικό σώμα της να πονάει. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

« Νεφέλη (trans γυναίκα, 29 ετών): Συνειδητοποίησα για πρώτη φορά, για τα καλά, ότι είχα πέος. Και δεν ήξερα πώς να νιώσω μ' αυτό. (...) Όταν σκεφτόμουν τον εαυτό μου ως γυναίκα, τον αισθανόμουν.. είχε μεν ο άλλος τον ρόλο του κυρίαρχου, αλλά δεν ήταν.. αυτό είχε ένα όριο. Όταν σκεφτόμουν τον εαυτό μου με το κανονικό μου σώμα, θυμάμαι ότι ήταν πολύ πιο βίαιη η φαντασίωση. Φαντασιωνόμουν ότι με βιάζανε, ότι με χτυπάγανε, ότι.. (...) Θυμάμαι ότι οι πιο δύσκολες φαντασιώσεις μου ήταν όταν με φαντασιωνόμουν με τα ανδρικά μου στοιχεία.. Ενώ όταν φαντασιωνόμουν θηλυκά στοιχεία, δεν πόνναγα σ' αυτή τη σκέψη, δεν μου κάνει κακό ».

Επιπλέον το σώμα επιδρά με έναν ιδιαίτερο τρόπο και στη σεξουαλικότητα των δύο trans ανδρών της μελέτης, οι οποίοι δηλώνουν πως δεν επιθυμούν να τους αγγίζουν τα άτομα με τα οποία αναπτύσσουν ερωτικές σχέσεις.

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα των συμμετεχόντων trans ανδρών, το βιολογικό σώμα λειτουργεί ως μία παγίδα, ως ένα χαρακτηριστικό που επιφέρει κόμπλεξ-δυσφορία και ως ένα σώμα που δεν διαθέτει τα κατάλληλα γεννητικά όργανα προκειμένου η σεξουαλική συνεύρεση να αποκτήσει μία παραπάνω ουσία.

1). « Ερευνήτρια: *Τί είναι αυτό που σε καταπιέζει; Είναι η φύση του σώματος, όπως αντιλαμβάνομαι, δηλαδή αυτά που έχουμε ορίσει ως «γυναικεία» χαρακτηριστικά ας πούμε..*

Ορέστης (trans αγόρι, 15 ετών): *Ναι.*

Ερευνήτρια: *Αυτό σε καταπιέζει;*

Ορέστης: *Ναι, γιατί είναι γυναικείο και δεν.. Δεν ταιριάζουν σε μένα, ναι. Είναι αυτό που λέμε η δυσφορία, δηλαδή βλέπεις εσένα και λες αυτό δεν είμαι εγώ.*

Ερευνήτρια: *Είναι εμπόδιο το σώμα για εσένα; Δηλαδή, ας πω και στις σεξουαλικές επαφές..*

Ορέστης: *Όπως σας είπα ή τουλάχιστον προσωπικά για εμένα, είναι αυτό που λέμε η δυσφορία. Βλέπεις εσένα και λες ότι αυτό δεν είμαι εγώ. Εκτός από αυτό, δεν είμαι εγώ και γι' αυτό το λόγο δεν θέλω να με αγγίζω. Και ακριβώς επειδή δεν θέλω να με αγγίζω έχω πολύ μεγάλο κόμπλεξ και να με αγγίζουνε. Δεν θέλω να με αγγίζουνε στο οποιοδήποτε σημείο του σώματος, δηλαδή στα ελάχιστα σημεία που θα αφήσω να με αγγίζουνε είναι, ας πούμε, τα χέρια. Δηλαδή έχω πολύ μεγάλο κόμπλεξ, δεν αφήνω να με αγγίζουνε γενικότερα ».*

2). « Ερευνήτρια: *Πότε ο Σπύρος έχει, αν έχει, τη πρώτη του σεξουαλική επαφή;*

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): *Αχ, στα 20; 21;*

Ερευνήτρια: *Πώς νιώθεις τότε με το σώμα σου;*

Σπύρος: *Δεν την άφησα να με αγγίξει ιδιαίτερα, δηλαδή εγώ έκανα ό,τι ήτανε να κάνω.*

Ερευνήτρια: *Το δέχτηκε αυτό;*

Σπύρος: *Το δέχτηκε, δεν είχε άλλη [επιλογή] (γέλια).. Γενικότερα είμαι λίγο κάθετος σε αυτά τα ζητήματα.*

Ναι, έχω πιο πολύ ενεργητικό ρόλο, δεν μου αρέσει ο παθητικός προς το παρόν, γιατί δεν έχω και τα κατάλληλα όργανα για να ασχοληθώ με το παθητικό μέρος. Βέβαια στον άλλον παραξενεύει όταν δεν τον αφήνεις να αγγίξει συγκεκριμένα μέρη του σώματός σου αλλά πρέπει να μπει και εκείνος στη διαδικασία.. Δηλαδή πρέπει να μπει και συ στη διαδικασία ότι εγώ νιώθω άσχημα με αυτό το πράγμα ».

Αναφορικά με το βίωμα της σεξουαλικότητας στα δύο μη δυαδικά άτομα της μελέτης, τα αποτελέσματα διαμορφώνονται κάπως διαφορετικά. Το άτομο της μελέτης που αυτοπροσδιορίζεται ως *non-binary gender-fluid* δηλώνει πως ελκύεται ερωτικά από το ανδρικό φύλο. Το άτομο που αυτοπροσδιορίζεται ως άφυλο (*non-binary agender*) ελκύεται ερωτικά από το γυναικείο φύλο και αναφέρει πως δεν αποδέχεται τον χαρακτηρισμό «λεσβία» καθώς το ίδιο δεν ταυτίζεται με το βιολογικό φύλο που του έχει αποδοθεί. Ο όρος «λεσβία» περιγράφει αποκλειστικά και μόνο τις γυναίκες που ελκύονται ερωτικά από άλλες γυναίκες. Εν προκειμένω, όμως, το συγκεκριμένο άτομο της μελέτης παρά το γεγονός πως του έχει εκχωρηθεί βιολογικά το γυναικείο φύλο, δεν ταυτίζεται με αυτό και άρα δεν αποδέχεται τον χαρακτηρισμό «λεσβία». Σχετικά με τον σεξουαλικό προσανατολισμό του, αναφέρει:

« N. (27 ετών): Πιο πολύ άρχισε να μου χτυπάει το κομμάτι του σεξουαλικού προσανατολισμού, πρώτα. Στο οποίο έβλεπα ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός μου δεν είναι ετεροφυλοφιλικός. Έβλεπα ότι δεν ένιωθα άνετα να κάνω τόσο πολύ παρέα με αγόρια και ήθελα περισσότερο να συναναστρέφομαι με κορίτσια και να περνάω χρόνο μόνο με κορίτσια. Ώσπου συνειδητοποίησα ότι υπάρχει κάτι άλλο πέρα από το φιλικό επίπεδο. Ενώ παράλληλα είχα ξεκινήσει τις πρώτες σεξουαλικές εμπειρίες με τα αγόρια γιατί ήτανε κοινωνικά αναμενόμενο από εμένα να προτιμήσω να είμαι με τα αγόρια.. Ενώ λοιπόν είχε ξυπνήσει όλο αυτό το κομμάτι της σεξουαλικότητας, έπιανα τον εαυτό μου πολλές στιγμές να σκέφτεται ότι υπήρχε, ας πούμε, μία κοπέλα που εντάξει, θα ήθελα να τη πιάσω να τη φιλήσω.. ή θα θελα να καθόμαστε αγκαλιά. Οπότε θυμάμαι ότι όταν συνέβη αυτό, δηλαδή φίλησα για πρώτη φορά μία κοπέλα, ήτανε τόσο αναντίστοιχα μεγάλο το συναίσθημα και η ένταση του συναισθήματος σε σχέση με αυτό που είχα αισθανθεί με τα αγόρια, που έπαθα μία φρίκη σε φάση.. «εε, τι συμβαίνει εδώ πέρα;» και πώς μπορώ να το διαχειριστώ όλο αυτό. (..) Εδώ τώρα τι γίνεται.. ότι, για να αυτοπροσδιορίζομαι εγώ ως λεσβία σημαίνει ότι αυτόματα παραδέχομαι ότι είμαι γυναίκα.

Δηλαδή, ένας ορισμός για μία λεσβία προϋποθέτει ότι αυτή η οποία αυτοπροσδιορίζεται είναι γυναίκα. Αλλιώς δεν έχει κάποιο νόημα να λες ότι είμαι λεσβία από τη στιγμή που εγώ δεν είμαι γυναίκα ».

Περνώντας στον ερευνητικό άξονα που αφορά στη **κοινωνική ζωή** των trans ατόμων της μελέτης συναντάμε δεδομένα που αφορούν στο **οικογενειακό περιβάλλον**, στο **περιβάλλον του σχολείου** και στο **ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον**. Αναφορικά με το **οικογενειακό περιβάλλον** τα βιώματα και των επτά trans ατόμων της έρευνας ποικίλουν. Τρία από τα επτά trans άτομα της μελέτης – πιο συγκεκριμένα, οι δύο από τις τρεις trans γυναίκες (η μία όντας ανήλικη, ηλικίας 16 ετών και η δεύτερη όντας ενήλικη, ηλικίας 44 ετών) και το ένα trans αγόρι (ηλικίας 15 ετών) – δηλώνουν πως έχουν γνωστοποιήσει στους γονείς τους την έμφυλη ταυτότητά τους και πως έχουν λάβει αποδοχή και υποστήριξη εντός του οικογενειακού πλαισίου.

1). « Ερευνήτρια: Πώς είναι η σχέση με τη μητέρα σου;

Καλλιρόη (trans γυναίκα, 16 ετών): Σε αυτή τη περίοδο, από τα 15 και μετά, είναι πάρα πολύ υποστηρικτική. Απ' όταν της το είπα με άφηνε να φοράω ότι ρούχα θέλω εγώ. Και προσπάθησε να ψαχτεί για trans θέματα ».

2). « Ερευνήτρια: Πώς ήταν η σχέση σας με την οικογένειά σας;

Μάγδα (trans γυναίκα, 44 ετών): Ήμουνα ένα πάρα πολύ τυχερό παιδί, με την έννοια ότι είχα την οικογένεια δίπλα μου. Υπήρχε, βέβαια, γύρω από τη διαφορετικότητά μου μία σιωπή στην οικογένεια αλλά όλοι ήξεραν τί συμβαίνει. Στάθηκαν δίπλα μου, δεν έφυγα από την οικογένειά μου, δεν εκδιώχθηκα από την οικογένειά μου και αυτό βέβαια είχε ως αποτέλεσμα να μπορέσω να μείνω και στη πόλη μου, στη Δ... απ' όπου κατάγομαι. Που όπως αντιλαμβάνεσαι, αν δεν υπήρχε η οικογένεια σαν στήριγμα από πίσω, σαφώς δεν θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο ».

3). « Ερευνήτρια: Πώς είναι η σχέση με την οικογένειά σου;

Ορέστης (trans αγόρι, 15 ετών): (..) από κάποια στιγμή και μετά οι γονείς μου, βασικά κυριότερα η μητέρα μου, γιατί ο πατέρας μου είναι στην Αμερική.. Η μητέρα μου είχε αρχίσει και με στήριζε. Στην αρχή με άκουγε.. το ένα το άλλο.. Μετά άρχιζε και το έψαχνε παραπάνω για τις επεμβάσεις, για τις ορμόνες. Και άρχιζε και μίλαγε στους συγγενείς και στις οικογένειες, έτσι ώστε να μου απευθύνονται στο επιθυμητό όνομα για να νιώθω άνετα.

Από την άλλη πλευρά κάποια από τα trans άτομα της μελέτης δεν έχουν γνωστοποιήσει ακόμη την έμφυλη ταυτότητά τους στο οικογενειακό περιβάλλον για προσωπικούς λόγους, οι οποίοι δείχνουν να αφορούν στις διαπροσωπικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί εντός της οικογένειάς τους.

1). « Ερευνήτρια: *Είπες ότι έκανες πριν δύο χρόνια coming out σε φίλους σου, στην οικογένειά σου έχεις κάνει;*

N. (non-binary agender, άφυλο άτομο, 27 ετών): *Στην οικογένειά μου όχι ακόμα.*

Ερευνήτρια: *Σκοπεύεις να το κάνεις;*

N: *Ναι.*

Ερευνήτρια: *Και ποιά πιστεύεις θα είναι η αντίδρασή τους;*

N: *Α καλά, δεν θα χουν κανένα πρόβλημα. Νομίζω ότι ξέρουνε όλες τις θεωρητικές μου αναζητήσεις, συν το γεγονός ότι είμαι ένα συνεχές γίνεσθαι οπότε μεταβάλλομαι, ωριμάζω και εξελίσσομαι.*

Ερευνήτρια: *Και ο λόγος που δεν έχεις κάνει αυτό το coming out ποιός είναι;*

N: *Α ναι, ότι δεν βρίσκομαι πολύ κοντά με την οικογένειά μου. Οπότε, δεν είναι άνθρωποι τους οποίους τους συναντάω συνέχεια ή συζητάω προσωπικά ζητήματα μαζί τους ».*

2). « Ερευνήτρια: *Έκανες coming out στις φίλες σου, στους φίλους σου.. Στην οικογένεια έκανες coming out;*

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): *(αναστενάζει) Όχι, δεν έχει γίνει ακόμα coming out σε κανέναν συγγενή μου.*

Ερευνήτρια: *Για ποιόν λόγο δεν το έχεις κάνει;*

Σπύρος: *Λόγω και των τυπικών επαφών, λόγω και ότι μαγκώνω.. και ότι.. Αν και γνωρίζω ότι δεν έχουνε κανένα πρόβλημα με αυτά και γενικότερα ήταν υπέρ στο νομοσχέδιο.. ».*

Επιπλέον είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως δύο από τα επτά trans άτομα της μελέτης έχουν υποστεί βία εντός του οικογενειακού περιβάλλοντός τους, γεγονός που σχετίζεται με την μη αποδοχή τους από την οικογένεια. Το ένα εκ των δύο συγκεκριμένων trans ατόμων δηλώνει χαρακτηριστικά:

« Φρίξος (non-binary gender-fluid, 23 ετών): (...) υπήρχε έντονη κόντρα ότι εγώ δεν είμαι όπως θα έπρεπε να είμαι. Ότι θα με δούνε και θα με κοροϊδεύουνε ή ότι έπρεπε να περπατάω πιο σταθερά, να μη χαμογελάω τόσο πολύ γιατί οι άνδρες είναι σοβαροί.. (...) Οπότε υπήρχε κόντρα μεταξύ μας, σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Ερευνήτρια: Με τον μπαμπά σου εννοείς;

Φρίξος: Ναι, πάρα πολύ. Άλλες φορές θα φώναζε, άλλες φορές – αν του αντιμιλούσα – θα με χτυπούσε.. γιατί ήμουνα πολύ αντιδραστικός. Δεν υπήρχε περίπτωση να μη πω τη γνώμη μου ».

Η οικογένεια αποδεικνύεται ως ένας παράγοντας ζωτικής σημασίας για τα trans άτομα της μελέτης. Οι απόψεις και των επτά trans ατόμων συγκλείνουν στη παραδοχή πως η αποδοχή από το οικογενειακό περιβάλλον είναι εξαιρετικά σημαντική για τη ζωή τους αλλά και γενικότερα για τη ζωή όλων των trans ατόμων. Η οικογένεια δύναται να δρα υποστηρικτικά και προστατευτικά για τα trans άτομα της μελέτης, ασκώντας ουσιαστικά τον θετικό ρόλο της στη μετέπειτα ζωή τους. Ορισμένα από τα συμμετέχοντα υποκείμενα της μελέτης αναφέρουν χαρακτηριστικά:

1). « Καλλιρόη (trans γυναίκα, 16 ετών): Πιστεύω ότι είναι από τα πιο σοβαρά θέματα, γιατί με την υποστήριξη της οικογένειάς σου, αυτόματα, ψυχικά πολύ.. νιώθεις και μία οικειότητα, μία απελευθέρωση. Σε κάνουνε, ας πούμε, να νιώθεις άνετα, ότι υπάρχει φως. Ότι υπάρχουνε άνθρωποι δίπλα σου. Άμα δεν είναι η οικογένεια δίπλα σου, τότε δεν μπορείς να κάνεις και πολλά. Τότε πολεμάς, ουσιαστικά, μόνος ».

2). « Ορέστης (trans αγόρι, 15 ετών): Δηλαδή ένας γονιός, υποτίθεται, αγαπάει το παιδί του και το αγαπάει ως αυτό που είναι ή γιατί, τουλάχιστον, όταν αγαπάμε έναν άνθρωπο τον αγαπάμε ως αυτό που είναι όχι ως κάτι που θα θέλαμε να είναι. Εγώ αν αγαπήσω εσάς, θα σας αγαπήσω γι' αυτό που είσαστε. Όχι εσάς που φαντάζομαι ότι θα ήθελα να είσαστε. Και κοιτάζτε υπάρχουνε.. Εγώ αυτό δεν θα το συγχωρούσα στους δικούς μου γιατί βλέπεις τους γονείς όταν είσαι, ας πούμε, στο δημοτικό που προσπαθούν να σε προστατέψουν από τη κακία του κόσμου.

Γιατί, καλώς ή κακώς, στο δημοτικό τα παιδιά είναι κακά.. να το πω έτσι. Δηλαδή για το ο,τιδήποτε θα σε κοροϊδέψουνε.. για το όνομα, για το άμα είσαι κοντός, για το άμα είσαι ψηλός, για το χρώμα, για τη καταγωγή, για τη θρησκεία.. Δηλαδή για το ο,τιδήποτε, είτε άθελά τους, είτε έτσι μεγάλωσαν, είτε το ο,τιδήποτε.. Όμως το θέμα είναι τί γίνεται. Αλλά βλέπεις μετά γονείς, όταν το παιδί τους έρχεται και τους εκφράζει αυτό που νιώθει.. Ας πούμε τις προτιμήσεις στα παιχνίδια, στα ρούχα, όταν τους εκφράζει το φύλο έρχονται και κάνουν ακριβώς αυτό που δεν ήθελαν να πάθουνε τα παιδιά τους από τη κοινωνία. Είτε είναι σωματικό, είτε είναι λεκτικό, είτε είναι ψυχικό, είτε είναι ο,τιδήποτε. (...) Γιατί ακριβώς, ο γονιός θα έπρεπε να είναι δίπλα στο παιδί του και να το στηρίζει και να το αγαπάει. Ok, μπορεί να είναι έξω από εσένα αλλά είναι παιδί σου. Το αγαπάς. Εσύ το γέννησες. Πιστεύω ότι ειδικά οι γονείς θα έπρεπε να αφήνουν τα παιδιά τους να εκφράζουν τον εαυτό τους, όχι να τα έχουν ως μαριονέτες, ας πούμε, ότι για μένα είσαι αυτό, εγώ θέλω να είσαι αυτό.. ».

Όσον αφορά στο **σχολικό περιβάλλον** εκεί οι συνθήκες αναδεικνύονται ως αρκετά αρνητικές και για τα επτά συμμετέχοντα trans άτομα. Τα trans άτομα της μελέτης έχουν βιώσει – είτε σε μικρότερο, είτε σε μεγαλύτερο βαθμό – τον σχολικό εκφοβισμό (*school bullying*) τόσο από τους συμμαθητές ή τις συμμαθήτριές τους, όσο και από τους εκπαιδευτικούς. Ο σχολικός χώρος αναδεικνύεται ως ένα μη ασφαλές περιβάλλον για τα trans άτομα της μελέτης καθώς είναι ο χώρος εντός του οποίου βίωσαν τον ρατσισμό, τον αποκλεισμό και την απομόνωση. Ακόμα, το σχολείο εμφανίζεται ως ένα περιβάλλον όπου το εκπαιδευτικό προσωπικό του δείχνει να είναι επηρεασμένο από τις κοινωνικές νόρμες περί έμφυλων ταυτοτήτων και περί έμφυλων ρόλων. Από τα περιστατικά που περιγράφουν τα trans άτομα της μελέτης, αρκετοί εκπαιδευτικοί μοιάζουν να έχουν άγνοια ως προς τα θέματα ταυτοτήτων και φύλου ενώ άλλοι – με τη στάση τους – παρά το γεγονός πως είναι γνώστες των όποιων περιστατικών συμβαίνουν εντός του σχολικού χώρου, δεν παίρνουν ουσιαστική θέση για την αποτροπή και την εξάλειψη των αρνητικών συνθηκών. Συγκεκριμένα τα συμμετέχοντα υποκείμενα της μελέτης αναφέρουν:

1). « Ερευνήτρια: Πώς λειτούργησε σε εσένα το γεγονός να μην έχεις παρέα στο σχολείο;

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): Πολύ άσχημα. Πολύ, πολύ άσχημα. Πολύ άσχημα.

Γιατί φαντάσου 6 χρόνια και λίγα ακόμα στο γυμνάσιο, ένα παιδάκι δεν μπορεί να βγει «σώο», μέσα σε εισαγωγικά, μόνο του. Δηλαδή ότι ok, είχα κάποιες παρέες στο σπίτι απλά στο σχολικό μου περιβάλλον ήταν απλά άσχημα, που θα έπρεπε να περνάω ώρες στα διαλείμματα μόνος μου, που κάπως έπρεπε να απασχολήσω και γω το μυαλό μου, κάπως έπρεπε να περάσω και γω καλά στο σχολείο.. δεν γίνεται να βαριέμαι απλά στα μαθήματα (γέλια) .. Ε και απλά προσπαθούσα να ενταχθώ, αλλά γενικότερα δεν έβγαινε άκρη. Από ένα σημείο και πέρα το δέχτηκα και γω ότι δεν θα βγει άκρη και επειδή θυμάμαι τον εαυτό μου να στεναχωριέται πολύ.. ότι έριχνα το φταιξιμο σε μένα, ότι μήπως έχω εγώ κάτι; Μήπως γίνεται εξαιτίας μου όλο αυτό; Μήπως εγώ είμαι λάθος; (αναστενάζει) Αυτά.

Ερευνήτρια: Δεν υπήρξε ούτε ένα παιδάκι που να έρθει, ας πούμε, να σου κάνει παρέα;

Σπύρος: Υπήρξε στην έκτη δημοτικού, που ξεκίνησαν να με κάνουνε παρέα από άλλη τάξη. Που εκεί ένιωσα πάλι ότι απλά με κάνουνε παρέα, το απομακρυσμένο παιδάκι.. με λυπόντουσαν.

Ερευνήτρια: Με αυτό δεν ασχολήθηκαν οι δάσκαλοι;

Σπύρος: Την έβλεπαν όλοι αυτή τη κατάσταση και ουσιαστικά δεν έγινε κάτι ιδιαίτερο. Βασικά, δεν έγινε τίποτα. Και νομίζω ότι δεν θα άφηνα να γίνει και τίποτα. Θυμάμαι τον εαυτό μου ότι δεν ήθελα κάποιος να πιάσει το παιδάκι και να του πει «ξέρεις, αυτόν εκεί θα τον κάνεις παρέα». Ήθελα από μόνο του το παιδάκι να έρθει να με κάνει παρέα, γιατί θέλει να με κάνει παρέα όχι γιατί του το πανε. Ναι και γενικότερα είχα αυτό στο κεφάλι μου... ».

2). « Ερευνήτρια: Μάγδα, τί συμβαίνει στην εφηβεία πια;

Μάγδα (trans γυναίκα, 44 ετών): Υπάρχει θέμα με το σχολείο. Στο γυμνάσιο και αργότερα στο λύκειο, επειδή τα παιδιά αρχίζουν να εξωτερικεύουν τη σεξουαλικότητά τους, τα αγόρια προσπαθούν να δείξουν ότι είναι άνδρες .. Οπότε για να δείξει ένας συμμαθητής μου σε μία κοπέλα ότι είναι άνδρας, πολλές φορές, έπρεπε να με κράξει που λέμε, να με κοροϊδέψει. Για να φανεί ο ανδρισμός ο δικός του στα μάτια της κοπέλας, ας πούμε.

Ερευνήτρια: Τί αντίκτυπο είχε για εσάς αυτό;

Μάγδα: Δεν πήγαινα ποτέ τη πρώτη ώρα του μαθήματος. Για να μη συναντήσω συμμαθητές μου.. να μην είμαι την ώρα της προσευχής, γιατί θα με κοροϊδεύανε. (...) Αυτό είχε και ως αποτέλεσμα στη 3^η γυμνασίου να μείνω και από απουσίες. (..) Οπότε η Μάγδα ξανά έμεινε στη 3^η γυμνασίου με 19 και 2 γενικό βαθμό. Φοβόμουν να πάω τουαλέτα για να μη συναντήσω... Δηλαδή μία φορά τόλμησα να πάω τουαλέτα στο διάλειμμα και μου όρμηξαν μες στις τουαλέτες οι συμμαθητές μου, τα αγόρια, να με κοροϊδεύουν, να με σπρώχνουν ο ένας στον άλλον.

Ερευνήτρια: Είπατε ότι στο σχολείο επιλέγετε πια να σας ονοματίζουν με το όνομα που εσείς έχετε επιλέξει. Αυτό πώς λειτούργησε;

Μάγδα: Παραξενεύτηκαν, σου λέει έχουμε να κάνουμε με έναν τρελό άνθρωπο ».

Ως προς το **ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον**, δηλαδή πέραν του οικογενειακού και του σχολικού πλαισίου, τα έξι από τα επτά trans άτομα της μελέτης δεν έχουν βιώσει κάποια σκληρή ρατσιστική συμπεριφορά μέχρι στιγμής. Περιστατικά που ενέχουν μία ιδιαίτερη συμπεριφορά προς το μέρος τους έχουν συμβεί αλλά είτε χαρακτηρίζονται από μικρή ισχύ, είτε αποτελούν γεγονότα που τα διαχειρίστηκαν με τον κατάλληλο τρόπο. Σε σχετική ερώτηση η μία trans γυναίκα εκ των τριών της παρούσας μελέτης αναφέρει:

« Νεφέλη (trans γυναίκα, 29 ετών): Σε μία τράπεζα είχα πρόβλημα.. πρόβλημα.. όχι δεν εξελίχθηκε σε πρόβλημα. Είχα πάει για να βεβαιώσω κάποια στοιχεία αμερικανικής ταυτότητας.. πηγαίνω εκεί πέρα και είναι η υπάλληλος, μεταφέρει τα στοιχεία μου σε διπλανό γραφείο που με έχουνε δει.. και φωνάζει η άλλη υπάλληλος, σου λέω ένα τυχαίο όνομα, «Δήμητρα, βλέπω ανδρικό όνομα».. (γέλια)

Ερευνήτρια: Με αυτό το στυλ;

Νεφέλη: Ναι, με αυτό το στυλ.. «βλέπω ανδρικό όνομα». Της κάνει η άλλη «το ξέρω, το ξέρω».. και με κοιτάει η γυναίκα και τη κοιτάω και 'γω και χαμογελάμε. Δεν ήταν κακό, απλά ξαφνιάστηκε ».

Ωστόσο το μεγαλύτερο ηλικιακά trans άτομο της έρευνας, η Μάγδα (trans γυναίκα, 44 ετών), δηλώνει πως έχει υποστεί ρατσιστική συμπεριφορά και αποκλεισμό στον επαγγελματικό χώρο.

Μάλιστα λόγω αυτού του αποκλεισμού της από το εργασιακό περιβάλλον, η Μάγδα αναφέρει πως – παρά τις σπουδές της και πάρα την επαγγελματική καριέρα που είχε κτίσει – αναγκάστηκε να εργαστεί για ένα μικρό διάστημα ως εργάτρια του σεξ (*sex worker*). Είναι χρήσιμο αναφοράς πως η εμπειρία της Μάγδας δεν αποτελεί την εξαίρεση στον κανόνα αντίθετα, είναι ο κανόνας για την ελληνική πραγματικότητα. Η Μάγδα όντας μία ενεργή ακτιβίστρια για τα δικαιώματα των trans ανθρώπων, υπερτονίζει το γεγονός πως τα trans άτομα είναι η κατεξοχήν κοινωνική ομάδα που υφίσταται τις περισσότερες κοινωνικές διακρίσεις, ειδικότερα στον επαγγελματικό χώρο. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια πολλά trans άτομα – περισσότερο οι trans γυναίκες στην Ελλάδα – να οδηγούνται στη πορνεία προκειμένου να επιβιώσουν. Ο συγκεκριμένος χώρος, δε, δεν είναι καθόλου ασφαλής για τις trans γυναίκες, οι οποίες συχνά πέφτουν θύματα βίας κατά τη διάρκεια της εργασίας τους. Η Μάγδα, σχετικά με την επαγγελματική πορεία της αναφέρει τα εξής:

« Ερευνήτρια: *Ας έρθουμε στο επαγγελματικό κομμάτι, γιατί μου είπατε πως σε αυτό το πεδίο τα trans άτομα αντιμετωπίζουν ρατσισμό, αποκλεισμό..*

Μάγδα: *Τεράστιο. Είναι η μοναδική ομάδα ανθρώπων, είμαστε η μοναδική ομάδα ανθρώπων που βιώνουμε τον αποκλεισμό, τη περιθωριοποίηση που λέμε, τον ρατσισμό, τη βία. Δεν υπάρχει άλλη κοινωνική ομάδα ανθρώπων που να βιώνει σε τόσο μεγάλο βαθμό όλα αυτά. Είναι μόνο οι trans άνθρωποι. Και θα σου πω.. ένας trans άνθρωπος, χοντρός, κοντός και ρομά. Καν' το λίγο εικόνα.*

Ερευνήτρια: *Οκ, όλες οι κοινωνικές διακρίσεις και όλα τα στερεότυπα. Ας έρθουμε όμως σε εσάς, να μου πείτε για τη δική σας εμπειρία. Αρχικά, έχετε σπουδάσει;*

Μάγδα: *Ναι, ναι Styling και Ιστορία της Τέχνης. Το ακολούθησα για ένα διάστημα, δούλεψα ως στυλίστρια και έκανα και μία άλφα καριέρα απλά ο χώρος.. Επειδή δεν μπορώ το ψέμα, δεν μπορώ τη ψευτιά και την υποκρισία.. δηλαδή αν δεν γουστάρω θα στο πω, θα στο δείξω. Δεν μπορούσα δηλαδή αυτά, του τύπου.. Ο χώρος της μόδας έχει πολλή υποκρισία. Αλλά αυτό επειδή είναι η προβολή, είναι η χρυσόσκονη και η παγιέτα που λαμπιρίζουν .. όλο αυτό το κάνει ακόμα πιο υποκριτικό. Και δεν μπορούσα, τους είπα γειά και έφυγα. (...) Παντού υπάρχει ρατσισμός, μη γελιόμαστε. (...) Θα σου πω, επειδή ήμουνα πολύ καλή στη δουλειά μου και δεν το λέω για να πω ότι α, ήμουνα η τάδε και αυτό.. Όχι, όντως ήμουνα καλή στη δουλειά μου γιατί την αγαπούσα.*

Το αποτέλεσμα ότι έπαιρνα πολλές δουλειές και κάποιος άλλος έχανε κάποιες δουλειές και τις κέρδιζα εγώ.. Αλλά δεν ήτανε «α, η Μάγδα η πατσαβούρα», ξέρω γω, «πήρε τη δουλειά» και τέτοια.. η Μάγδα το τραβέλι πήρε τη δουλειά. Δώσανε τη δουλειά στο τραβέλι και δεν τη πήρα εγώ. Κατάλαβες;

Ερευνήτρια: Μετά με τί ασχοληθήκατε αφού έκλεισε εκείνη η πόρτα;

Μάγδα: Α, πέρασα πάρα πολλά. (...) Κάποια στιγμή ανέβηκα Δ... Είχα μία τρέλα με τη Νομική.. Λέω θα πάω να κάνω άσκηση για δικαστική επιμελήτρια. Οπότε αυτόματα σου δίνει μία θέση έτσι λίγο κάπως, μπαινοβγαίνεις και στα δικαστήρια.. Το είχα κάπως, ξέρω γω, αλλιώς στο μυαλό μου. Έκανα τρία χρόνια άσκηση για δικαστική επιμελήτρια. Βγήκε θέση στη Δ... δικαστικού επιμελητή, πάω να δώσω εξετάσεις στο εφετείο της Θράκης και ο τότε πρόεδρος των δικαστικών επιμελητών μου κόβει την είσοδο λόγω του ότι ήμουνα trans. Και μου λέει αυτό προσβάλλει το δικαστικό σώμα και δεν σου επιτρέπεται να δώσεις εξετάσεις.

Ερευνήτρια: Πώς ήταν αυτό για εσάς;

Μάγδα: Τραγικό. (...) Μετά κάποια στιγμή βγήκε θέση στο κρατικό ΙΕΚ της Δ..., είχε δημιουργηθεί τμήμα ενδυματολογίας οπότε λέω ok, πάω κάνω τα χαρτιά μου για καθηγήτρια (...) και πάω πριν έχουμε ντράβαλα λόγω της ταυτότητας φύλου και δεν με πάρουν.. Πήγα και έπιασα κατευθείαν τον διευθυντή. Και του λέω «Να σου πω, αν δεν με πάρεις θα σε φτάσω μέχρι το υπουργείο. Κι αν δεν βρω άκρη θα φτάσω μέχρι τα ευρωπαϊκά δικαστήρια.. δεν ξέρω τί θα κάνω.. Αλλά μη τυχόν και με κόψεις λόγω του ότι είμαι trans, σε έφαγα. Οι δυο μας τώρα στο γραφείο αυτό. Και μπήκα, πήρα τη θέση δηλαδή και έκανα ενάμισι διδακτικό έτος.

Ερευνήτρια: Άρα δεν είχατε εκεί θέματα, φαντάζομαι, στο εργασιακό.

Μάγδα: Είχα με τους υπόλοιπους καθηγητές. Το ότι «πώς μας φέρατε τώρα το τραβέλι να δουλέψει μαζί μας»

Ερευνήτρια: Αυτό είχε ειπωθεί;

Μάγδα: Βέβαια, από συναδέλφους. (...) Τους χαλούσα τον κανόνα, αυτό.

Ερευνήτρια: Παρόλα αυτά εσείς συνεχίσατε στη δουλειά σας;

Μάγδα: *Ναι, συνέχιζα κανονικά. (...) Μετά όταν πήγα να κάνω βιογραφικά σε άλλες δουλειές και σε λογιστικά γραφεία και σε.. και που δεν πήγα. Σε ένα τουριστικό γραφείο είχα πάει, για να μιλήσουμε έτσι για γραφεία.. Και σαν πωλήτρια σε παπούτσια.. όλοι μου έκλεισαν πόρτα.*

Ερευνήτρια: *Πώς το αιτιολογούσαν; Σας έλεγαν κατευθείαν ας πούμε για τη ταυτότητα φύλου σας;*

Μάγδα: *Όχι, του στυλ αφήστε τα στοιχεία σας και θα επικοινωνήσουμε μαζί σας.. Αλλά και μόνο από το βλέμμα τους καταλάβαινες ότι σε βλέπανε σαν αυτό που έβλεπε ο Μητσοτάκης στον Υμηττό (γέλια) (...) Και μέχρι που είδα και αποείδα και λέω όμως δεν γίνεται, πρέπει να εργαστώ. (...) Οπότε άρχισα μετά να δουλεύω σε bar, club και τα λοιπά και τα λοιπά, μέχρι και αυτό που λέμε κωλόμπαρο και να εργαστώ ως sex εργάτρια, κάτι που δεν το ήθελα καθόλου. Αλλά καθόλου, δεν μου ταίριαζε.. πώς να στο πω; Για αυτό και δεν δούλευα, δηλαδή δεν είχα δουλειά. Τη περίοδο που δούλευα ως sex εργάτρια, σπάνια πελάτης θα μου ξαναρχότανε. Γιατί δεν περνούσε καλά μαζί μου. Γιατί του έβγαζα ότι αυτό το πράγμα που κάνω δεν μου αρέσει. Δεν μπορούσα να προσποιηθώ δηλαδή. (...) Βέβαια δεν το έκανα για μεγάλο χρονικό διάστημα αυτό. Το έκανα ένα διάστημα και μετά σταματούσα, όταν είχα οικονομική ανάγκη το έκανα. Αλλά σκέψου ότι εγώ είχα και πέντε πλάτες πίσω μου να στηριχθώ.*

Ερευνήτρια: *Πώς είναι αυτή η εμπειρία για εσάς;*

Μάγδα: *Όταν δεν σου αρέσει και το κάνεις εξαναγκαστικά, δηλαδή η κοινωνία σε σπρώχνει, το κράτος σε σπρώχνει το να ασκήσεις σεξουαλική εργασία και δεν είναι επιλογή σου, είναι ότι χειρότερο. (...) Θεωρώ ότι είμαι τυχερή που εργάζομαι τώρα στο... (αναφέρει την εργασιακή θέση της, η οποία είναι έμμισθη, εργάζεται στον ακτιβιστικό χώρο υπέρ των δικαιωμάτων των trans ανθρώπων) ».*

Παρόλα αυτά σήμερα, υπάρχουν και παραδείγματα trans ανθρώπων που έχουν αποφύγει αυτό τον δύσκολο δρόμο της επιβίωσης και έχουν καταφέρει να σταθούν επαγγελματικά σε άλλους χώρους.

Σε ένα άλλο επίπεδο ανάλυσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων το οποίο αναφέρεται στα κριτήρια που αφορούν στην ηλικία, στο μορφωτικό επίπεδο και στο κοινωνικό status των trans ατόμων της μελέτης, παρατηρούνται εξίσου ενδιαφέροντα στοιχεία.

Αναφορικά με την **ηλικιακή απόσταση** μεταξύ των trans ατόμων της μελέτης και με το πώς η ίδια συμβάλει στο έμφυλο βιώμά τους παρατηρούνται τα εξής: i). ορισμένα από τα συμμετέχοντα υποκείμενα δηλώνουν πως μεγαλώνοντας αυξάνεται η δυσφορία φύλου που αισθάνονται ενώ ii). κάποια άλλα άτομα ισχυρίζονται ότι μεγαλώνοντας κατανοούν καλύτερα τα βιώματά τους και την αίσθηση της έμφυλης ταυτότητάς τους. Συγκεκριμένα ο Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών) αναφέρει:

« Σπύρος: Γενικότερα, σήμερα, έχω αυξημένη δυσφορία φύλου και γενικότερα είναι, αν όχι το νούμερο ένα, το νούμερο δυο ψυχολογικό πρόβλημα της ζωής μου. Πιστεύω ότι είναι απ' αυτά που με κρατάνε κάτω, τα οποία μπορούν να με οδηγήσουν σε πολύ άθλια κατάσταση. Όπως με είχαν οδηγήσει το καλοκαίρι.

Ερευνήτρια: Για πες μου, τί εννοείς άθλια κατάσταση;

Σπύρος: Θα σου πω, το καλοκαίρι καθαριόμουνα που ξύπναγα και ευχόμουν να πεθάνω στον ύπνο μου. Πολύ ακραίες, τραβηγμένες, καταστάσεις. Είχα φτάσει σε σημείο πολύ άσχημο. Σκεφτόμουν ότι εντάξει, εδώ είναι και απλά δεν έχω το θάρρος να βάλω το τέλος. Και απλά περίμενα να γίνει ένα θαύμα και να πεθάνω από μόνος μου. Ήτανε δύσκολα, βέβαια το ξεπέρασα απ' ότι βλέπεις (γελάει) ».

Όσον αφορά στα κριτήρια που αναφέρονται στο **μορφωτικό επίπεδο** και στο **κοινωνικό status** των ατόμων της παρούσας έρευνας, μπορούμε να σημειώσουμε τα εξής: i). δεδομένου πως τα πέντε από τα επτά trans άτομα της μελέτης είναι μορφωμένα ενώ τα δύο εξ αυτών φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αποδεικνύεται πως μέσω της εκπαίδευσης που έχουν λάβει μπορούν να προβούν σε επαγγελματικές διεκδικήσεις που αρμόζουν στις σπουδές τους και να ονειρευτούν για το μέλλον τους. Η Νεφέλη δηλώνει χαρακτηριστικά:

« Νεφέλη (trans γυναίκα, 29 ετών): (...) πλέον, δεν χρειάζεται να βρεθούμε σε άσχημες συνθήκες (συγκριτικά με τις συνθήκες που είχαν βιώσει trans άτομα, στην Ελλάδα, σε περασμένες δεκαετίες). Δηλαδή δεν είμαστε πλέον τα τραβέλια που απλά βγάζουν τα βυζιά τους στη τηλεόραση αλλά είμαστε άνθρωποι και είμαστε και μας σέβονται λίγο παραπάνω. Επίσης νιώθω ότι πολύς κόσμος που δεν ήξερε τόσο καλά παλαιότερα, μαθαίνει λίγο καλύτερα, πλέον, τώρα. (...)

Ερευνήτρια: Ποιά είναι τα όνειρά σου για το μέλλον;

Νεφέλη: *Θέλω να ανοίξω τον δικό μου εκδοτικό οίκο, θέλω να είμαι εικονογράφος (...)
Θέλω να βρω έναν άνδρα, ιδανικά άνδρα αλλά και γυναίκα δεν με πειράζει. Έναν
άνθρωπο που να αγαπώ πάρα πολύ και να με αγαπά πάρα πολύ. Να ζήσω μία ήρεμη
ζωή. Όταν λέω ήρεμη εννοώ ότι θέλω να χω μία ήρεμη, βαρετή, καθημερινή ζωή με
τους ανθρώπους που αγαπώ να είναι δίπλα μου και να είναι υγιείς ».*

ii). Αναφορικά με το **κοινωνικό status** εκείνο σχετίζεται με τη πορεία που μέχρι στιγμής έχουν διαγράψει τα trans άτομα της μελέτης και η οποία δεν συνάδει με τη στερεοτυπική αντίληψη που επικρατούσε παλαιότερα και η οποία αφορούσε σε μία διαστρεβλωμένη και στιγματισμένη εικόνα των trans ανθρώπων στην Ελλάδα. Μέσω της έρευνας διαφαίνεται πως τα νέα trans άτομα, έχοντας ένα καλύτερο προσωπικό υπόβαθρο, δύνανται να διεκδικήσουν ένα καλύτερο, κοινωνικά, μέλλον. Το στερεότυπο και ο στιγματισμός των trans ατόμων ως κοινωνικών υποκειμένων τα οποία είναι κατάλληλα μόνο για τον εργασιακό χώρο της πορνείας σπάει, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως δεν υπάρχουν trans άτομα που ακολουθούν αναγκαστικά αυτό τον δύσκολο δρόμο για να επιβιώσουν. Επιπλέον τα νέα trans άτομα λόγω του εναλλακτικού τρόπου ζωής τους μπορούν να είναι πιο αποδεκτά στην ελληνική κοινωνία καθώς έχουν τη δυνατότητα να στηρίξουν νέες επιλογές ζωής, οι οποίες θα τα φέρουν πιο κοντά σε μία ποιοτική ζωή. Αυτή η δυνατότητα δεν υπήρχε στην Ελλάδα για τις προηγούμενες γενιές των trans ανθρώπων. Η πορνεία – και κατά συνέπεια ο στιγματισμός των trans ατόμων περασμένων δεκαετιών – αποτελούσε μονόδρομο.

Θέλοντας, λοιπόν, να συνοψίσουμε κάποια στοιχεία – τα οποία συνδέονται με τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης – είναι χρήσιμο να ολοκληρώσουμε αυτή την ανάλυση αναφερόμενοι στην έννοια του **φύλου** και στην έννοια της **διαφορετικότητας** των trans ατόμων, η οποία δίνει την απάντηση στην αρχική υπόθεση της έρευνάς μας. Υπενθυμίζουμε εδώ πως η αρχική υπόθεση της μελέτης αφορά στο εάν και στο πώς το «διαφορετικό» έμφυλο βίωμα των trans ατόμων της μελέτης συνδέεται με την εν συνόλω **διαφορετικότητά** τους. Δηλαδή, εάν το βίωμα της έμφυλης ταυτότητάς τους αφορά στη πιθανότητα τα ίδια τα άτομα να νιώθουν **διαφορετικά** ως προς τους υπόλοιπους ανθρώπους ή στη πιθανότητα τα trans άτομα της μελέτης να αντιμετωπίζονται ως οι «**διαφορετικοί άλλοι**» της αθηναϊκής κοινωνίας.

Αναφορικά με την ευρύτερη έννοια του **φύλου** και το πώς εκείνη βιώνεται και νοηματοδοτείται από τα συμμετέχοντα υποκείμενα της μελέτης εκείνο που προκύπτει είναι πως, το φύλο αποτελεί ένα προσωπικό, εσωτερικό, βίωμα για το κάθε trans άτομο της έρευνας. Όπως επισημαίνουν τα επτά trans άτομα της παρούσας μελέτης, το φύλο είναι μία ρευστή έννοια η οποία συνδέεται με το προσωπικό δικαίωμά τους στον αυτοπροσδιορισμό.

Με άλλα λόγια, για τα συμμετέχοντα υποκείμενα της έρευνας, το φύλο αποτελεί μία έννοια η οποία δύναται να μεταβάλλεται εσωτερικά στα άτομα και μπορεί να σχετίζεται με το προσωπικό δικαίωμα στο να αυτοπροσδιορίζονται όπως τα ίδια νιώθουν και όχι όπως τα προσδιορίζουν τα υπόλοιπα άτομα εντός του κοινωνικού γίγνεσθαι. Μερικά από τα συμμετέχοντα υποκείμενα της έρευνας αναφέρουν χαρακτηριστικά:

1). « Ερευνήτρια: *Τί σημαίνει φύλο για εσένα;*

Φρίξος (non-binary gender-fluid, 23 ετών): *Το φύλο είναι μία ιδιαίτερη περίπτωση του καθενός. Το βίωμα που έχεις μέσα σου για το φύλο είναι πολύ δυνατό ».*

2). « Ερευνήτρια: *Τί σημαίνει φύλο για εσάς;*

Μάγδα (trans γυναίκα, 44 ετών): *Κάτι ρευστό, κάτι που μπορεί να αλλάξει, κάτι που μπορεί να αισθανθείς διαφορετικά από τη μία στιγμή στην άλλη. (...) Είναι μία έννοια που αλλάζει από στιγμή σε στιγμή ανάλογα με την αίσθηση που έχει ο καθένας και η κάθεμιά μας μέσα μας ».*

3). « Ερευνήτρια: *Τί σημαίνει φύλο για εσένα, Σπύρο;*

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): *Φύλο. Ωραία ερώτηση. Ουαου, είναι η μόνη ερώτηση που με σκάλωσε και δεν έχω τί να απαντήσω.. Λοιπόν, περίμενε. Φύλο ε; (γελάει) Δεν έχω καταλήξει ποτέ σε αυτή την ερώτηση. Κοίταξε, φύλο... απλά... για μένα.. Αισθάνομαι ότι δεν είναι και κάτι ιδιαίτερο σημασίας απλά έχει καταλήξει να είναι ιδιαίτερο σημασίας και έχει καταλήξει να είναι μία ταμπελίτσα. Χρειάζονται οι ταμπελίτσες, εγώ είμαι... Κάποιες φορές χρειάζονται, σε κατευθύνουνε. Αν δεν υπήρχε η ταμπέλα trans, εγώ δεν θα γνώριζα τί είμαι. Και δεν θα μπορούσαν να καταλάβουν και οι άλλοι τί είμαι και πάλι θα υπήρχε εκείνη η συζήτηση ότι είμαι τρελός (γελάει). Οπότε ξέρεις, είναι μία ταμπέλα (το φύλο δηλαδή), η οποία δεν έχω αποφασίσει αν είναι αχρείαστη ή όχι.*

Και δεν έχω αποφασίσει αν είναι αχρείαστη ή όχι γιατί εν μέρει εξηγεί κάποια πράγματα, περιγράφει ένα σύνολο ανθρώπων αλλά την έχουμε τροποποιήσει τόσο ώστε να μην με συμφέρει εμένα αυτή ταμπέλα. Γιατί για τους περισσότερους φύλο θεωρούν το cis αγόρι (δηλαδή το αγόρι που ταυτίζεται με το βιολογικό φύλο του), το cis κορίτσι (δηλαδή το κορίτσι που ταυτίζεται με το βιολογικό φύλο του). Αυτό είναι, δεν υπάρχει τίποτε άλλο. Κοινωνικά φύλα δεν τα ξέρουμε καθόλου. Είναι πολύ κυριλάτο να το ξέρει κάποιος το κοινωνικό φύλο (γελάει). Οπότε δεν έχω καταλήξει ακόμα, ιδιαίτερα ».

Τέλος, όσον αφορά στην έννοια της **διαφορετικότητας** των trans ατόμων της μελέτης εκείνο που μπορούμε να αναφέρουμε είναι πως εκείνη σχετίζεται άμεσα με το καθεαυτό βίωμα της έμφυλης ταυτότητάς τους – η οποία συνδέεται εξίσου με το ενσώματο φύλο – και με το γεγονός πως τα υπόλοιπα άτομα της αθηναϊκής κοινωνίας τα αντιμετωπίζουν ως «*διαφορετικά*» κοινωνικά μέλη. Εν ολίγοις, αναφορικά με την *έμφυλη διαφορετικότητα* των trans ατόμων της μελέτης – αλλά και των trans ατόμων ευρύτερα – ως προς τα υπόλοιπα άτομα, μπορούμε να συνοψίσουμε στα εξής: η βιωματικά *έμφυλη διαφορετικότητά* τους έγκειται i). στο ότι δεν ταυτίζονται με το βιολογικό φύλο τους και ii). στο ότι δεν ταυτίζονται με το εκχωρημένο, βιολογικό, σώμα τους (αυτό δεν αφορά τόσο στα μη δυαδικά άτομα της μελέτης). Δηλαδή τα trans άτομα ταυτίζονται με το φύλο που βιώνουν εσωτερικά και όχι με το φύλο που τους αποδόθηκε κατά τη διάρκεια της γέννησής τους. Μάλιστα αυτή η ταύτιση βιώνεται ήδη από τη μικρή ηλικία τους και δεν αποτελεί μία, μετέπειτα, προσωπική επιλογή τους. Ωστόσο, στη παρούσα μελέτη διαφαίνεται πως η έμφυλη ταυτότητα μπορεί να αποτελέσει εξίσου μία προσωπική επιλογή. Παραδείγματος χάριν το συμμετέχον άτομο της έρευνας που αυτοπροσδιορίζεται ως άφυλο (*non-binary agender*) δηλώνει πως επέλεξε ιδεολογικά να μη ταυτίζεται με το βιολογικό φύλο του. Δηλαδή δεν υπήρξε κάποια εσωτερική αίσθηση που αφορούσε στο φύλο του. Από την άλλη πλευρά, η έμφυλη «αντίθεση» των υπόλοιπων ατόμων της κοινωνίας – σε σχέση με τα trans άτομα – έγκειται στο γεγονός πως ταυτίζονται με το βιολογικό φύλο τους και στο ότι εκλαμβάνουν το βιολογικό φύλο τους ως ένα δεδομένο της φύσης το οποίο αποκτάται από τη στιγμή της γέννησής τους.

Όσον αφορά δε στην ευρύτερη *διαφορετικότητά* τους ως άτομα της αθηναϊκής κοινωνίας, τα trans άτομα της παρούσας μελέτης δηλώνουν πως δεν νιώθουν *διαφορετικά* από τα υπόλοιπα άτομα του κοινωνικού γίγνεσθαι.

Δηλώνουν πως είναι όπως οι υπόλοιποι άνθρωποι με τη διαφορά πως, σε σχέση με εκείνους, βιώνουν με μία «διαφορετική»-ξεχωριστή αίσθηση το φύλο τους και το εκφράζουν με έναν ανάλογο τρόπο. Επιπλέον τονίζουν πως αυτή η διαφορετικότητά τους συνδέεται πολύ με τον τρόπο που τους αντιμετωπίζουν οι άλλοι άνθρωποι γύρω τους. Υπό αυτή την έννοια, τα συμμετέχοντα υποκείμενα της μελέτης δηλώνουν σαφώς πως ο κοινωνικός περίγυρος είναι εκείνος που αντιλαμβάνεται και που συμπεριφέρεται στα trans άτομα σαν τα ίδια να αποτελούν κάποιες εξαιρετικά διαφορετικές οντότητες εντός της κοινωνίας. Δηλαδή ο κοινωνικός περίγυρος είναι εκείνος που θέτει τη ταμπέλα του «διαφορετικού» στα trans άτομα, μία ταμπέλα που συνδέεται συχνά με αρνητικά στερεότυπα, με διακρίσεις και με αποκλεισμό. Επί αυτών, τα trans άτομα αναφέρουν:

1). « Ερευνήτρια: Σπύρο, θα ήθελα να μου πεις αν αισθάνεσαι διαφορετικός ως προς τα άλλα άτομα.. Αν εκείνοι σε αντιλαμβάνονται διαφορετικά, αν εσύ βλέπεις ότι είσαι διαφορετικός.. Υπάρχει κάτι τέτοιο στο μυαλό σου;

Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): Στο μυαλό μου υπάρχουνε δυο πράγματα. Υπάρχει το πώς εγώ θεωρώ τον εαυτό μου και υπάρχει το πώς οι άλλοι με θεωρούνε. Το πώς πιστεύω εγώ τον εαυτό μου, δεν με θεωρώ διαφορετικό προς τους υπόλοιπους. Είμαι ένας απλός άνθρωπος ο οποίος έτυχε απλά να γεννηθεί σε αυτό το σώμα. Δεν με θεωρώ διαφορετικό. Είμαι ο απλός χύμα άνθρωπος, που απλά έτυχε να είναι διεμφυλικός. Είναι η μόνη διαφορά μου με τους άλλους, η οποία στο δικό μου το μυαλό είναι μηδαμινή. Δηλαδή.. Τώρα φάσκω και αντιφάσκω. Δηλαδή ναι μεν με ενοχλεί η δυσφορία φύλου, αλλά σου λέω ότι είναι και μηδαμινή. Θα μπορούσε υπό πολύ ιδανικές συνθήκες και σε μία ουτοπία να είναι μηδενική. Ε και πως πιστεύω πως με βλέπουν οι άλλοι ναι, πιστεύω ότι οι άλλοι με βλέπουν ως διαφορετικό. Γιατί είμαι κάτι εκτός του ετεροκανονικού. Είμαι κάτι το οποίο δεν το συναντάς και συνέχεια.

Ερευνήτρια: Αυτό που θέλω να καταλάβω είναι, έγκειται κάπου αυτή η διαφορετικότητα του trans από έναν, ας πούμε, cis άνδρα; Υπάρχει διαφορά σε αυτά τα δύο; Εσύ, νιώθεις διαφορά;

Σπύρος: Όχι, όχι δεν νιώθω. Γενικότερα η μόνη διαφορά είναι στα σώματα και στο άγγιγμα και σε αυτό.. Τίποτε άλλο.

2). « Ερευνήτρια: Σαν άτομο νιώθεις διαφορετικό;

N. (non-binary agender, άφυλο άτομο, 27 ετών): Διαφορετικό δεν αισθάνομαι γιατί νομίζω κανείς δεν είναι ίδιος με τον άλλον και όλοι είμαστε διαφορετικοί. Αισθάνομαι ότι από ορισμένα άτομα δεν υπάρχει ο απαιτούμενος σεβασμός και η διάθεση για διάλογο. Ή δεν μπορώ να κατανοήσω γιατί αυτή η συγκεκριμένη διαφορά μας είναι τόσο σημαντική ή αποτελεί κριτήριο για το αν θα κάνουμε παρέα ή αν θα κάνουμε σχέσεις.. Αυτό ».

Συμπερασματικά, λοιπόν, διαπιστώνεται πως η αρχική υπόθεση της παρούσας μελέτης επαληθεύεται κατά το ήμισυ. Αυτό σημαίνει πως ναι μεν τα συμμετέχοντα trans άτομα της έρευνας βιώνουν «διαφορετικά» το φύλο τους – με την έννοια πως δεν ταυτίζονται με το βιολογικό φύλο τους και ορισμένα από αυτά (πέντε από τα επτά) δεν ταυτίζονται ούτε με το βιολογικό σώμα που τους αποδόθηκε κατά τη στιγμή της γέννησής τους – αλλά τα ίδια ως άτομα δεν αισθάνονται πως είναι διαφορετικοί άνθρωποι σε σχέση με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Αντιθέτως, τα υπόλοιπα άτομα της αθηναϊκής κοινωνίας είναι εκείνα που εκλαμβάνουν τους trans ανθρώπους ως «διαφορετικούς άλλους» και τους συμπεριφέρονται, συχνά, με επικριτικό ή ρατσιστικό τρόπο. Επομένως γίνεται σαφές πως η διαφορετικότητα των trans ατόμων δεν αφορά μόνον τα ίδια τα trans άτομα ως ξεχωριστές οντότητες αλλά αφορά, περισσότερο, το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου ζουν και αναπτύσσουν τις διαπροσωπικές σχέσεις τους. Ο κοινωνικός αποκλεισμός και τα κοινωνικά στερεότυπα, δε, αποτελούν συμπεριφορές που αναπτύσσονται ως προς τα trans άτομα λόγω της έμφυλης διαφορετικότητάς τους, η οποία θεωρείται από αρκετούς πως δεν συνάδει με τη κανονικότητα και τα κοινωνικά πρότυπα του υπόλοιπου κοινωνικού πλαισίου. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Μάγδα (trans γυναίκα, 44 ετών):

« Μάγδα: (...) Δυσφορία ξέρεις που έχουν οι trans άνθρωποι; Με τους απέναντι. Όταν θα νιώσω κακοποίηση, όταν θα νιώσω περιθωριοποίηση, όταν θα νιώσω ρατσισμό εκεί δυσφορώ. Εκεί έρχεται η δυσφορία. Αλλά δεν είναι δυσφορία φύλου, δυσφορώ με τον απέναντί μου που με κακοποιεί. (...) Η κοινωνία είναι υποκριτική. Εγώ δεν υποκρίνομαι και βγάζω την αλήθεια μου και αυτό είναι που τους χαλάει τη μαγιά. Ότι ένας άνθρωπος βγάζει την αλήθεια του. Λες και αν εγώ βγάλω την αλήθεια μου εσένα θα σου κόψω ανάσες ζωής ή θα σε βάλω να πληρώσεις κάποιο φόρο γι' αυτό. Υποκρισία ».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα συμπεράσματα προκύπτουν από την εν συνόλω διαδικασία του παρόντος ερευνητικού έργου και δύνανται να συνδεθούν με το θεωρητικό-βιβλιογραφικό πλαίσιο της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα τα παρόντα συμπεράσματα αφορούν στις θεωρίες της *κοινωνικής κατασκευής* και της *ταυτότητας φύλου*, στο *κοινωνικά κατασκευασμένο έμφυλο σώμα* και στο λόγο περί *διαφορετικότητας* των trans ατόμων. Από τη παρουσίαση των ακόλουθων συμπερασμάτων αποδεικνύεται πως οι θεωρίες περί *φύλου*, περί *σώματος* και περί *διαφορετικότητας* βρίσκουν την επαλήθευσή τους στο παράδειγμα των συμμετεχόντων υποκειμένων αυτής της έρευνας.

Αναλυτικότερα, όσον αφορά στη θεωρία της **κοινωνικής κατασκευής** του *φύλου* παρατηρούμε πως εκείνη επαληθεύεται εξίσου μέσω του παραδείγματος της *έμφυλης εμπειρίας* των trans γυναικών και των trans ανδρών της μελέτης. Δηλαδή μιλώντας για *κατασκευή φύλου* στο παράδειγμα των συγκεκριμένων trans ατόμων βλέπουμε, πια, πως τα ίδια τα υποκείμενα της μελέτης δύνανται να «κατασκευάσουν»-«δομήσουν» και έπειτα να εκφράσουν το δικό τους φύλο, όπως εκείνα το βιώνουν εσωτερικά, ανεξάρτητα από τα περιοριστικά βιολογικά χαρακτηριστικά τους. Κατά αυτό τον τρόπο παύει να υφίσταται η στερεοτυπική αντίληψη της βιολογικής πρωτοκαθεδρίας, σε σχέση με το διαχωρισμό μεταξύ «γυναικείου» και «ανδρικού» φύλου. Ωστόσο, αυτή η «δόμηση» του βιωματικού φύλου τους και η μετέπειτα έκφρασή του αφορούν εξίσου στην αναπαραγωγή κάποιων κοινωνικά επηρεασμένων αντιλήψεων περί της ταυτότητας και περί της έκφρασης *φύλου*. Σε ένα παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγει και η Γεωργάκα (2013:84) στη μελέτη της αναφέροντας πως, «*Οι συμμετέχοντες αναδεικνύουν πως η εμπειρία του φύλου εμπλέκει παγιωμένες πεποιθήσεις για τα φύλα αλλά και αμφισβήτηση των στερεοτύπων για αυτά..*». Με άλλα λόγια παρατηρείται πως τόσο οι trans γυναίκες, όσο και οι trans άνδρες που συμμετείχαν στη παρούσα έρευνα είναι άτομα τα οποία παρά το γεγονός πως δεν υποστηρίζουν ότι το *φύλο* καθορίζεται αποκλειστικά και μόνο από τη βιολογία-ανατομία των ανθρώπων εντούτοις, έχουν επηρεασθεί εξίσου από τις αντιλήψεις που σχετίζονται με το τί θεωρείται κοινωνικά «γυναικείο»/«θηλυκό» και με το τί θεωρείται «ανδρικό»/«αρρενωπό» αντίστοιχα. Επομένως, με βάση τα ανωτέρω, γίνεται σαφές πως κάποια από τα συμμετέχοντα υποκείμενα της μελέτης, εν προκειμένω οι trans γυναίκες και οι trans άνδρες, βιώνουν και έπειτα εκφράζουν την έμφυλη ταυτότητά τους υπό το πρίσμα των κατεστημένων κοινωνικών αντιλήψεων.

Επιπλέον, παρατηρούμε πως επιτελούν καθημερινά το φύλο τους υιοθετώντας συμπεριφορές ή στάσεις ζωής που θεωρούνται κοινωνικά ως γυναικείες και ως ανδρικές αντίστοιχα. Ο Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών) αναφέρει χαρακτηριστικά:

« Σπύρος: Δεν φόρεσα ποτέ φόρεμα, τίποτα κοριτσίστικο και τέτοια. Προσπαθούσα να φοράω αγορίστικα ρούχα για να μοιάζει το σώμα με αγορίστικο.. Προσπαθούσα με τα ρούχα να διορθώσω τη κατάσταση.. Προσπαθούσα με το μαλλί να διορθώσω τη κατάσταση.. ».

Κατά αυτό τον τρόπο, επαληθεύεται εξίσου η θεωρία της Butler περί της **επιτελεστικότητας** των δύο φύλων (γυναίκα/άνδρας). Το φύλο, δηλαδή, είναι ένα χαρακτηριστικό των ανθρώπων το οποίο κατασκευάζεται κοινωνικά και επιτελείται ως τέτοιο. Η έννοια του φύλου είναι πάντα τοποθετημένη εντός μίας προϋπάρχουσας κοινωνικής και πολιτιστικής νόρμας, γι' αυτό και ως έννοια βιώνεται και νοηματοδοτείται ανάλογα με τη συγκεκριμένη νόρμα (Πηλίγκου, 2012:22). Τα κοινωνικά υποκείμενα μαθαίνουν – μέσω καθημερινών πρακτικών – να είναι και να φέρονται σύμφωνα με το φύλο τους και αυτή είναι μία οπτική που δύναται να περιλάβει εντός της τις trans γυναίκες και τους trans άνδρες της παρούσας μελέτης.

Από την άλλη πλευρά, στη περίπτωση των μη δυαδικών (*non-binary*) ατόμων η έννοια του φύλου δείχνει να μην υπακούει απόλυτα σε ό,τι αναγνωρίζεται, μέχρι σήμερα, ως φύλο στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει πως για την ελληνική πραγματικότητα έχουμε κάποιες νέες «κατασκευές» φύλου – πέραν του δίπολου γυναίκα/άνδρας – τις οποίες η ελληνική κοινωνία καλείται να αναγνωρίσει, να κατανοήσει και τελικά να αποδεχθεί. Πλέον υπάρχουν άτομα, όπως είναι τα άφυλα (*agender*) άτομα, τα οποία επιθυμούν να αποβάλλουν από την έμφυλη ταυτότητά τους κάθε κατεστημένη κοινωνική νόρμα του «γυναικείου» και του «ανδρικού» φύλου. Για τη συγκεκριμένη ομάδα ατόμων, η ταυτότητα γυναίκα/άνδρας δεν υφίσταται. Επομένως, υπό αυτή την οπτική, διαφαίνεται στα εν λόγω trans άτομα η επιθυμία για τη «κατάργηση» του έμφυλου εαυτού. Μέσω της παρούσας μελέτης, λοιπόν, έρχονται στο προσκήνιο νέες στάσεις και συμπεριφορές περί φύλου (*non-binary agender, non-binary gender-fluid*) οι οποίες αποτελούν, ουσιαστικά, νέες *πραγματικότητες φύλου* που ενδεχομένως να είναι ακόμη άγνωστες για την Ελλάδα, ωστόσο, διεκδικούν τη κοινωνική θέση τους εντός του ελληνικού πλαισίου.

Αναφορικά με τη θεωρία της **ταυτότητας φύλου** αποδεικνύεται πως εκείνη, μέσω της παρούσας έρευνας, επαληθεύεται επίσης. Τα συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα της μελέτης έκαναν λόγο για τη *ταυτότητα φύλου* προκειμένου με τη χρήση αυτού του όρου να εκφράσουν τη ταύτιση ή τη μη ταύτισή τους – όσον αφορά στα συμμετέχοντα μη δυαδικά άτομα – με κάποιο συγκεκριμένο φύλο. Κατά αυτό τον τρόπο το *φύλο* γίνεται αντιληπτό ως *ταυτότητα* και μάλιστα, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Jenkins (2007:88), ως «*πρωτογενής ταυτότητα, που οργανώνει τα πρώιμα βιώματα και εντάσσεται στην αίσθηση της ατομικότητας που έχει το άτομο*». Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει πως η έμφυλη ταυτότητα είναι δεδομένη και σταθερή. Σύμφωνα με τον Jenkins (2007:29) «*Η ταυτότητα δεν είναι αμετάβλητη*», άρα το *φύλο* – ως μία ατομική ταυτότητα – δύναται να χαρακτηρίζεται από μία δυναμική. Ακόμα – όπως παρατηρήθηκε στο παράδειγμα του συμμετέχοντος άφυλου ατόμου της μελέτης – η ταυτότητα φύλου μπορεί να δομηθεί μέσω μίας συγκεκριμένης ιδεολογικής άποψης, η οποία συνδέεται με την ευρύτερη θεώρηση της έννοιας τους *φύλου*. Υπενθυμίζουμε πως το άφυλο άτομο της μελέτης ανέφερε σχετικά:

« N. (non-binary agender, άφυλο άτομο, 27 ετών): *Η αλήθεια είναι ότι σε μένα ξεκίνησε ακριβώς έτσι όπως το περιγράφεις, ιδεολογικά και όσο περνάει ο καιρός βλέπω ότι οι πρακτικές αποχρώσεις, ας πούμε, αυτής της ιδεολογίας είναι κάτι που εμένα σε προσωπικό επίπεδο με κάνει να αισθάνομαι καλύτερα, πιο απελευθερωμένα και παράλληλα συνειδητοποιώ ότι κοινωνικά είναι πολύ πιο δύσκολο ».*

Επιπλέον, μέσα από το παρόν ερευνητικό έργο, αποδεικνύεται πως η έμφυλη ταυτότητα αποτελεί ένα υποκειμενικό, εσωτερικό, βίωμα το οποίο δεν είναι πάντα ορατό. Αυτό σημαίνει πως ένα άτομο δεν μπορεί να προσδιοριστεί ως «γυναίκα» ή ως «άνδρας» αποκλειστικά και μόνο από τα βιολογικά-ανατομικά χαρακτηριστικά ή από την εξωτερική εμφάνισή του. Συνεπώς η έμφυλη ταυτότητα δεν είναι μόνο αυτό που έχει μάθει να βλέπει και να προσδιορίζει η κοινωνία ως «γυναικείο» και ως «ανδρικό» *φύλο*. Αντιθέτως η έμφυλη ταυτότητα αφορά, περισσότερο, στο εσωτερικό έμφυλο βίωμα του κάθε κοινωνικού υποκειμένου.

Αναφορικά με το **σώμα** παρατηρούμε πως **κατασκευάζεται κοινωνικά** ως ένα *έμφυλο* χαρακτηριστικό των ατόμων. Το ανθρώπινο σώμα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το βιολογικό *φύλο* σε έναν τέτοιο βαθμό, που αρκεί, ώστε να ορίζει ποιό άτομο είναι «γυναίκα» και ποιό άτομο είναι «άνδρας».

Ειδικότερα στο παράδειγμα των δύο trans γυναικών και των δύο trans ανδρών της μελέτης, καθίσταται σαφές πως αυτή η *έμφυλη κοινωνική κατασκευή* του βιολογικού σώματος διαθέτει μία διπλή ερμηνεία. Δηλαδή αφενός το ανθρώπινο σώμα αναπαράγεται μέσω κατεστημένων κοινωνικών πεποιθήσεων και αφετέρου, δύναται να λειτουργεί παράλληλα ως ένα «εμπόδιο» ως προς τον έμφυλο αυτοπροσδιορισμό τους και ως προς τη σεξουαλικότητά τους. Με άλλα λόγια οι δύο trans γυναίκες και οι δύο trans άνδρες της μελέτης υιοθετώντας συμπεριφορές που αρμόζουν, κοινωνικά, στο «γυναικείο» και στο «ανδρικό» φύλο (παραδείγματος χάριν, «γυναικεία» και «ανδρική» ένδυση), συντηρούν τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές αντιλήψεις περί του έμφυλου σώματος, το οποίο διαχωρίζει τις γυναίκες από τους άνδρες. Ωστόσο αυτή η κοινωνική κατασκευή του σώματος ως έμφυλου χαρακτηριστικού των ανθρώπων, καταπιέζει ταυτόχρονα τα συγκεκριμένα άτομα εφόσον το εσωτερικά βιωμένο φύλο τους δεν ταυτίζεται με το βιολογικό σώμα τους. Η έννοια της *δυσφορίας φύλου*, μία έννοια που ειπώθηκε αρκετές φορές από τα συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα της μελέτης, αφορά ακριβώς σε αυτή την εμπειρία του *φύλου* και του *σώματος*. Μία εμπειρία που είναι εξαιρετικά επίπονη για τα τέσσερα από τα επτά trans άτομα της παρούσας έρευνας. Πλην αυτού όμως, η *δυσφορία φύλου* συνδέεται εξίσου με το καθεαυτό γεγονός της **έμφυλης κατασκευής του σώματος**. Αυτό σημαίνει πως τα συγκεκριμένα trans άτομα της μελέτης *δυσφορούν* έχοντας γνώση πως το βιολογικό σώμα τους διαθέτει κάποια χαρακτηριστικά – όπως είναι τα γεννητικά όργανα – τα οποία ερμηνεύουν κοινωνικά το γεγονός πως ανήκουν στο «γυναικείο» ή στο «ανδρικό» φύλο αντίστοιχα. Συνεπώς η κοινωνικά έμφυλη κατασκευή του ανθρώπινου σώματος, σε συνδυασμό με τον άμεσο κοινωνικό ετεροπροσδιορισμό του αποτελούν στοιχεία που επιδρούν με έναν ιδιαίτερο τρόπο στην έμφυλη ταυτότητα των συμμετεχόντων υποκειμένων της μελέτης. Η συγκεκριμένη παραδοχή υποστηρίχτηκε επίσης από τα δύο μη δυαδικά (*non-binary*) άτομα της έρευνας.

Τέλος όσον αφορά στη **διαφορετικότητα** των trans ατόμων, αντλώντας στοιχεία από τα όσα μοιράστηκαν μαζί μας τα επτά συνεντευξιαζόμενα υποκείμενα της μελέτης, καθίσταται σαφές πως ως έννοια δεν αφορά μόνον τα ίδια τα trans άτομα ως ξεχωριστές οντότητες αλλά αφορά, περισσότερο, το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου ζουν και αναπτύσσουν τις διαπροσωπικές σχέσεις τους. Τα συμμετέχοντα trans άτομα δήλωσαν πως τα ίδια δεν αισθάνονται «διαφορετικά» ως άνθρωποι.

Η διαφορετικότητά τους αναφορικά με τον υπόλοιπο κοινωνικό περίγυρό τους έγκειται σε δύο βασικές παραδοχές: i). στο γεγονός πως δεν ταυτίζονται με το βιολογικό φύλο τους και ii). στο γεγονός πως τα υπόλοιπα άτομα της αθηναϊκής κοινωνίας αντιμετωπίζουν τους trans ανθρώπους ως «διαφορετικούς άλλους», λόγω του ότι βιώνουν και εκφράζουν το φύλο τους με έναν ξεχωριστό, «διαφορετικό», τρόπο. Όπως σημειώνει εύστοχα ο Δημητρίου (2001:13), ο «διαφορετικός άλλος» είναι εκείνος που «βρίσκεται έξω από το ρητό και κυρίαρχο λόγο της κοινωνίας μας ή ακολουθεί διαφορετικό τρόπο ζωής και σκέψης» και για αυτό τον λόγο, συχνά, επικρίνεται ή περιθωριοποιείται κοινωνικά. Υπό αυτή την οπτική, τα trans άτομα ακολουθώντας τον έμφυλο, εσωτερικό, εαυτό τους δείχνουν να «παρεκκλίνουν» κοινωνικά της «φυσιολογικής» ροής της έμφυλης κανονικότητας και εξαιτίας αυτού του γεγονότος εκλαμβάνονται από το κοινωνικό – εν προκειμένω από το αθηναϊκό – πλαίσιο ως οι «διαφορετικοί άλλοι». Αυτή η έμφυλη κανονικότητα, όμως, έχει ήδη δομηθεί κοινωνικά πριν από την ύπαρξη των υποκειμένων και λειτουργεί ως ένας «φυσικός» και αποκλειστικός γνώμονας για το τί θεωρείται «γυναικείο» ή «ανδρικό» φύλο, για το τί θεωρείται «φυσιολογικό», «μη φυσιολογικό» ή «ανώμαλο». Ωστόσο το γεγονός πως αυτός ο γνώμονας θεωρείται, κοινωνικά, «φυσικός» αποδεικνύει πως αποτελεί ουσιαστικά μία ακόμα κοινωνική κατασκευή. Όπως αποδεικνύεται μέσα από τα ερευνητικά αποτελέσματα της μελέτης, αυτή η κοινωνική κατασκευή δρα καταπιεστικά στη ζωή των trans ατόμων και τους δημιουργεί μία επιπρόσθετη συναισθηματική φόρτιση ως προς τον εαυτό τους αλλά και ως προς τους άλλους. Συνεπώς, η καθεαυτή κοινωνική κατασκευή των εκάστοτε κανονικοτήτων – μία εκ των οποίων είναι και το φύλο – και η πίστη του κοινωνικού πλαισίου σε αυτή είναι δύο παράγοντες που συμβάλλουν σημαντικά στη «διαφορετικότητα» των trans ατόμων.

Τα συμμετέχοντα trans άτομα της παρούσας μελέτης δηλώνουν πως δεν νιώθουν «διαφορετικά» ως προς τους άλλους ανθρώπους. Εκείνο που παρατηρήθηκε – κατά τη διάρκεια της εν συνόλω ερευνητικής διαδικασίας και της διαπροσωπικής επαφής της ερευνήτριας με τα υποκείμενα της μελέτης – είναι πως τα ίδια έχουν μία πλήρη αίσθηση του φύλου τους, ήδη από μικρή ηλικία. Ταυτίζονται με το φύλο που βιώνουν εσωτερικά και ορισμένα εξ αυτών – πιο συγκεκριμένα οι δύο trans γυναίκες και οι δύο trans άνδρες – επιθυμούν εκείνο το σώμα που θα έπρεπε να τους έχει αποδοθεί, ήδη, από τη στιγμή της γέννησής τους.

Το βιολογικό σώμα αναδεικνύεται ως ένα περιοριστικό στοιχείο για τα συγκεκριμένα, τέσσερα, άτομα της έρευνας καθώς διαθέτει χαρακτηριστικά τα οποία ορίζονται κοινωνικά και κατά συνέπεια λαμβάνουν μία έμφυλη νοηματοδότηση.

Ταυτόχρονα το ίδιο σώμα αντιμετωπίζεται ως ξένο και ως μη κατάλληλο για τα εν λόγω συμμετέχοντα άτομα, γι' αυτό το λόγο σκοπεύουν να προχωρήσουν στην επέμβαση του επαναπροσδιορισμού του φύλου τους. Ο επαναπροσδιορισμός του φύλου, για τα συγκεκριμένα άτομα, αποτελεί έναν από τους βασικότερους στόχους της ζωής τους καθώς πιστεύουν πως μέσω αυτής της επέμβασης θα μειωθεί η δυσφορία φύλου που βιώνουν και θα είναι πια, ολοκληρωμένα, ο εαυτός τους. Κατά συνέπεια ο επαναπροσδιορισμός του φύλου, τόσο για τις δύο trans γυναίκες όσο και για τους δύο trans άνδρες της μελέτης, αναδεικνύεται ως μία πρακτική ζωτικής σημασίας η οποία θα φέρει σε πλήρη ένωση και αρμονία το εσωτερικό, βιωμένο, φύλο με το ενσώματο. Παραθέτουμε εδώ τις απόψεις δύο συμμετεχόντων υποκειμένων, αναφορικά με την επιθυμία τους να προβούν σε επαναπροσδιορισμό του φύλου τους.

1). « Ερευνήτρια: *Νεφέλη, ο επαναπροσδιορισμός φύλου είναι κάτι στο οποίο σκέφτεσαι να προχωρήσεις μετέπειτα;*

Νεφέλη (trans γυναίκα, 29 ετών): *Θέλω. Αν είχα τα λεφτά και τα χαρτιά του ψυχιάτρου, θα πήγαινα σήμερα. Χθες. Θέλω.. Εντάξει, έχω διαβάσει κάποια πράγματα, ξέρω τις δυσκολίες αλλά θέλω πάρα πολύ να το διορθώσω. Θέλω να δω το σώμα μου όσο πιο θηλυκό γίνεται. Εντάξει, έχω τις ανησυχίες και τους φόβους μου δεν θα σου πω ψέματα. Είναι αδύνατο ύστερα από τόσο χρόνια να μην έχω ανασφάλειες, αλλά για μένα είναι το επόμενο βήμα, το μεγάλο. Και προσπαθώ να σκεφτώ πού στο διάολο θα βρω 30.000 για να πληρώσω.*

Ερευνήτρια: *Τί πιστεύεις ότι θα σου δώσει αυτός ο επαναπροσδιορισμός;*

Νεφέλη: *Θα μειωθεί η δυσφορία φύλου που έχω, κατά πάρα πολύ. Γιατί δεν θα υπάρχει το πέος επιτέλους. Θα δημιουργήσει μία ασφάλεια για το πόσο θηλυκό είναι το σώμα μου γιατί τώρα εξακολουθεί να έχει ανδρικά χαρακτηριστικά ».*

2). « Σπύρος (trans άνδρας, 22 ετών): *Θα σου πω την ιδανική ζωή για μένα. Ιδανική ζωή για μένα είναι να έχω κάνει τον πλήρη επαναπροσδιορισμό. Να με έχουν αποδεχθεί οι φίλοι και οι συγγενείς μου και να μην έχω κάποιο πρόβλημα κοινωνικό, να τρέχω με χαρτιά, με τη γραφειοκρατία.. ».*

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΡΕΥΝΑ

Το παρόν ερευνητικό έργο – αν και εκτενές – εστιάζει σε τρεις πολύ συγκεκριμένες πτυχές της trans έμφυλης εμπειρίας οι οποίες αφορούν στο καθεαυτό *έμφυλο βίωμα*, στη *σεξουαλικότητα* και στη *κοινωνική ζωή* επτά trans ατόμων που κατοικούν στη πόλη της Αθήνας. Είναι αντιληπτό πως λόγω αυτής της εστίασης, η οποία στηρίζεται στην *ανθρωπολογική* προσέγγιση του ερευνητικού θέματος, παραλείπονται άλλες πλευρές του trans βιώματος οι οποίες εντοπίστηκαν κατά τη διεξαγωγή της παρούσας μελέτης και οι οποίες είναι χρήσιμο να παρατεθούν εδώ ώστε να αποτελέσουν κίνητρα για μετέπειτα ερευνητικές προσπάθειες.

Σε κάθε περίπτωση είναι χρήσιμο να σημειώσουμε πως η trans εμπειρία διαθέτει πολλές πτυχές οι οποίες αφορούν σε ξεχωριστά κοινωνικά θέματα. Συνεπώς, η διεπιστημονική προσέγγιση του trans βιώματος είναι απαραίτητη.

Ξεκινώντας από το κοντινό περιβάλλον των trans ατόμων, κρίνεται άξιο προς μελέτη το οικογενειακό περιβάλλον. Η οικογένεια κατέχει μία πολύ σημαντική θέση στη ζωή των trans ατόμων καθώς είναι το πρώτο κοινωνικό πλαίσιο από το οποίο ζητούν την αναγνώριση, την αποδοχή και την υποστήριξη. Στη παρούσα μελέτη πέντε από τα επτά trans άτομα είναι αποδεκτά στην οικογένειά τους ενώ τα άλλα δύο άτομα έχουν υποστεί βία. Μιλώντας διεξοδικά με αρκετά μέλη από τις δύο LGBTQI+ οργανώσεις, οι οποίες μας έδωσαν τη πρόσβαση στο ερευνητικό πεδίο, κατέστη σαφές πως η ενδοοικογενειακή βία υφίσταται εξίσου στη ζωή των trans ανθρώπων. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα trans ατόμων τα οποία δεν έχουν γίνει αποδεκτά στο οικογενειακό περιβάλλον τους και τα οποία αντιμετωπίζονται με βίαιες συμπεριφορές ή ακόμα και με διωγμό από την οικογενειακή στέγη. Συνεπώς, θα ήταν χρήσιμο να διεξαχθούν μελέτες οι οποίες θα ασχολούνται με τη σημασία που έχει η οικογένεια αναφορικά με την εν συνόλω ζωή των trans ατόμων, με τις οικογενειακές-διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των γονιών και των trans παιδιών τους και ιδιαίτερα με τη στάση της οικογένειας σε σχέση με την αποδοχή ή τη μη αποδοχή τους.

Ένα δεύτερο πεδίο το οποίο χρίζει εξίσου ερευνητικής προσέγγισης είναι το σχολικό περιβάλλον. Μέσα από τα παρόντα ερευνητικά αποτελέσματα γίνεται σαφές πως το σχολείο δεν έχει καταφέρει να αποτελέσει ένα ασφαλές περιβάλλον για τα trans άτομα.

Αντίθετα λειτουργεί ως ένας χώρος στον οποίο ο σχολικός εκφοβισμός (*school bullying*) προς τα trans άτομα είναι υπαρκτός και στον οποίο το εκπαιδευτικό προσωπικό δεν επεμβαίνει, αλλά ούτε ενεργεί δυναμικά ώστε να τον εξαλείψει ή έστω να μειώσει τη συχνότητα με την οποία εκείνος εμφανίζεται. Επιπλέον δρώντας ως ένα τέτοιο παθητικό περιβάλλον, το σχολείο αναπτύσσει περεταίρω κοινωνικές διακρίσεις εις βάρος των trans παιδιών και αυτό έχει ως αποτέλεσμα ορισμένα trans άτομα να εγκαταλείπουν το σχολικό περιβάλλον. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο σχολικός χώρος δρα ως ένα πεδίο καθημερινής μάχης και διεκδίκησης δικαιωμάτων για τα trans άτομα και άρα, δύναται να αποτελέσει πηγή ερευνητικού ενδιαφέροντος.

Αντικείμενο ερευνητικού ενδιαφέροντος χρειάζεται εξίσου να καταστεί το επαγγελματικό πλαίσιο, ένα πολύ ουσιώδες θέμα για την επιβίωση των trans ατόμων. Τα trans άτομα στην Ελλάδα δεν έχουν εύκολα πρόσβαση στον επαγγελματικό τομέα και αυτό λόγω της διαφορετικότητάς τους η οποία, όπως είδαμε, επικρίνεται κοινωνικά και αποτελεί την αιτία της περιθωριοποίησής τους. Σε αυτή τη κατάσταση έρχεται να συμβάλλει και η ελληνική νομοθεσία η οποία μέχρι πρόσφατα – δηλαδή μέχρι και πριν τη ψήφιση του νομοσχεδίου περί της αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου (10 Οκτωβρίου 2017) – δεν παραχωρούσε το δικαίωμα στα trans άτομα να διαθέτουν κρατικά έγγραφα στα οποία να αναγράφονται τα προσωπικά στοιχεία που τα ίδια επιθυμούσαν, σύμφωνα πάντα με το φύλο τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μη είσοδο των trans ατόμων σε ένα αξιοπρεπές περιβάλλον εργασίας και τη ταυτόχρονη είσοδό τους στο δύσκολο εργασιακό χώρο της πορνείας. Με τη ψήφιση του νέου νόμου 4491/2017 επιδιώκεται να αλλάξει αυτή η συνθήκη για τα trans άτομα χωρίς, βέβαια, αυτό να σημαίνει πως ο επαγγελματικός χώρος δεν θα διακατέχεται από ρατσιστικές στάσεις ή συμπεριφορές. Προκειμένου, λοιπόν, να αποδειχθεί το ενδεχόμενο μίας πιθανής αλλαγής μετά τη ψήφιση του συγκεκριμένου νομοσχεδίου, θα ήταν χρήσιμο να μελετηθεί διεξοδικά ό,τι αφορά στις επαγγελματικές συνθήκες εντός των οποίων οι trans άνθρωποι γίνονται ή δεν γίνονται αποδεκτοί.

Τέλος, θα ήταν σημαντική μία ερευνητική προσπάθεια η οποία θα αφορά στη πρόσβαση των trans ανθρώπων στο ελληνικό σύστημα υγείας. Τα trans άτομα έχουν εξίσου ανάγκη από ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και το ελληνικό σύστημα υγείας αποδεικνύεται, συχνά, ανεπαρκές ως προς τις ανάγκες τους.

Λόγω του γεγονότος πως τα trans άτομα προβαίνουν στη διαδικασία λήψης ορμονών, χρειάζεται να βρίσκονται σε συνεχή επαφή με το ιατρικό προσωπικό της χώρας. Ωστόσο, σε αυτή την επαφή υπάρχουν και πάλι εμπόδια τα οποία αφορούν είτε στην ελληνική γραφειοκρατία είτε στη μη εξειδίκευση των ελλήνων ιατρών. Επομένως, η πρόσβαση των trans ατόμων στο ελληνικό σύστημα υγείας θα μπορούσε να αποτελέσει ένα επιπλέον θέμα προς μελέτη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία:

Αλεξιάς, Γ. (2003). *Το ανθρώπινο σώμα: από τη βιολογία στη δυνητικοποίηση*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Γαλανού, Μ. (2014). *Ταυτότητα και έκφραση φύλου: ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*. Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών.

Γεωργάκα, Ο. (2013). *Διερευνώντας όψεις της τρανς (διεμφυλικής) εμπειρίας* (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκη.

Δημητρίου, Σ. & Ποταμίτης, Ν. (2001). *Ανθρωπολογία των Φύλων*. Αθήνα: Σαββάλας.

Καντσά, Β. & Μουτάφη, Β. & Παπαταξιάρχης, Ε. (2011). *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και ιστορία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κονιδάρη, Δ. (2017). *Κοινωνικός αποκλεισμός – Δικαιώματα και διακρίσεις διεμφυλικών ατόμων* (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Κόρινθος.

Μπακαλάκη, Α. (1997). *Είναι η ανθρωπολογία των γυναικών για την ανθρωπολογία του φύλου ό,τι η παιδική ηλικία για την ωριμότητα;* Αθήνα: Μνήμων (19^{ος} Τόμος).

Παπαγεωργίου, Ι. (2015). *Θεωρία δειγματοληψίας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Doi: <http://hdl.handle.net/11419/1296>

Πηλίγκου, Α. (2012). *Έμφυλες ταυτότητες: Κοινωνικές και χωρικές διαστάσεις* (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Ξάνθη.

Σταλίκας, Α. (2005). *Μέθοδοι έρευνας στη ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση μεταφρασμένη βιβλιογραφία:

Cohen, L. & Manion, L. (2007). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Eco, U. (1994). *Πώς γίνεται μία διπλωματική εργασία*. Αθήνα: Νήσος.

Evans, M. (2004). *Φύλο και κοινωνική θεωρία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Jenkins, R. (2007). *Κοινωνική ταυτότητα*. Αθήνα: Σαββάλας.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

Adkins, L. (2002). *Revisions: gender and sexuality in late modernity*. Buckingham: Open University Press.

Benjamin, H. (1999). *The Transsexual Phenomenon*. Symposium Publishing. Dusseldorf.

Berger, P.L. & Luckman, T. (1967). *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. Harmondsworth: Penguin.

Besnier, N. (1994). *Polynesian Gender Liminality Through Time and Space*". In Herdt, Gilbert. *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. New York.

Besnier, N. (2004). *The Social Production of Abjection: Desire and Silencing Among Transgender Tongans*. Social Anthropology.

Butler, J. (1993). *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.

Butler, J. (1999). *Gender Trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.

Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York, London: Routledge.

Csordas, T.J. (1990). *Embodiment as a paradigm for anthropology*. American Anthropological Association.

De Beauvoir, S. (2011). *The Second Sex*. New York: Vintage Books.

Graham, D.S. (2010). *Gender Diversity in Indonesia: Sexuality, Islam and Queer Selves*. ASAA: Routledge.

Hennessy, R. (1995). *Queer visibility in commodity culture*, in L. Nicholson and S. Seidman. *Social Postmodernism: Beyond identity politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jeff, M. (2009). *The Femminiello in Neapolitan Culture*.

Kessler, S.J. & McKenna, W. (2000). *Gender construction in everyday life*. London: Thousand Oaks and New Delhi.

Lorber, J. & Martin, P.Y. (2011). *The socially constructed body: insights from feminist theory*. New York: Oxford University Press.

Pritchard, E. (1951). *Social Anthropology*. London: Cohen & West LTD.

Turner, B. (1995). *Medical Power and Social Knowledge*. Sage.

Διαδικτυακές πηγές

<https://www.adl.org/>

<https://www.glsen.org/>

<http://www.transgender-association.gr>

<http://www.colouryouth.gr/en/>

<http://www.iglyo.com>

<http://www.equal-jus>

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το παρόν έργο, στο σύνολό του, αποτέλεσε μία ερευνητικά δύσκολη προσπάθεια. Παρά το γεγονός πως η πρόσβαση στο πεδίο αποδείχθηκε μία εύκολη συνθήκη για την ερευνήτρια εντούτοις, το εμπειρικό μέρος της μελέτης ήταν αρκετά δύσκολο. Το ερευνητικό αντικείμενο της παρούσας μελέτης ήταν δύσκολο να προσεγγιστεί επιστημονικά καθώς η ελληνική βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται από μία έλλειψη αντίστοιχων προσεγγίσεων. Ακόμα η καθεαυτή επιστημονική προσέγγιση του trans έμφυλου βιώματος έδειχνε, αρχικά, ασαφής και αυτό διότι κάθε trans άτομο βιώνει την έμφυλη ταυτότητά του με έναν εντελώς υποκειμενικό, εσωτερικό, τρόπο. Από τη πλευρά της ερευνήτριας χρειάστηκε χρόνος, επιμονή και υπομονή προκειμένου – μέσω και της διεξαγωγής των συνεντεύξεων, οι οποίες αποτέλεσαν τη πρωτογενή πηγή του έργου – να γίνει πλήρως κατανοητό το trans βίωμα. Συνεπώς, γίνεται κατανοητό πως η εν συνόλω ερευνητική διαδικασία δεν ήταν μία εύκολη συνθήκη.

Πλην των προαναφερθέντων κολλημάτων, η παρούσα ερευνητική προσπάθεια μπορεί να θεωρηθεί αρκετά συνεπής, τεκμηριωμένη και επιστημονική. Η trans εμπειρία περιγράφεται και ερμηνεύεται πλήρως μέσω της παρουσίασης των ποικίλων πτυχών της. Επιπλέον, θεωρείται πως εκπληρώθηκαν τόσο ο σκοπός της έρευνας όσο και οι επιμέρους άξονες της μελέτης. Ακόμα, δόθηκε σαφής απάντηση στην ερευνητική υπόθεση της μελέτης η οποία αφορούσε στην ατομική και στη κοινωνική «διαφορετικότητα» των συμμετεχόντων trans ατόμων της μελέτης. Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται σημαντικό να υπάρξουν περαιτέρω ερευνητικές προσπάθειες αναφορικά με τη trans εμπειρία καθώς εμφανίζονται νέες έμφυλες ταυτότητες – όπως τα μη δυαδικά (*non-binary*) άτομα που συμμετείχαν στη μελέτη – οι οποίες μέχρι πρόσφατα ήταν άγνωστες στο ελληνικό κοινωνικό γίγνεσθαι.

Τέλος, είναι χρήσιμο να επισημανθεί πως το παρόν ερευνητικό έργο εστιάζει και αναλύει επιστημονικά – μέσω της ανθρωπολογικής προσέγγισης – το έμφυλο βίωμα και τη «διαφορετικότητα» των trans ατόμων και δεν παρέχει απαντήσεις που ενδεχομένως να αφορούν σε άλλα επιστημονικά πεδία. Εξαιτίας αυτού του δεδομένου σημειώνουμε πως οι επιστημονικοί και οι ερευνητικοί διάλογοι που αφορούν στη trans εμπειρία παραμένουν ανοικτοί και χρίζουν διεπιστημονικών προσεγγίσεων.

